

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- MARKÓ BÉLA versei 769
MÁRTON LÁSZLÓ: Első álom (*elbeszélés, I.*) 771
RÁBA GYÖRGY verse 783
MARSALL LÁSZLÓ versei 784
BALASSA PÉTER: Előre vakbeckettnek (*esszé*) 786

*

- BARANYAI LÁSZLÓ: Bohócjáték (*elbeszélés*) 791
BALLA ZSÓFIA verse 796
RADNÓTI ZSUZSA: A magyar dada az asztalfiókban
(*tanulmány*) 797
DOBAI PÉTER verse 803
SOMLYÓ GYÖRGY: Párizsi kettős (*regény, XVII.*) 805
MÉHES KÁROLY verse 815
SÁNDOR IVÁN: Arabeszk (*regény, XII.*) 816
GALAMBOSI LÁSZLÓ versei 826
SZIJJ FERENC: Látogatás az orvosnál (*elbeszélés*) 827
FEJTŐ FERENC: Néhány szó Eötvös Józsefről 833
ALBERT GÁBOR: „Ó az én fiam” (*elbeszélés*) 836
BERTA PÉTER versei 842
MOHÁS LÍVIA: A Jung-i árnyék és a Rókvadászat (*esszé*) 843
BÉCSY TAMÁS: Színházelméletek – elméletek? (*III.*) 848

*

- VASADI PÉTER: Növekedésre ítéltetett
(*Rónay György: Napló*) 856
BAGOSSY LÁSZLÓ: Mángorlás
(*Aranyi László: (szellem)válaszok*) 860
P. MÜLLER PÉTER: Örkény István: Búcsú 863

1990

OKTÓBER

E számunk a **PANNÓNIA** támogatásával készült.
Általános Fogyasztási és Értékesítő Szövetkezet

A Jelenkor Kiadó készülõ könyvei:

- Földényi F. László: *A túlsó parton (esszék, tanulmányok)*
megjelenés: 1990. október
Lengyel Balázs: *Visszatérés (esszék)*
megjelenés: 1990. október
Pálinkás György: *Hermina (regény)*
megjelenés: 1990. október
Petri György: *Valami ismeretlen (versek)*
megjelenés: 1990. október
Mircea Dinescu: *A halál újságot olvas (versek)*
megjelenés: 1991. Költészet Napja
Csorba Gyõzõ: *A város oldalában (interjú)*
megjelenés: 1991. Ünnepi Könyvhét

JELENKOR

XXXIII. ÉVFOLYAM

10. SZÁM

Főszerkesztő
CSORDÁS GÁBOR

*

Főszerkesztő-helyettes
CSUHAI ISTVÁN

*

A szerkesztőség munkatársai

CSORBA GYŐZŐ
főmunkatárs

BALASSA PÉTER, BERTÓK LÁSZLÓ, HALLAMA ERZSÉBET,
KALÁSZ MÁRTON, PARTI NAGY LAJOS, PÁKOLITZ ISTVÁN

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. Telefon: 72/10-673

Kéziratot nem őrünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó, Pécs, Széchenyi tér 17.

Telefon: 72/10-673

Felelős kiadó: Csordás Gábor

Terjeszti a Magyar Posta és a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) – 1900 Budapest, Lehel u. 10/A –

közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással

a Postabank Rt. 219-98636, 021-02799 pénzforgalmi jelzőszámra,

illetve közvetlenül vagy postautalványon a Kiadónál.

Előfizetési díj egy évre belföldre: 264,- Ft, külföldre: 464,- Ft. Megjelenik havonként.

A szedés a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadóban készült.

Nyomta a Somogy Megyei Nyomdaipari Vállalat.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

A HOLOCAUST TÉMÁJA A MŰVÉSZETEK BEN címmel rendezett nemzetközi tudományos konferenciát a Janus Pannonius Tudományegyetem Művészettudományi intézete Pécsen, augusztus 26. és 31. között. A rendezvényen amerikai, angol és izraeli előadók mellett többek között *Bari Károly*, *Beney Zsuzsa*, *Ember Mária*, *Kabdebó Lóránt*, *Karátson Gábor*, *Kóbbányai János*, *Raj Tamás*, *Tatár György* tartottak referátumot. 27-én este a Művészetek Házában irodalmi estet rendeztek; ezen *Itamár Jaóz-Keszt*, *Beney Zsuzsa*, *Székely Magda*, *Kányádi Sándor* és *Mezei András* olvastak fel verseikből, fordításaikból.

*

KIÁLLÍTÁSOK. A Pécsi Galériában október 12. és november 11. között tekinthető meg *Petar Dobrovič* (1890-1942) festőművész kiállítása. – A Pécsi Kisgalériában október 19-től november 18-ig a „Grafiti” álnevű firenzei grafikuskészítő tárlata látható.

*

A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ BEMUTATÓI. Október 5-én a Pécsi Balett harmincéves fennállásának tiszteletére jubileumi estet rendeznek, melynek koreográfusa a balett-társulat alapítója, *Eck Imre* lesz. – 12-én kerül sor John Orton *Amit a lakáj lá-*

tott című művének bemutatójára; a komédia rendezője *Szegevári Menyhért*. – 18-án tartják William Shakespeare *Szeget szeggel* című vígjátékának előbemutatóját, *Lengyel György* rendezésében.

*

A VESZPRÉMI FIATAL ALKOTÓK KÖRE *Díszlávrat a bezárt városnak* címmel művészeti fesztivált rendezett Veszprém belvárosában, augusztus 17-én és 18-án. A programban performance, utcai kiállítás, színházi előadás és irodalmi felolvasás szerepelt.

*

MIKES TANULMÁNYI NAPOK. A hollandiai Mikes Kelemen Kör ezévi összejövetelét *Magyarság Európában. A Szellem útjain* címmel szeptember 6. és 9. között tartotta Eefdeben. Esszét olvasott fel többek között *Kibédi Varga Áron*, *Végel László*, *Dobos László*, *Balla D. Károly*, *Lászlóffy Aladár*, *Cs. Gyimesi Éva*, *Esterházy Péter*, *Fejtő Ferenc* és *Kodolányi Gyula*.

*

VALAMI NÉHA VISSZAHÍV címmel a Pécsről elszármazott *Takács Attila* versei jelentek meg Torontóban, a szerző kiadásában.

A Jelenkor Kiadó megjelent könyvei:

Balassa Péter: *Hiába: valóság (Civilpróza)*
268 oldal, ára 86 Ft

Hegy Lóránd: *Utak az avantgárdból (tanulmányok)*
232 oldal, 16 színes reprodukció, ára 112 Ft

Mészöly Miklós: *A pille magánya (esszék)*
228 oldal, ára 86 Ft

Parti Nagy Lajos: *Szódalovaglás (mintamondatok nulla)*
188 oldal, ára 48 Ft

Tadeusz Konwicki: *Kis apokalipszis (regény)*
228 oldal, ára 100 Ft

A könyvek postai utalványon előfizethetők a kiadó címén (7621 Pécs, Széchenyi tér 17). Kérjük, az utalványon tüntesse fel pontos címét, irányítószámát, a hátoldalon pedig a megrendelt könyv(ek) címét!

MARKÓ BÉLA

Fűbe nem feküdtem

*Idegen helyen élek, nincsen hozzá közöm,
fűbe nem feküdtem, folyóba nem ugrottam,
így lángolnak el fölöttem a legforróbb napok,
elváltam már a földtől, elszakadtam az égtől,
egyedül alszom, egyedül ébredek,
s hiába zsong ezernyi csillag,
akár a méhkas,
hiába izzik köröttem az éjszaka,
nem az enyém belőle semmi,
és én sem vagyok az övé,
a tükör nem szokja meg az arcomat,
undorral befogadja,
s ki is dobja magából,
nem tartozom ennek a nyárnak semmivel,
és ő sem tartozik nekem,
magam után a poharat elmosom,
az ajtót bezárom,
és úgy megyek végig az úton,
hogy ne érjek hozzá
se fához,
se virághoz,
se emberhez.*

Bukarest, 1990. július 12.

Miért siettél?

*Egy forradalomban nem sokat változnak
a fák, a virágok, a madarak,
a tücskök és a hangyák,
szó sincs arról, hogy kő kövön nem marad,
kő kövön nyugodtan megül,
vakond a földben tovább dolgozik,
s egy zápor többet ér neki,
mint egy forradalom,
fent a mennyország
és lent a kénköves pokol
működik örök törvények szerint,
mert mindig helyreáll a rend,
miért siettél,
Istenem,
összekevertél néhány részletet,
lecsúszik rólunk a jövő,
akár egy könnyű takaró:
feléd ragyog egy női comb
s rajta levágott férfikéz...*

Bukarest, 1990. június 30.

Első álom

elbeszélés (I.)

Ha arról álmodol, hogy be vagy börtönözve, legkedvesebb fiam, és nem ismered fogságod helyét vagy környékét, úgy kisvártatva meghalsz: mert senki sem tudja pontos helyét vagy hozzávetőleges környékét annak, ahol veszteglenek az életből és az időből kiszakadtak; vagyis meghalsz, mert az időnek sem hosszát, sem rövidségét nem tudod lélekkel fölérni. Ám ha megálmodod a fogság helyét is, úgy a jelenvalónak szorongattatásaival fogsz találkozni, te jelenvalóban imbolygó nincselkedés; mert álmod azt jelenti, hogy nem vagy az élők sorában, legkedvesebb fiam. Ha pedig arról szól az álom, hogy fogságodban kiabálsz, de nem hallják, úgy élve fognak eltemetni téged, vagyis azt, aki még te vagy; ami azt jelenti, hogy *a valóságban* hosszú vándorútra kell indulnod, mert aki a föld felszínén utazik, valójában az alvilág zezzugait járja be; tehát számkivetés lesz a sorsod, és az, hogy elveszítéd a hitedet, mert az álmokban vesztenivalód is van.

Ami pedig vesztenivalód, annak vesznie kell; hallgass hát végig, ha nem tudsz is válaszolni, s gondold arra, hogy mindent elfelejtesz, mihelyt kinyitod a szemedet, s hogy nem is te vagy az, aki felejtesz, hanem a felejtés pillant belőled, amikor pillantásodnak az ébrenlét sivár fényeivel kell megütköznie.

Ha gondolkodó lény volnál, ha nem volna lelkednek még a szálnalmas csonkja is észrevétlen, bizonyára furcsállanád szavaim hosszú láncolatát, a kissé körülmenyes kifejtést, ami nemigen illik az álmok felvillanó vagy sugalló természetéhez, és jogod volna kétségbe vonni, hogy én, aki szólok, azonos vagyok magammal; csak hogy nem akarsz ezzel a jogoddal élni, mert nincs akaratod, és mert jogod a veszteted jelentené. Ha gondolkodó lény volnál, ha tudnál emlékezni, vagyis ha képes volnál abban a tévhitben ringatózni, hogy megvan az emlékezeted, úgy éppen a felvillanások és a sugallatok hiányoznának, ezt a bizonytalan hiányt pótolná múlttal és jövővel a képzelet; ha gondolkodó lény volnál, ha létezésed azzal a *tisztással* kezdődne, amely tisztás egy kimondhatatlan őserdő folyamatosságát szakította meg, és pedig a *kimondás* révén, ha józan ítélőképességgel birtokba vehetnéd ezt a szakadatlanul növekvő (másképpen szólva: mélyülő) tisztást, amelyet forróbb szívek *tisztázásnak* is neveznek, ha birtokbavétel helyett legalább felmérhetnéd ezt a tisztázást, amelyet nagyobb szigorral *tisztításnak* is lehet mondani, ha túl az egyszeri felmérésen szíved legbelsejébe helyeznéd a tisztítást, amely voltaképpen ugyanúgy hangzik, mint a *pusztítás*; ha tehát gondolkodó lény volnál, vagy legalább a tisztítás haszonélvezője volnál, akkor nem tárhatnám elébed azt, ami kitölti múltad és jövőd hiányát, és nem szólíthatnának úgy, ahogyan szólítlak, legkedvesebb fiam.

Bocsáss meg, amiért nem úgy beszélek, mint a költők, és amiért meg sem

próbálom érzékeltetni az angyalok hangját: az angyalok tekintete megtorpanás nélkül siklik végig a tisztáson és a tisztaságon, a költők pedig elvesztek a pusztaságban vagy a pusztulásban. Bocsásd meg, hogy semmit sem tudok egyszerűen kijelenteni.

Milyen jó lenne, ha most ilyesmiket mondhatnék:

hosszú folyosón lépdelsz, amely régtől ismerős, és amelynek régtől ismerős ablakai régtől ismerős virágoskertre nyílnak; a virágoskert négy sarkában egy-egy kárósti-fa, középpütt fiatal borometz-fa; csodálatos tulajdonságairól sokat beszélnek a környéken. Mert hát környék is van. És mindez álmokhoz méltóan igaz volna!

Milyen jó lenne, ha mondhatnám vagy inkább mutathatnám tovább:

a virágagyások fölött világosbarna ruhás, fehér főkötős leányok hajladoznak, három vagy négy vagy kettő: kevés híja van, hogy képes légy őket megszámlálni, ahogyan kezeidnek száma is már-már a nyelveden lebeg. Nyelved azonban (és ezt már magyarázatképpen fűzöm hozzá) az arckoponyádból kiugró, csőrszerű képződmény alsó kávájához van lenőve, tagolt emberi hangok formálására nem alkalmas; azoknak van igazuk, akik szerint háromig sem tudnál számolni, de még a nulla és az egy közötti különbséget is csak homályosan érzed. És még folytathatnám (holott mindketten tudjuk, hogy nem erről szól az álom, nem ezeket a kissé egyhangú, de kétségkívül boldog napokat kell megjelölnie):

a folyosó hosszú, te lassan haladsz, kezeidben egy-egy vödört egyen-súlyozol. Így mondom: kezeidben, ez kissé furcsán hangzik, éppoly sután és féloldalasan, amilyen féloldalal a te hálásan köteleességszerű vánszorgásod: baloldalt két vödör víz húzza le karjaidat, a másik oldalon csak egy. Még azt is hozzáteszem, hogy a kiloccsantott vizet fel kellene törölnöd, ha volna mit feltörölnöd; ügyes vagy; illetve, mint mondják, „megvan a magadhoz való ügyesség”. És még folytathatnám –

– de nem lehet, mert belép a flamand festő, nem a folyosóra, hanem az álomba. A festőt a kapun kívül fogod megtalálni, a tograkfából ácsolt feszületnél, amelyre kisgyermek nagyságú, véres ember van felszögelve, kicsavarodott végtagokkal; sajnálsz is, félsz is tőle, miközben rémlik benned: mintha mondták volna, hogy ezek nem igazi sebek, ez csak szobor, ezt nem kell sajnálni. Te azonban egy kicsit mégiscsak sajnálsz, már csak azért is, mert hallottad, hogy vannak hazugságok, sőt úgynevezett kegyes hazugságok is vannak, és úgy érzed, hogy a szoborság is hazugság, bár nyilván kegyes, és a felszögezett ember valami módon most is él, majdnem annyira élő, mint amilyen élethű. Félsz is egy kicsit a faragott embertől, mert az istállóajtó fölé szögezett bőregérre hasonlít, és ez a hasonlóság azt jelenti, hogy hatalmas bűnei lehetnek annak, akit ilyen kegyetlen büntetéssel kellett súlytani; nem is a véres embertől félsz, hanem gyanítható bűneitől, amelyek talán ki-mondhatatlanul súlyosak, hogy senki sem beszél róluk – ezer szerencséd, hogy te sem tudod őket szavakba foglalni, hogy kérdezni sem tudsz felőlük.

Baloldali csuklóidon van egy-egy karóra, nyakadban egy messzelátó, penészes bőrtokban; ugyanaz a messzelátó, ugyanazok az órák, amelyeket *a valóságban* is viselsz. Most azért álmodol róluk, mert felrémlik benned, hogy egyszer az egyik órát nagy-keservesen lebogoztad karmaiddal és leraktad, félig engesztelés-sül, félig vigasz gyanánt, a feszület alá; akkor mondtak neked (vagy inkább rólad) valamit, amit nem értettél, és az órát visszakötötték a csuklódra. A távcső-

ről pedig azért álmodol, hogy belenézz, s hogy álmod arról szóljon, amit a távcső mutat.

Arról fogok szólni. Semmi sem áll a szavaim útjába; hacsak nem a flamand festő, akinek neve pillanatnyilag, sajnos, nem jut eszedbe. A festő egy kisméretű táblaképen dolgozik. Fekete köpönyeget visel, valahogy úgy, mint egy festő, aki szerzetesnek öltözött. Valami hanyagság, egy kis alig észrevehető ziláltság támaszt egy pillanatnyi enyhe kétséget afelől, hogy az öltözés vajon beöltözés volt-e; pedig másként mit keresne itt a festő, itt, a kolónián, vagy ahogy ő mondogatja némelykor, „a sívó bálványimádás bátorságos enyhelyén”? Hónapok óta van itt. Hogy honnét jött, az most nem fontos; hogy mit keres, az majd egy másik álmodnak lesz dolga, hogy megmutassa, legkedvesebb fiam. Abban a szárnyékban lakik, ahol a kerti szerszámok is vannak; így hát, mint ő mondogatja, lakótársai lettek a száraz göröngyök „revolúciójának” és porhanyodásának néma tanúi. Érkezése óta egy képet már befejezett, ez egy virágcsendélet, amelyet szalmaszálakról, kórókról, fakéreg- és gyökérdarabokról festett lehetőleg finom szirmoknak úgymond „zuhatagává”, mégpedig a szárnyékban festette, fedél alatt; most pedig egy úgynevezett „jelenetet” ragad ki az időből, „háttérben tájjal”, és ezt a műveletet a szabad ég alatt, az égtől is megszabadított üresség alatt végzi, nyilván azért, hogy az egyhangú, szétmállott és mindenképpen jelentéktelen környék ihlesse minél csipkésebb részletekre.

Te pedig, legkedvesebb fiam, szívesen és gyakran lebzsz a festő körül, aki-ről azt is csak bizonytalanul tudod, hogy flamand festő, méghozzá, mint említettem, szerzetesnek öltözött flamand festő. Nem kurrogsz, nem is nyűszítesz a festészet láttára, nem hempergőzöl az állvány körül, nem ragadod el a festői művész ecsetjét, nem ráncigálsz köpönyege szegélyét pajkos ugráncolás és farkcsóválás közepette, sőt a festékeiből sem torkoskods, mint azt eleinte megpróbáltad, és kaptál érte jó néhány rúgást vagy kiadós ütleget; mi tagadás, méltán. Most már nincsen szükség fenytékre: csendes, áhítatos figyelő vagy, és a festő bizonyos meglepéssel törli bele festéklapátkáját a bundádba.

Némán és értetlenül bábáskodol a színek és festékek születése mellett, és persze csodálkozol is, hiszen csodálkozni még a *valóságban* is tudsz. Figyeled, hogy keletkezik a cinóber egy gondosan lezárt palackban egy rész kénből, amely száraz gránitlapon lett összetörve s két rész higanyból: várod, hogy abba maradjon a ropogás, amely a palackot körülfogaló agyagrétegre lapátolt eleven szén hevétől támadt, és a ropogás elcsitultával bámulod a palackból kirázott gőzölgő festéket, amelyet egyszer összetévesztettél a miniummal, pedig az mézzel bekent ólomlemezkekből készül, meleg vizelet segítségével. Az pedig bizonyára fölösleges volna, hogy emlékeztesslek rá, kitől származott az a meleg vizelet, amelytől a mézes ólomforgácsok fehér festékké alakultak a sóval bélelt fateknőben, hogy ez az ólomfehérség azután cserépedényben, parázson hevítve végképp elpiruljon. És ugyebár arról sem kell beszélnem, kinek a gondosan összegyűjtött ürülékébe kellett hasonlóképpen lehügyozott és megédesített és megsózott rézcsíkcokkákat beduszkálni a tengerzöldnek mondott festék végett, ami nem azonos a spanyolzölddel, mert ez rézforgács és meleg borecet vegyüléséből keletkezne, ha volna borecet a kolónia konyháján, ahová még most sem jutottál el a három vödör vízzel, drága fiam, ám ezt nem szemrehányásképpen mondom. Álmod nem a konyháról szól, hanem arról, amit a messzelátóban fogsz

megpillantani; csakhogy az agyvelődben áramló nedvek és meleg párák minduntalan a flamand festőt vetítik eléd.

A festő a táblát, amelyre most a tájdíszletes jelenetet pingálja, féltallérnyi fadarabkákból ragasztgatta össze, mégpedig sajtórlemény és oltott méz keverékével; és bizony a sajtórleményből, amely a hosszas áztatástól amúgy is ragacsos volt már, nyalakodtál, nem is keveset, úgyhogy a csőröd félig-meddig odaragadt a sajtos véndely pereméhez, amiért büntetésből a meszet is meg kellett kóstolnod; azt viszont, hogy egyszer leverted a fatáblát, és nem is egészen véletlenül, azt, ahogyan a távcsőben álmodható nagyváros lakói mondanák, „megúszta”, a tábla nem tört össze; a mézbe habarodott sajtópép a maga nemében kitűnő. Sajt, az bőven van, a látogatók legtöbbször sajtot hoznak, néha téglalorma préselt és tényleg téglaporrall kevert sárgás teamorzsalékot, némelykor szárított vagy aszalt, mindenestre hitvány bogycsókát és gyümölcsöt, olykor gombát, amit illendőségből illik elfogadni, majd pedig ajánlatos rögtön szemétre vetni vagy veled megkóstoltatni, legkedvesebb fiam. Hoznak szózott húst és cserzetlen bőröket is, de azt már jóval kevesebbet, sőt juhokat és lovakat is hoznak, nagy ritkán egy-egy tevét is, de már az ilyesmit különleges ajándéknak szánják, mondhatni, kitüntető kegynek; és úgy is viselkednek, mint akik maguk sem ismerik szívjóóságuk eredetét. A jószágot hamarosan visszaveszik, mondván, hogy amúgy sincs mivel táplálni szegény barmokat ebben a füvetlen és víztelen pusztaságban, ahol a kolóniának hosszas diplomáciai levelezés, utánajárás, könyörgés után szabad volt felépülnie. Ők, mármint a látogatók, egyébként is kereskedni szoktak az állatokkal, ezt nem győzik hangoztatni; hát akkor csak rajta, kereskedjenek! Mondhatnék egyet és mást erről a műveletről, amit ők úgy neveznek, hogy kereskedés, de hát ez már nem tartozik az álomhoz, legfeljebb az álom egy részének jobb megértéséhez. Nem mintha kereskedés ürügyével kifejezetten rabolnának, dúlnának és fosztogatnának ezek a látogatók, a dolog nem ilyen egyszerű. Persze fosztogatnak is, nem is ritkán, de az más, azt a maguk barbár szókimondásával fosztogatásnak nevezik, s nem éppen fanyalgás vagy lelkifurdalás nélkül szánják rá magukat.

Hogy mégis miért szánják rá magukat és egyáltalán, hogy merrefelé járnak fosztogatásaik során ezek a látogatók, az téged nemigen érdekel, azon a kolónia többi lakójának van töprengenivalója. Te még azt is alig sejtetted, hogy ezek a villogó szemű, szurtos látogatók, akik némelykor nomádoknak, máskor bolygárokknak mondatnak, ezek voltaképpen a pogányok, akik miatt az egész kolónia létesült. Ők azok a pogányok, akiknek előbb vagy utóbb a kolónia lakói, gyöngé nők, olyan erősen fognak a lelkükre beszélni, hogy elszorult szívvel tekintenek majd az élve felszögeezett emberre, s minden bizonnyal megígérik, hogy okulni fognak az ő szörnyű példájából; hiszen úgy szól a mondás, hogy más kárán tanul az okos. Egyébként is kell, hogy pogányok legyenek, hiszen azt a nemeslelkű teremtetést, aki a kolóniát vezeti, mindenki csak úgy hívja, hogy a Pogányok Anyja.

Amikor ez a nagyon kevéssé polgárian és fölöttébb valószínűtlenül hangzó név megrezzenti lelőgő füleidet, legkedvesebb fiam, azonnal hullámszani kezd hosszú, bojtos farkad, és izgatottan rángatóznak úszóhártyás hátsó lábaid. Álmod külső körén járva, hirtelen elbotlasz; kiloccsan a víz, amelyet egy kanyargós folyóból merítettél, s amelyről tréfásan azt beszélnek, hogy a felejtés lakik minden cseppjében, az a felejtés, amely hatalmába kerített és megformált legté-

gedebbet, fiam. Szereted és méltán szereted, bár egy kicsit inkább farkcsóválva, mintsem lényegét látva szereted ezt a kiváló személyt, akit egyelőre még a Pogányok Anyjaként emlegetünk, bármilyen furcsán, azaz, valljuk meg, egyszerűen rosszul hangzik ez a név, ez a gyermekes kitalálás.

Mert amikor a Pogányok Anyjáról beszélünk, igazából nem is róla van szó, hanem azokról, akiknek anyjává minősül: máris együgyű, bájos és gyermeteg népség lesz az imént még marcona, fosztogató, ravasz és kapzsi pogányokból; keskeny, sötét szemükből, amelyben a hagyomány szerint ördögi kegyetlenség lakik, tüstént sugárlani kezd az áldott öröm. Ilyenkor még téged is jóindulatú kíváncsisággal bökdösnek és vidám álmélkodással tapogatnak ezek a megtérésre most még nem hajlamos vademberek, elvégre magadfajtát még ők sem láttak, legfeljebb a szagodat érzik ismerősnek; ugyanis többnyire kidobott belsőségekkel vagy nyers hallal táplálkozol, fiam. A konyhában, ahová most végre megérkeztél, némelyek szítanak, ténykednek és koholnak, mások összecsapják a kezüket, megint mások sürgősen kituszkolnak, alighanem étvágyiatlan fellépésed miatt, és olyanok is akadnak, akik három vödör friss vizedből posztócsíkokkal próbálják az iszapot és a benne lubickoló garnélarákokat kiszűrni.

A flamand festő, miközben ülsz a lábánál és figyeled a mozdulatait, ezúttal nem a perspektíváról vagy a színkeverésről beszél, hanem a Pogányok Anyjáról, amiből ugyanúgy nem értesz egy árva szót sem, ahogyan a korábbi szolilokviumokat sem értetted; feltehetőleg flamandul beszél ez a közlékeny festő, esetleg németül, mindenesetre nem azon a nyelven, amit a kolónia lakói használnak, és nem is a bolygárok recsegő, bömbölő nyelvén, amelyet mindmáig nem vagy képes riadozás nélkül elhallgatni. Most viszont el kell, hogy áruljak valamit, vagyis arra kell kényszerítselek, hogy megálmodd a jóságos Pogányok Anyjának igazi nevét, amit polgáribban szólva családi névnek is mondhatnék; mert félek, hogy máskülönben az áldott lélek bálványképpé torzul szegény álmodban és lelked kis maradékában.

Ez a tiszteletbeli név, ahogyan eddig emlegettük őt, ez a hódolati szintagma túlságosan is a testi anyaság mosolygós kapcsait van hivatva helyettesíteni, semhogy feledhetnénk: az áldott nőalak semmiképpen nem kelt anyai benyomást, még csak nem is férfias jelenség, egyszerűen csak sovány, éppenséggel csont és bőr, azonkívül negyvenhatodik születésnapjára kapott egy kis hímmzett selyemkendőt.

Családi neve jól hangzó név, előkelő név, történelmi név a történelmietlen pusztaságban, és most már nem halogathatom, hogy kimondjam: Sforza Magdolna Krisztinának hívják, tényleg szép név, már-már fejedelmi név. Arra mindenesetre felhatalmazta viselőjét, hogy kapcsolatot létesítsen az igazi Sforzákkal, akik Milánó történetébe szövődtek bele mint legszebb mintázatok; még valami nagyon távoli rokonságot is ki tudott mutatni ez a Sforza Magdolna Krisztina, aki tehát kétségkívül eszes leány volt, és jó nevelést kapott. Azonkívül szép is volt, az átlagosnál mindenesetre jóval szebb, aminek valamivel később lett jelentősége, miután levelezésbe került a hatalmas Visconti herceggel (és akkor már szabad volt neki a Sforzák címerét rápecsételni a leveleire), majd személyesen is megjelenhetett az udvarban: ekkor ugyanis legalább annyira köszönhetette a szépségének, mint műveltségének és elszántságának, hogy többek figyelmét magára vonta, s végül a herceg édesanyjának udvarhölgye lett, anélkül, hogy

engedett volna herceg Visconti Gyula nem túlságosan heves, még kevésbé kitarító csábításának. Egyszóval tisztességes, hidegnek látszó leány volt ő, s volt még inkább céltudatos, már akkor is, amikor megtetszett a hercegnek és a herceg édesanyjának, mielőtt még ledöntötte volna lábáról a himlő, amelynek nyomait sajnos lehetetlen észre nem venni pergamenszínű, kissé beszáradt orcáján; és bizony derékig érő, gesztenyebarna hajának javarésze is kihullott.

Tehát, mint mondtam, a flamand festő Sforza Magdolna Krisztináról beszél neked, mert hát feléd fordulva beszél, drága fiam, s noha nem érted a szavait, figyelmes lehetnél a sűrűn ismétlődő kettős keresztnévre. Nem is fontos, hogy mit beszél; talán csak annyit érdemes megjegyezni, hogy közben időnként elgondolkodik, és beharapja szája szélét, amely kissé ki van cserepesedve. És amíg Isten érdemekben gazdag szolgálojáról beszél (aki őt nem kevesebb jószággal fogadta be, mint annak idején téged), éppen egy meztelen és buja test körvonalait festi, s döbbenet tapasztalja, hogy a csupasz női test látványa szemlátomást felizgatja tompult és torz hallgatóját. Pedig még csak az első rózsaszín réteget hordta fel, amely annál is kevésbé kelti meztelen hús benyomását, mivel a cinóberhez és az ólomfehérhez egy kis földfestéket is kevert, némi sápatag árnyalat végett, és már készenáll (vagyis hátravan) a barnás poszkafesték, amellyel a festő mindjárt ki fogja rajzolni a szemöldököt, a szemhéjat, az állat, a halántékot, a jobb oldali orcán egy huncut gödröcskét, a szájzug árkocskáit, az arc kerekességét, a kéz és a láb minden ízületét, sőt a szeméremszőrzetet is, amelyet aztán, akárcsak a hullámos haját, okkerral és miniummal kevert fekete festék fog élénkíteni.

A festő, látván érzékeid egyetlen élénkségét, mond valami nagyon haragosat, és egy éles követ ragad fel a földről, de nem vágja hozzád, elbizonytalanodik, visszaejti. Beszél és dolgozik tovább. Jön a második rózsaszín réteg, azután a gömbölyű váll és a keblek gyógyházfénye, jön az ajakpír és a szemfehér –

– de te már ezt nem látod, mivel két bal kezeddal odatartod a messzelátót bal szemedhez, miközben a jobb kezéd az iménti kódarabot markolássza. Másik szemed, amely koponyád másik oldalán helyezkedik el, fáradt antipódusként le van hunyva; most a *valóságban* éjszaka van, álmod azonban ilyen kicsinységekkel nem bibelődik.

Csakhogy a festő most már kiabál, pedig az álom sajnos nem és nem engedi, hogy megértsed; helyette mondom én egyet és mást a Sforza Magdolna Krisztináról. Sokat nem érdemes mondanom róla, talán csak annyit, hogy aztán a Vatikánba került, ahol hosszú évekig jelentéktelen számfejtői munkát kellett végeznie, ami, valljuk meg, nemigen illett az ő sokoldalú képességeihez, hogy szerteágazó nyelvtudásáról ne is beszéljünk. Ő azonban egy percig sem zúgolódott, részint mert béketűrő volt, részint mert a betegséget, a nyomorúságot és a mellőztetést próbatételnek tekintette, részint pedig azért, mert ez idő során hozzászokhatott a pontossághoz és betekinthezett a kormányzás furfangjaiba; béketűrő pedig első-sorban azért volt, mert nem tudta még, mire szánja őt a Gondviselés.

Történt egyszer, hogy Sforza Magdolna Krisztina, aki akkor már sovány volt és csúf és himlőhelyes, bár még eléggé fiatal, meglátott egy költőt versfaragás közben, és ez döntő befolyással volt egész életére, bár a befolyás közvetlen okát vagy mozgatórugóját nehéz volna megmagyaráznom. Elég az hozzá, hogy őszentségének egy alkalommal sürgősen szüksége volt egy számla vagy egy

megrendelés másolatára, és, noha késő éjszaka volt már, hívatta Sforza Magdolna Krisztinát. Őszentsége nyilván összevitakozott valakivel vacsora közben, és most fel akarta mutatni a szóban forgó papiroost, amelyre különben valami szóra is alig érdemes dolog volt fölvezetve, talán tíz átalag fűszeres bor vagy a testőrség új csizmája; de hát a pápa már csak ilyen gondos ember volt, mulatozás közben is komoly dolgokon járt az esze, amely ugyanakkor, mint a számfejtő nővér is nemegyszer tapasztalhatta, pallérozott, fürge, sőt játékos ész volt. Szép számmal voltak jó tulajdonságai, még akkor is, ha ezek a jó tulajdonságok többnyire csak a rossz tulajdonságok hiányát jelentették. Ellentétben elődjével, nem volt mértéktelen, sem pazarló; tulajdonképpen takarékos volt, ami főleg a szobrászoknak és az építészeknek tűnt fel, akiket őszentsége (kevésbé literátus elődjétől eltérően) szívesebben fizetett Marcus Tullius Cicero szép szavaival, mint a saját pénzével, de azért sűrűn hangzottak a biztató latin körmondatok, mert hát őszentsége nem volt érzéketlen a szépművészetek iránt. Ellentétben ugyancsak elődjével, nem kedvelte a hadakozást, inkább a titkos diplomácia segítségével próbált lavírozni a hatalmasságok, mindenekelőtt a nápolyi királyság és a velencei respublika között, mivel finom lélek volt, akit elmélyült hitbuzgalma tett nevezetessé, ami persze nem akadályozta meg őt abban, hogy időnként nagyon határozott lépésekhez, mondjam ki nyíltan, jogtalan hódításhoz és hitszegéshez folyamodjék, valamint abban sem akadályozta meg, hogy fél szemével az élet bocsánatosabb örömeire kacsintgasson.

Kedélyes, kövér ember volt; orcája piroslott, mint egy nagy, egészséges gyümölcs. Soká lesz még, hogy felpuffadt holtteste napokig hever a kifosztott palota egyik sötét zugában, s hogy a szűknek bizonyuló koporsóba úgy kell belegyömöszölni szegényt; soká lesz ez még. Őszentsége sűrűn, de nem túl komolyan gondol a halálra; néha felidézi, amit Seneca vagy Boëthius mondott e tárgyban, aztán hahotázik; nagyobb kedvét leli az elmés pohárköszöntőkben és a vidám csevegésben. Ilyesfajta vidám, de nagyon is vidám csevegés közepette lépett be Sforza Magdolna Krisztina, kezében a számlával vagy nyugtával, s mindjárt meg is torpant.

No nem éppen dőzsölés vagy a legvadabb tivornya volt, amit látott, ezt állítani túlzás volna, sőt rosszindulatú ferdítés, amely ferdítések és túlzások egyébként rajokban cikáztak őszentsége trónusa körül; nem, a vendégsereg végeredményben Istennek tetsző módon vigadozott. Hiszen Isten, aki dögvészt és tömegmészárlást is közömbösen szemlél, ha szemlél, és akinek az égbekiáltó bűnök sem elég hangosak, ugyan találhat-e kivetnivalót egy kis vigasságban ez az Isten?, nem fog-e szemet hunyni azon sajnálatos tény fölött, hogy az egyik bíbornok, név szerint Orsini Lajos, de másokat is említhetnék, többet ivott a kellesténél, és most úgy tesz, mint aki bámészkodás végett hajol ki az ablakon? Vagy talán az a nagyvonalúság hiányzik Istenből, hogy elnézzen egy-két kifestett nőszemélyt, akik ugyancsak jelen vannak?, hiszen aránylag föl is vannak öltözve, s a mozdulataik sem túlságosan illetlenek, legalábbis most még nem. Esetleg azellen emelne kifogást a Mindenható, hogy néhány ilyen frissen festett hölgyvendég, akik mintha még inkább gyermeklányok volnának, bár szemlátomást nem asszonyi tapasztalatok nélkül, tehát néhány hölgyvendég négykézlábra ereszkedik, s bemásznak a nagy asztal alá, hogy összeszedegessék az aranyozott gesztenyét és mogyorót, amelyet bővérű, tréfás uraságok hajigálnak nekik?,

az talán csak nem baj, hogy az említett uraságok arcán gyors és nem túl vonzó változás figyelhető meg?, vajon az is bűn, hogy egy kicsit lehunyják a szemüket, miközben folytatják a társalkodást? Helyes volna magas helyen kérni számon a csócselék erkölcsseit? Ugyan, kérem.

Egyébként is, a vendégek nagy része feddhetetlen férfiú volt, kivált azok, akik őszentsége közelében foglaltak helyet; ők egy filológiai kérdés részleteit boncolgatták, amiben őszentsége is állást foglalt, méghozzá nemcsak tudósan, hanem talpraesetten is; lehet, hogy igaza volt. Arról nem szólva, hogy két kisfiú bájosan és halkán fuvolázott. És e nagy felfordulás közepén őszentsége még a Sforza Magdolna Krisztina számláját vagy nyugtáját is észben tudta tartani!

Szóval, a számlát vagy nyugtát hozó nővér nem annyira megbotránkozott, mint inkább meghökkent; és nem a részegség vagy a nőszemélyek miatt hökkent meg, sem a fényűzés miatt, mert ezt rendjénvalónak tartotta, az előbbiekek pedig nem törődött, ahogyan pillanatnyilag őszentsége sem törődött vele, mert éppen a véleményét fejtette ki, s az tartott vagy öt percig, ha nem tovább. Ezalatt volt nagy sürgés-forgás, hiszen állandóan jöttek-mentek a testőrök meg a szolgák; még egy kertész és egy hegedűművész is jött, őket azonban különösebb teketória nélkül kidobták. *Sforza Magdolna Krisztina azért hökkent meg, mert megpillantott egy költőt, amint éppen verset farag.*

A költőt Archipoétának hívták, és éppolyan közismert, amilyen kétes híru figurája volt az örök városnak, bár nem sokan dicsekedhettek azzal, hogy szemtől szembe látták. Őszentsége, aki kedvelte a költészetet és a költőket, elhatározta, hogy Archipoétát magához fogja láncolni, de nem ám a szó képletes értelmében!, a költőt láncra kötötte, mint egy házörző kutyát; és az új szerzeménynek nem őszentségéhez, hanem saját láncához kellett írnia legelső dichimnuszát. El kell ismerni, hogy jól verselt, ügyesen verselt. Hosszú és minden tekintetben kifogástalan elégiákat rögtönzött latinul, de még hellénül is. Óh, bárcsak ne tudott volna görögül!, akkor még sokáig élhetett volna, ki tudja, meddig!, akkor nem fojtották volna meg egy elegáns és fölöttébb szabadszajú görög epigrammája miatt!, alig másfél esztendővel azután, hogy Sforza Magdolna Krisztina meglátta őt versfaragás közben.

De most még meg sem fordul a fejében az a halálos gúny, amely mindeneke-lőtt órá lesz halálos; most még vidámságot színelve hajlong az ablakmélyedésben, ahol az imént Orsini Lajost is láttuk. Archipoéta kicsi, görnyedt ember, feltűnően előredomborul a homloka; viseltes parókája nem teljesen fűdi ritkás, csapzott, valódi haját; felsőtestére nyakörv és lapockahám kombinációja van erősítve, ennek alsó és felső karikájához csatlakozik a lánc; ruházata rongyos. A lakomákat ebben az ablakfülkében szokta végigállni, várva, hogy a vendégek odahajítsanak neki egy-egy falatot, amelyet röptében kellett a fogaival elkapnia. Ezt a mutatványt már-már a tökéletességig fejlesztette, noha kissé rövidlátó volt, ha pedig csiszolt üveglencséket illesztett az orra két oldalára (amely készüléknek, őszentsége nem kis gaudiumára, „pápaszem” volt a neve), várható volt, hogy a finomfalatokról szertefröccsenő mártás nemcsak a költő arcát, hanem a drága műszert is beszennyezi. És e sok jó falat meg a nagy érdeklődés fejében Archipoétának csupán a mesterségét kellett úznie, vagyis költenie kellett, nem túl hosszan, de nem is túl röviden, természetesen latinul, méghozzá Martialis modorában.

Előfordult persze, hogy meg-megdöccent a metrum, vagy barbarizmus csúszott egyik-másik sorba, vagy egyszerűen csak nem tetszett a vendégeknek, amit Archipoéta költött, esetleg rájöttek, hogy a költeményt már halották: ilyenkor Archipoétának innia kellett, büntetésből hígtott bort, amit nem is mindig vízzel hígtotttak, de néha például ecettel vagy sós páclével, és hát Archipoétának változatos fintorait a vendégek felülmúlhatatlannak találták, ha meg némelykor beteg lett, úgy őszentsége saját orvosával gyógykezelte.

Ezt a költőt látta Sforza Magdolna Krisztina versfaragás közben. Archipoétának aznap még egyszer sem kellett büntetésből innia, és pástétomot sem vágta a fejéhez. Ellenkezőleg, őszentsége, miután kifejtette megalapozott véleményét a szubtilis filológiai kérdésben (talán egy kézirat hitelességéről volt szó), odalépett az ablakfülkéhez, felágaskodott, megpaskolta költőnk arcát, és kérdőn a szemébe nézett.

Csend lett; a szolgák megálltak, a fuvolás kisleiúk elhallgattak, a hölgyvendégek markukba szorították az aranyozott gesztenyét, Archipoéta pedig megszólalt. Mondott egy szép, szabályos hexamétert, persze latinul:

•• „Archipoéta dalol száz régi poéta helyett is...”,

mire őszentsége, aki maga is ügyesen rögtönzött latin verseket, azonnal készen állt a pentaméterrel:

••• „...száz kortyondi helyett Archipoéta nyakal!”

Archipoéta körülnézett; a gyertyák miatt már-már kibírhatatlan volt a hőiség, de azt meg kell hagyni, szép fényes volt az egész csarnok, talán csak az ablakfülke volt sötét, meg a kancellária felé nyíló kis ajtó, ahová a költő egy pillanatig nézett. Aztán ügyes fordulattal feltalálta magát, mert ilyesmit költött válaszul:

•• „Adj hát innom az ihletemért a falernumi borból!”

A pápa jót nevetett, és letorkolta, ugyanazzal az ékes latinsággal, mint az imént:

••• „Csakhogy a lábat a bor botlani készleti majd!”,

és még elmagyarázta, hogy lábakon ezúttal nemcsak emberi lábakat, hanem verslábakat is lehet érteni. A vendégek tapsoltak és éljeneztek.

Sforza Magdolna Krisztina végre átadhatta őszentségének a számlát vagy nyugtát, egyben azt is bejelentette, hogy élete hátralevő részét a pogányok megtérítésének óhajtja szentelni, méghozzá olyan vidéken, ahol csődöt mond a férfias állhatatosság.

Most aztán itt van.

Ó itt van, te nem vagy itt. Ugyanis te most a bal szemeddel a távcsőbe nézel, s ha túlzás volna is azt mondanom, hogy azon a helyen vagy, ami a bal szemed elé tárul, annyi bizonyos, hogy az álom beszél hozzád, legkedvesebb fiam, s ha vagy valahol, akkor ebben az álomban vagy, és ebben az álomban, ahogyan az álom szavai szólnak, azt és csak azt látod, amit a távcső mutat.

Kimondatlan kérdésedre nagyon röviden válaszolok: a távcső Richárdot mutatja, legkedvesebb fiam, álmód Richádról szól, és mindenekelőtt Richádról szól, és csakis Richádról szól. Mindazt, ami Richárdal történik, szinte magától értetődőnek látod, ha látod; merthogy most hirtelen valami mást látsz, másminlyen látványok nyomulnak erőszakosan a szemedbe, amely vonakodva, mintegy az erőszaknak engedve nyílik föl nagyon lassan és kellenlenül; és az álom, ez

a te ütött-kopott, agyonhajszolt álmod meghátrál a szétburjánzó nappali fények elől, fiam.

* * *

(Folytatódik az első álom és befejeződik)

Richárd szereti a halenyvet, amelyet kis fehér műanyag tubusokban árusítanak. A tubusok hosszú, vékony és egyre vékonyodó csövecskében végződnek, amellyel egészen apró tárgyakat is egyesben be lehet kenni, és amelyen keresztül cseppenként lehet a halenyvet kiszopogatni, mert a halenyv nagyobb mennyiségben fogyasztva rossz ízű, és kimarja az ember torkát. Üldögél délutánonként Richárd a szolidan huzatos, hamar sötétedő szobában, és halenyvet szopogat; előtte tankönyvek, függvénytáblázatok, azonkívül térképatlasz és politikai brosrák, és ha léptek alatt reccsen a padló, akkor gyorsan összecsukja (most már inkább megszokásból, mint ijedtségből) a szőke ciklon vagy a lőcsei fehér aszszony szép meséjét, vagy azon fantasztikus történetek egyikét, amelyek a megvalósult kommunizmusban játszódnak, és amelyek a műszaki haladás álmait is különösebb aggály nélkül varázsolják a lelki szemek elé. A tankönyvek, függvénytáblázatok, brosrák és fantazmák lapjainak sarka le van szakítva, mivel Richárd nemcsak halenyvet szopogat, hanem a papírost is elrágcsálja, sőt azokat a fadarabkákat is, amelyeket az asztal egyik alsó deszkájából körmeivel hasogatott le; sokat rágcsál. Még nem jutott eszébe, hogy ez a szokás az egerekre vagy azt ne mondjam, a patkányokra jellemző, mert akkor máris leszokna róla; rágcsálnia szinte muszáj, de azt már méltóságán alulinak érezné, hogy rágcsálókra hasonlítson.

A mérsékelten fűtött szobában délutánonként, választékos kifejezéssel élve, sűrűsödött a félhomály. Ismerősek ezek a kissé takarítatlan szobák, amelyek szürkés plafonját még partvissal is nehéz elérni; vissza-visszatérnek az álmokban ezek a *valóságban* immár nem létező, hol huzatos, hol meg egy kicsit szellőzetlen lakóhelyiségek, amelyek szedett-vedett berendezését „átmeneti helyzetnek” szánták, de aztán évekig, évtizedekig úgy maradt, odalökve. Nincsen különösebb mondanivalóm erről a keskeny szobáról, sem a benne magasló keskeny félhomályról, amely most már inkább keskeny sötétség, úgyhogy legfőbb ideje volna felkattintani a villanykapcsolót; ezt Richárd meg is teszi, bár kissé vonakodva, mivel az elmúlt években túl sokszor hallotta, hogy a villanyszámla „horribilis lesz” vagy éppen *csillagászati*, valamint mert Kaukerné (akinek viselkedése az utóbbi két hétben, igényesen szólva, „gyökeres fordulatot vett”) hangsúlyozta, hogy már megint másfélszer drágább lesz a villany.

Szóval, Richárd mégiscsak rászánta magát, hogy felgyújtsa a villanyt, csak-hogy a villany, az nem gyullad fel. Most látja, hogy sötét van a szemközti házban is, de még a Péterfy Sándor utcai kórház „kihelyezett belosztályán” is csak a tartalékáram világít; már megint áramszünet van. Néhány hónapja feltűnően akadoznak a szolgáltatások, már amennyire feltűnhetik az, ami nincs.

A civitásról, ahol Richárd lakott, erről az elhasznált és némileg már idejétmúlt nagyvárosról sincsen sok mondanivalóm. Elég nehéz lett volna eldönteni, vajon ő hasonlít-e lakosaira, vagy inkább a lakosok hasonlítanak rá. Mindenesetre mintha kegyelemért könyörgött volna, bár nyilván hiába; lehetetlenség

volt a felbontott útburkolat mélyenckedésében vagy a málladozó házak homlokzatráncolásában valami siránkozó kunyerálást észre nem venni. Akkor volt ez a város, mintha egy nagy ország fővárosa gyanánt építették volna, pedig hát lényegében önmaga fővárosa volt: nem túl nagy ívben vette körül az országhatár, zezzugos vonalban, amelyet az újságírók szőlőlevélhez hasonlítottak. Ettől függetlenül, csak a jó ég tudja, mit is könyörgött és kunyerált ez a lebontásra váró háztömbkeleg; mert a lakosságnak legfeljebb halvány sejtelmek voltak. És a lakosság halvány sejtelmektől függetlenül, nagy vonalakban készenállt a terv, ugyanezen lakosság végleges kitelepítési ütemterve.

Hosszú volna felsorakoztatnom ennek a nagyszabású tervnek összes okát és előzményét, legkedvesebb fiam; aligha tudnám néhány tucat sorban összesűriteni, ahogyan a régi költők arasznyi papírlapon összesűritették egy-egy szerteágazó következményű, bonyolult háború vagy államalapítás indítékait, aligha tudnám ilyen röviden összefoglalni mindazt, ami megelőzője volt e nagyarányú békességnek és vajmi kevés következménnyel kecsegtető nemzetbeszűntetésnek. Nem vagyok romantikus bölcselő, sem történetbűvár; foszlékony álmod vagyok csupán, ha tárgyilagosan beszélek is, legkedvesebb fiam. Hogyan is tudnám előhozni most azt a tömérdek nyomorúságot, balvégzetet, kudarcot, ostobaságot, alattomoságot és gonoszságot, hazug ideológiákat és bölcs kompromisszumnak hazudott kényszerhelyzetet és diadalnak hazudott paralízises hunyászkodásokat, amelyek összebogozódtak csalfa reményekkel és a reménytelenségen túli daccal és a naiv jóhiszeműséggel és a béna tisztánlátással és minden önmagára maradt jószándékkal, be nem váltott ígérettel, hiábavaló szép tehetséggel; hogyan is tudnám akár csak felsorolni mindezt? Hát még szertebogozni hogyan tudnám?, hiszen ez nem is az álmodnak a dolga. Hiszen az álmokban ez már megvan: szép sorjában, különrendben sorjáznak az események és a mozgatórugók, hogy ez utóbbiakat újból összerakva, javukra változnának az előbbieik.

Szegény álmod azonban ilyesmivel nem szolgálhat, hiszen belőled vagyok, legkedvesebb fiam; és ugye tudod, hogy *a valóságban* réges-rég nincsenek is álmok. Richárd például soha semmit nem álmodott.

A város lakói nem tudtak álmodni, hiszen jóformán aludni sem tudtak, legföljebb kábultan szenderegni; tömérdek altató fogyott a gyógyszertárakban. Álmodni sem tudtak, viszont annál többet képzelegtek, például önnön tehetetlenségükről és kilátástalanságukról, amit józanságnak és „reális világszemléletnek” is neveztek, vagy arról, hogy *mi lett volna* (ez a három szó, minél ingerültebben próbálták elhessegetni, annál makacsabban és gyakrabban tért vissza), *mi lett volna*, ha bizonyos dolgok (régmúlt események, amelyeket inkább lehetett elképzelni, mint felidézni) másképpen történnek, például így vagy amúgy. S mint ez már lenni szokott, voltak egészen tehetséges képzelgők, a képzelgésnek európai színvonalú művészei, s voltak szerényebb talentummal rendelkező, de azért felkészült és mértéktartó képzelgők is; és voltak mindennekelőtt igen közszerű vagy annál is gyengébb képzelgők, akik jobb híján azokkal büszkélkedtek, hogy nincs is fantáziájuk, és e korszerű hiányosság exportjáról, esetleg importjáról ábrándoztak torkos hangerővel.

Szükségtelen erről többet mondanom, drága fiam, és félek is többet mondani, mert azt hinnéd, gúnyolódom, éspedig nem egy vagy más tünemény szigorú, de jogos bírálata végett, hanem (hiszen az álmod vagyok) hatásvadász

gúnyt, üresen rikító pocskondiát fedeznél föl szavaimban, ha tudnád, mire valóók a szavak. Ha pedig magad is arra gondolnál, hogy mutathatnék másféle várost is, hogy mutathatnám ezt a várost és környékét másmilyennek, és hogy mégsem kellene mindezeknek a dolgoknak így lenniük, mivel hát mégsem ilyen sorsot érdemelt ez a tájék; ha tehát erre gondolnál, akkor mélységesen igazad volna, csak hogy a gondolat nem az álmodnak szólna, mert nem volnának álmaid; nem szólna senkinek.

Ha pedig szóvá tennéd, hogy beszélhetnék eseményekről, amelyek nem így történtek, hanem *a valóságban* úgy, vagy állapotokról, amelyek nem ilyenek, hanem olyanok és amolyanok: akkor féltő, hogy magad is a képzelgők egyike volnál, de nem ám a tehetséges képzelgők, még csak nem is a megbízható közepes képzelgők egyike.

Akadnak aztán olyanok is, akik éppen a fönti megfontolásokat várják, és máris készenállnak az előregyártott válasszal: hogy „ez még nem is a legrosszabb megoldás”, ők tudniillik megoldásnak vélnék mindent, még az úgynevezett gubancokat is. Az persze nem jó, hogy el kell menni (így mondták, ilyen finoman: hogy „el kell menni”), de rosszabb is lehetne, mert, hogy ők mást ne mondjanak, egyelőre még nincs háború, s hogy eztán se legyen, az a magyarokon is múlik. A magyar nép igenis legyen hajlandó feláldozni magát a béke oltárán, így töltené be hivatását. Ez egyébként nem is önfeláldozás, tódították mások, hanem jogszabályokban rögzített kötelezettség. Avagy nincsenek adósságaink? (lendítették az égbolt, a majdani tartózkodási hely felé kezüket), és ezek az adósságok nem érték el a nemzeti vagyon két és félszeresét? Talán ki tudunk evickélni? Nem volna jobb, ha szépszerével intéznénk el ezeket az ügyeket? (Már megint ilyen finoman fogalmaztak.)

Úszkált a levegőben valami lelkifurdalásos rossz közérzet, amit úgy kellett elhessegetni. Olyan volt az ország, mint egy korhely, aki vidékre készül, hogy ne találkozzék hitelezőivel, ezért némileg megnyugtató is volt, hogy „el kell menni”. Még olyan badarságok is elhangzottak, hogy a jelenlegi munkaképes lakosságnak háromszáz esztendőn át kellene pillanatnyi megszakítás nélkül dolgoznia, hogy az állam legalább a kamatokat ki tudja fizetni. Ez már mulatságos volt, sőt majdnem tiszteletreméltó volt, mindenesetre „horribilis” volt és feltétlenül „csillagászati” volt, mint a villanyszámla, sőt másképpen is csillagászati volt, ugyanis a tervek szerint a lakosságnak a Holdra kell majd költöznie.

(Folytatjuk)

Leláncolt fohászkodás

*Hívó avagy hitetlen
bal kézzel gubancolt
ormótlan tetteimben
egy magasságos úrhoz
engesztelésül gyarló
áldozatokkal esengtem
a hangok földgyomrából
kérdések ingoványán
iszapos locsogások
fortyogó szitkok
kofa szidalmak
örvénylő melldőngetések
fénytelen nagyotmondások
fogadkozások útvesztőjében
öntetszelgések korhadékán
hivalkodások sarán át
küldtem sóvárgásomat
sziklát repesztve tört
a szabadba fohászom
füstölgő sorompótlan
vizekből kopoltyúsan
szárazra vetődve
testel öltött egyetlen reszketés
négyesével terelte
egy zöldsapkás meg kutyája
de amin eddig áthatolt
amin utat vájt
mind magára vette
alakult velük eggyé
érdes mormogások
szálkás dörmögések
bórtépázó szisszenetek
már csupán gólyalábak
talártalan igék
meztelen talpának
bódorog arctalan
gomolygás felé*

bukdácsol a könyörgés
hallja meg aki hallja
a történelemalja
névtelen s a névvel
alig illelhető
akihez botorkálsz
hajléktalan remény

MARSALL LÁSZLÓ

A szárnyas ember monológja*

Miféle szárnyam volna s minő materiából?
toll-evezős aligha, sérülne ha behúznám
lapockám alá a bőrömmel bélelt tokba
– emberközélen olykor fontos az óvatosság –;
bőregér-féle bőrös! kupertához hasonló,
de hajszál-vékony csontok, iridium-szilárdak
szolgáltatnák a vázát, mint régi paraplénak –
bőregér-mérnökökkel valaki kifundálta,
s ki-ki osztogna immár kreátor-dicsőségben. –
Hogy meg ne pörkölődjék az ultraviolettek
bombái záporoztán, olajjal kengetni,
majd estelente mosni kellene akkurátus
gonddal és szárítgatni mielőtt összezárnám?
Magamba betokolva, púposkán görbe háttal,
kezem kulcsolva hátul, spacérozni az utcán,
„Te vén trotty!” – szólna hozzám ifi-izompacsirta –
hatalmat röhögnék: Te tudsz-e így?! – és üdvöske
bajszából szórszál-csípve, csak sitty-sutty elsírülnék.

* Részletek a *Ha szárnyam volna, avagy egy lehetőség dimenziói ciklusból*

Gonosz Teremtője a Gnosztikusoknak

Gonosz Teremtője a Gnosztikusok képzeletének
suszterszékében elülepelve kitalálta
s ványolta is tüstént az ektoplazma-szövődményt
s darwini módra az u.n. -alom, -elemet.
Bóregér-szárnyas gyíkok ültek akkoriban
az almafa ágán. s mint öreg orvhalászok,
elkapdosták a halbőrbe bújt nagyanyákat
s a halak pikkelyes hacukájába bújt szúzeket
és elkótyavetyélték őket hetipiacán Doboz községnek,
káromkodtak mind a majdani beborozott kocsisok,
mivel a pucovált szúz s a nagyanya is talpig csupa szőr,
maga a vevő is szőrös, ámde falni akart
kopasztott pipikéket az Orosházi Baromfi
Üzemben nagytételben lekopasztott szárnyasok
melle húsából – szőrös! – hát kiokádta,
mint a fülesbagoly gombóc-formában az ökren-
dékét, java dühében verte is a széket a falhoz –,
ámde nem ez a lényeg! A suszterszékes öreg,
észlelve a botrányt verte öklével eszetokját,
s izzadt mint a spenót a nyitott ajtajú frigiderben:
„Hülyeség, hogy szőrös a szőrösnek csak a leendő
és majdan kitaláltam szexsi-világban lón a keletje!
Most a parányi acélcsipeszemmel kigyöközöm a göndör,
ill. egyenes-szálú szórt a vevőkből-árukból felerészben,
és fakalapáccsommal az u.n. »klasszikus pontra«
(megnevezem azt is ha időm lesz) ütök egyet,
hogy az állag felerésze megáll hátsó anyaföldi lábán,
ezek lesznek az irtók, a többi van s eledel
a kétlábú bicegőknek – történt – bammeg! – hebehurgyán:
feledékeny valék szárnyakat esztergálni emezeknek,
holott amazoknak meghagytam a prrr-prrr
ki-behúzható jól nyithatékony és csukadékony
levegő-kavarójukat – hát újra csak vernem koponyámat
egy Nádor utcai söntés-féle budijának a falába,
én ősi vizeletes engedtem türtem e sorok író-
deájkjának ezentúl kijelölt szárnya legyen.”

Ál-szárnytörősi

*Lelem-e kedvem benne írnom hogy török szárny
at azaz lexémát a párisi fiúkn
a kaxiomá ikszer int intelmük meghódol
nomad hoc szabályoknak s állathangkutatással
buzgólkodó lettristás professzorok magnóir
ól – ólban megtanulnom a varjú Rebi Néni k
ár-kár-kár-károghását mielőtt nyitni kék asz
árnyamat röpiülöm illenek studíroznom
s okféle madaraknak nótáját ki magamnak
pilótája s nótámat reáhangolni fecskecs
ivitelésre résen állni ha jön a nádír
igó ego cum laude dicsérjem őt a hangján?*

*Szárnyaskodó koromban egyízben elvonultam
vastagot írítkezni a bokrok sűrejébe
órségen voltam éppen katonáéknál akkor
anekdotázó puskám lapuban hevertetvén
közelgett hadnagy-ürdüing s nem volt kibiztosítva
retesze ülepemnek és nem a zárdogattyú
mondhattam volna kár-kár miákoltam magamba
nem lett az ügyből semmi – laposkúszásba fulladt.*

BALASSA PÉTER

Előre vakbeckeftnek

No, milyen az előadás?

Csend. „Hobolyák. Némajáték fellép.” Ugyan.

Bátorság, látszik már valami: részben részletek, sehonnan sehova, félre, immobil. A lehetséges válaszok. Órlés, maszatolás. Birizga, gyengédség. „Levelenként a kicsi erdőt.”

Errata. „Errare, errare!” (Klempererrel, Furtwänglerrel felváltva). Don Giovanni, hát eljöttél értem. Carlos és Posa kettőse (úgynevezett szabadság...): fiú-

ügyek. Szerelmi kettősök; hangszerszólók; nagy művek – világhírű előadók; idősebbek hullámhosszán; operarészletek; remekművek hangszalagon.

Az örök asszonyi (is) felcukkol (variáns: felhúz) minket. Mint egy fürdőző najád – Flaubert-nek, Gauthier-nak együtt. Mártogatások, mártások, néhány közös lapostetű. Vallomások, (váll)tömések. Szabadkák.

Szabadban.

Rossz viccek. Tréfa, hajsza, katonadolog.

Szeretem a színészeket, még a rosszakat is. Megvetem és félem a rendezőt.
„Maga boncolta apámat, maga féreg, most megütöm magát.” Te vagy maga.

A mint B (Weöres). BA-ba. Abba, papa, bizony abba. Fellini mint „agg Verdi” és viszont. „Mein Sohn, Amfortas” (variáns: Hagen), ahelyett, hogy kapásból visszapofáznánk: „Hagyj békén, öreg.”

Mándy Iván mint beszélgetés. Unjuk együtt (magunkat), száz éve, remekül nevetgélve, mint egy nagypapa. Űlni egy gesztenyefa középmagasságában az erkélyen, és semmit sem ünnepelni, együtt.

Miért ne lenne jó letérdepelni, miközben urunk/anyánk fátylat, leplet: felmosórongyot borít ránk, hadd ne lássunk (bele) semmit?

Egy vidéki színész: Világéletemben bohóc akartam lenni. Végre az lettem. Nem bírom elviselni. – ‘Szívem, *mindez* nem így van. Ócska, csaló pojáca. Álláspontom végleges.’ (Egy tigris szótárából)

Aszály, ártér, szikes felföld. Kicsi apálya: kicsi apája. Mindig az apák kezdik, a végtelen, szeles síkon, mindig. Hogy fújnak!

Én: sok hülye. (Ridegbben, kellemetlenül, megúsztatlanul.)

Ludwig Wittgenstein folytatólagos, társas formában áthagyományozódó félreértése és használata, mint egy rossz kultúrfélre. Ha, akkor hallgatás.

L. levelei Kierkegaard-ról; ha volna mit felelnem neki, nem írná meg őket. (Mozart-parafa a tanítvánnyal, avagy a kitömött enyveskezű visszalopása.)

‘Fiam, ez a megoldás’ – kicsi, régi öcsém felejtetetlen kézmozdulata elefántkord-nadrág vásárlása közben, a NATO-üzletben, a Wilmersdorferen.

Vízagyú helyett vízagy, írónőt csinálni egy íróból – *un baccio?* (Cosí, I. felvonás finálé)

Egy végtelen telefon, melynek két vége van. Nincs. A tanár úr/nő felfalása

(szóló- és vegyeskantáta). Mindez nem így van. – – – Csillogó szemű butákkal vesződni, az igen.

‘Nem azért mondom, de bejöttem.’ (Márton László: Carmen) Mi a te fiaid vagyunk, és te mégis számítász a hűségünkre?

Lelki békéd (variáns: békém) érdekében, ha lennél szíves haladéktalanul elmagányosodni, nekem, azaz birtokomba/udvartartásomba átmenni, gyanánt. (Egy másik tigris)

‘Ne legyünk B.gyarmat.’ ‘Jó, ne légy.’ – Te nekem többet ilyet. ...Ki? Kinek, mit (nem)? Mindig rossz a tréfa. (Záradék: csak szeméremajkunk parancsolhat hallgatást.)

Automatizmusok, primitív technikák, ujjgyakorlatok. Ún. kötelező alapok. Fejből, par cœur, memoriter.

Hideg gyűlölet és viszont azoknak, akiknek rendszerük van. A rendszer, bármelyik.

Sok az üresjárat, amint látszik is. – Valaki él még állítólag Szolnokon, aki sepregeti a színház udvarát, – készül valamire? – de ez nem érdekes. – „Újra másolni fognak” (Bouvard és Pécuchet) – Végül tánc, tánc, körbe-körbe, siciliano és tangó; a szokott hivatkozások (lásd ott). Megteszi, úgy ahogy.

Stravinsky méltósággal dirigálja saját magát (Erkel Színház, 1963. május 16-án). Már-már kegyes és nagyon-nagyon érzelgős mozdulatok, lassú tempók. Pusztá bemutatás. Ő tudja, övé.

Lötyögni a Széchenyi téren, vagy Rómában. Rómában. Róma és Széchenyi. Meg talán Karinthy Frigyes. Jól elzülleni. Talán ez az. – Eldirigálni fölényesen, pontosan *A varázsfuvola* nyitányát. Megbízható, szerény Mándy-epigonnak lenni.

Fölösleg és nélkülözés. Ritkás, ritkás. Csaknem, csakugyan. Semmi sem így-úgy van valahogy. Majdnem mindegy; ez a majdnem az, ami csaknem már. Ut, amen, nincs vége, úgy legyen? Sok az ismétlés. Legyen sok ismétlés! Unalom, igen. Igen, azért mondtam igent, mert egyedül ezt a szót szeretem (használni). Ha ez az egy szó lenne csak, a többi átmítás és pusztulás maradna. Ezért az egyetlen szóért bátran mindent abbahagyni. Tehát: nem?

Mindent a maga idejében. No, ezt magyarázd meg.

Egészen botrányos, de minden rendben van. Reménytelenül sok, minden (labilis, változtatható szőrend!). – Hiábavaló, de konok kérdezősködés, lázas telefonálgatás, homály, semmi.

Jimi Hendrix, úgy, ahogyan egy zeneszerző, akinek a feje a *Stalker* főszereplőjére hasonlít, beszél róla, meg egy *szovjet* underground rock-zenekar, az a valami. Tényleg. A zene nem mindenkié, s ez viszont sem igaz.

Bohócarcok a szegényes cirkusból: Buster, Samuel, Szvjatoszlav Tyeofilovics, a három realista. A többi... hát, hagyjuk talán.

Bátorság: előre vakbeckettnek. „minél távolabbi, minél régebbi, annál öregebb.” – Elementáris kis semmiségek. Egyéni, de tehetetlen, és semmiképp sem eredeti. Erőlködés, sok alvás. Elmegy, ellenni vele. „Ha játszanak a gyerekek...” Kijelentések, fogadások, fogadkozások minden kötelezettség nélkül; virtigli pártszerűtlenség. Sikerül valami: önkéntes kudarc, világító szegyen. Heroikus gyengeség. Akarni, no nem, azt nem.

Egy rendkívüli, nagy ember, kár, hogy nem nő. Mindent tud, mint a nyelv, csak önmagáról semmit. – Egy vészes gyorsasággal elbutuló, valamikor zseniális öregember, mint a Föld leghűségesebb emlékezete. Éber figyelem, majdnem tökéletes éjszaka. Azt hajtogatja: „Jaj, de szeretlek, egyetlenem, Bicska Maxi!” No, urak?

Bogár-kataklizmák. De a ráncos veréb tényleg halhatatlan: egy olyan szürke, smokk alak, aki minden reggel nyolcra bejár, és este tízkor fekszik. Mindig azt mondja...:

Bartók elmegy. És senki nem kérdez rá. Holott miért is. A kérdésben (lett volna) a válasz. Echte ungarische Dummheit.

Mélyen letüdőzni, általános felháborodás közepette ezt az egészet.

Publicisztika: feudális portások, erre futja. – Ha rigó, érdekes, ha főnök, nem. Tőlem lehet liberális is.

Szerencsétlen! Éppen most, éppen most van véged, hiszen minden a tiéd, és te azt hiszed, mindez még semmi a semmihez képest. A „tisztá én” kritikája – ez az egyetlen kritika, ami indokolható; a többi sivár hatalommánia (lásd még „másik tigris”).

Most, hogy kés a vajban, magatehetetlenül perforál.

Maléter Pálra gondolni, aki kísértetiesen hasonlított Arszenyij Tarkovszkijra, erősen. Férfi; ez nem kirekesztés. Akkor harminckilenc éves, amakkor meg negyvenegy. – Kapitány: Nem bírok többé levélládára és telefonra (annyi mint: malomkerékre) nézni, Woyzeck.

Beckett egyet evett: répát.

Nem mozdulni, de honnan nem.

Öregasszonyok, ahogy egymást meg a többieket lemessák. Semmi nem számít már. A dublini mosónők örökkévalók? Világpletykák, hiedelmek magasban és mélyben, középen semmi: a test?

Módszeresen hebegni; hinni, hogy minden úgy van.

Mind el és ki, kárpit le, ez a beszéd. Fügöny, ahogy tetszik, szeget szeggel, vagy amit akartok. – Nem akarunk tartani semerre.

Rendezői (rendőri) bal, jobb, a szokásos zűrzavar. Világos; világot!

Kérdés a válaszban, fafejűekhez, tigrisekhez: hát nem elég, hogy nem elég? (Ettől még lemészárolhatnak.)

A nagy zabálás: körültekintően, akkurátusan, tárgyyszerűen – egy depresszió lejtős motívuma? Charlottenburg? – megszervezni öngyilkosságunkat. Azért ez túlzás, nem gondolod? – *Minimum* nem jelent semmit.

...a békességszerzők...

Mások állandó közbekiáltásai közepette. – Függelem, memória, fáradozás, az anyag kínja (ó). – Eleosz és phobosz, tánc és pantomim, hosszan, nem (el)si-etni.

Fafúvós lányok (klarinetok, hobolyák), vagy csellóval a combjuk közt asszonyok hajladoznak. Lásd még Dublin.

Izzik az előadás, nagyon szól valamiről, csak tudnám. Összeírás a sovány készletekről? Igaz, félelmetes és erősen húzott. Lehet, hogy az ismeretlen teljes változat nem ennyire igaz. – Minden megtörténik, de nem minden történhet meg, nem. A nyelv mindent tud, de nem mindenre képes.

'Elköltöztem hazulról, mert a feleségem haldoklik, és nem akarom zavarni.'
Két harsona éles kis nyolcadokat fúj.

Elég. Nézhető és kész. Érzük be: érzünk be. (Közben egy vagy néhány tucat mondat kézen-közön eltűnt.) Előadás hát, csakugyan. Csak nem?

Bohócjáték

Annak ellenére, hogy alapvetően technikai forgatókönyvet szándékozunk írni, hiba, pontosabban önmagunkkal szembeni igénytelenség lenne, ha nem fordítanánk figyelmet a hangulatokra, a részletek finomságára is; ügyeljünk a finomságokra. Ugyanakkor viszont tisztában vagyunk vele, hogy nemcsak ezek az úgynevezett hangulatok és finomságok, hanem a történet lényegét hordozó alap-cselekvések is változhatnak a megvalósítás során – nem mintha ezt bajnak tartanánk, sőt! Ha tőlünk, a megvalósítóktól megköveteljük a maximális odafigyelést, minden apró részlet kidolgozását, önmagunkkal szemben sem lehetünk elnézőbbek.

Így már eleve nem engedhetjük meg, hogy bohócaink – ami pedig nemcsak kézenfekvő, hanem ésszerű megoldásnak is tűnne – egyszerűen Férfinak és Nőnek, esetleg Fiúnak és Lánynak neveztessenek; az az önmagunk számára is meglepő, nehezen indokolható és körülírható, ugyanakkor mégis egyértelműen kikíváncozó igényünk, hogy ha már nem kerülhetjük ki a néven nevezés gyötrelmes pillanatát, akkor legalább használjuk ki, és még jobban, a maximálisra tárgítsuk ki az értelmezhetőség lehetőségét, a nemek különbözőségére (szembenállására?) azonban továbbra is nagy súlyt helyezve.

A tágitást – éppen az ellenkezőjével – szűkítéssel kísérjük meg elérni, mégpedig viszonylag kontrasztos, éles szűkítéssel: figuráink néven, keresztnéven nevezésével.

Ahhoz gátlásosak vagyunk, hogy mi magunk kerüljünk a figyelem középpontjába, s az ellenkező nemű szereplőnek is félünk olyan nevet adni, amely egyúttal ihletőjére is utalna. Ahhoz a buta, mégis egyedül lehetséges megoldáshoz folyamodunk, hogy névszótárt ütünk fel; Máté és Mária. De hiába fogadtuk meg, hogy ragaszkodni fogunk a véletlenül elénk kerülő első két névhez, Máriát nem tartjuk jónak, újat keresünk. Lilla. És ezt már akkor sem cseréljük ki, ha nyomasztó emlékek kapcsolódnak hozzá. Tehát Máté és Lilla. Kezdődhet a történet.

Máté jön elsőként a porondra, nem is jön, lohol, üdvözült vigyorral a képen, kézen fogva hurcolja maga után Lillát, aki olyannyira vonakodik követni őt, hogy néhány lépés után leszakad; csak pár pillanatra mutatkozik meg, s máris fordul, menekül vissza. Mátét viszi még a lendülete, de azután rádöbben, hogy Lilla, akit pedig meg akart mutatni mindenkinek, a világnak, lássák, milyen jó nő, „ehhez mit szóltok, milyen jó nőm van nekem!”, akivel büszkélkedni akart, összekarolva sétálgatni vele, közben jobbra-balra köszönetni az ismerősöknek, az első sorban ülőknek, pár szót váltani velük; rádöbben, hogy Lilla, az ő Lillája nincsen vele.

Ahelyett, hogy elgondolkodna rajta, miért menekült vissza a másik, miért

nem hajlandó promenádozni vele, a porondszolgák sorfala közt a bejárati függöny mögé rohan, eltűnik egy pillanatra, de már jön is vissza, újra magával hurcolja ha nem is nyíltan ellenkező, de kelletlenkedő társát, arcán megint ott a büszke, buta vigyor: „de most aztán tényleg megmutatom, mindenki seggreeshet”. Lillára – érdekes – nem dühös, inkább csodálkozó és értetlen: „hogya-hogy nincs kedve sétafikálni? – hiszen éppen az ő jó-nőségét igyekszik a világ elé tárni!

Hogy a másik ellenkezése fölött a mindenáron való dicsekedni vágyás, avagy saját eredendő faragatlansága miatt siklik-e el, az nem mellékes körülmény – ennek ellenére nem tudjuk eldönteni. Mindössze annyit kockáztatunk meg, hogy talán mindkét, egymással lényegében összefüggő ok közrejátszik viselkedésében.

Tehát ismét a porondon, kezdődhet, kezdődik a séta, a bemutatás. Máté – félig-meddig erőszakkal – karjába ölti Lilla karját, büszkén, majdhogynem hetykén, a pillanat minden gyönyörűségét kiélvezve vonul körbe vele. Néhanéha kalapot emel, sőt, szóba is elegyedik a közönség egy-egy tagjával vagy csoportjával, banalitásokat hablatyol össze-vissza, mindvégig ügyelve rá, hogy partnere, ha passzívan is, de jelenlétének kellő súlyával vegyen részt a konverzációban; ilyenféleképpen a gesztusok és karattyolás nemcsak „mit szól hozzá, milyen gyönyörű időnk van ma!”, „hogya megnőttek a gyerekek, mióta nem láttam őket”, és ehhez hasonló közhelyeket jeleznek, hanem az előbbi „na mit szól, milyen nőm van?!“-t is. Lilla felé meg: „viselkedj már egy kicsit!”, és: „Húzd ki magad, feneket, mellet ki, hadd guvadjon ki a szemük, hadd egye őket a fene!”

És Lilla?

Egyáltalán nem tetszik neki ez.

Itt érdemes megint egy rövid kitérőt tennünk. Ismét képtelenek vagyunk eldönteni, hogy neki meg honnan ez a nagy ódzkodása – bár tetszetős lenne mindkettőjük viselkedését alaptermészetükből eredeztetni, Lilla ellenállását, valamint Máté lihegősen lelkes dicsekvését, nem elégedhetünk meg ezzel, a miéltre is megoldást kell adnunk. Illetve kellene csak, hiszen, mint mondtuk, nem ismerjük a pontos választ, talán meg sem fogalmazható, talán nincsen: eredendően unott-e Lilla, vagy csak Mátéval, Máté viselkedésével szemben az? A pontos megfogalmazás felelősségét, rizikóját, de lehet: örömét is másokra hagyjuk, bízva benne, hogy azért egyszer bennünk is megérlelődik valamiféle válasz, vagy ami még jobb lenne: elő sem fordulna, hogy viselkedésük (viselkedésünk) okaival kapcsolatban kételyek merüljenek fel bennünk. Vagy mert egyértelműnek ítéljük a helyzetet, vagy mert már a fáradságot sem vesszük, hogy belemélyedjünk.

Izeg-mozog – mármint Lilla –, szeretne nem ott lenni, ahol van, szeretne kimaradni ebből a feszélyező és gusztustalan társaságosdiból, unja, rosszul érzi magát, feszeng, amíg...

...amíg eszébe nem ötlik valami.

Egy gondolat, egy zseniális megoldás. Egy tréfa, melynek segítségével nemcsak kimáshozhat ebből a helyzetből, hanem Mátét is megtréfálhatja, megpiszkálhatja (ha tetszik: amivel bosszút állhat rajta).

Az ötlettől felvillanyozódik, s mikor egyszer Máté – másokkal lévén elfoglalva – éppen nem figyel őrá, akcióba kezd.

Először a közönség figyelmét, hallgatólagos segítségét kéri, mintegy beavatva a tervébe, s egyúttal cinkosává is téve őket: ne árulják el Máténak, mire készül (ellene).

Rosszullétet mímél. Egyre fokozódó rosszullétet.

Máté, bornírtságához ezúttal is hűen, egy darabig nem észleli ezt, mutogat, ágál, vigyorog rendületlenül, de mikor észreveszi, hogy Lilla a porondot szegélyező kör-padra rogy, pánikba esik. Tapogatja, kétségbeesetten élesztgeti, majd mikor látja, hogy mindez nem segít, teljesen elbizonytalanodik, a közönséghez fordul segítségért. Mutogatja Lillát, azaz Lilla szerencsétlenségét (és persze a maga szerencsétlenségét; van ebben a mutogatásban némi meg nem fogalmazott büszkeség, sőt öröm is: „mit szóltok, milyen érdekes, sőt, jelentős dolgok esnek meg velem?!”), a porondsegédekhez fut, segítséget kér tőlük.

Azok azonban szintén be vannak avatva. Közömbösen csak a vállukat vonogatták: nem az ő dolguk, és különben sem érdekli őket az egész.

Lilla közben egyre „rosszabbul” lesz. Föltápáskodik ugyan egy percre – rosszullétét, tántorgását kizárólag a nézőknek szánt kacsinással, illetve Máté kétségbeesésének kigúnyolásával fűszerezi –, de csak azért, hogy mintegy véletlenül a porond közepére botorkáljon, ahol aztán ismét összeesik, ezúttal véglegesen. Tesz még pár halódó mozdulatot, aztán... aztán meghal. Leg-alábbis Máté számára, aki eddig azért nem vette észre a cselt, a gonosz tréfát (gonosz, de megérdemelt tréfát? – ismét csak egy kérdés, amelyre nincs elég bátorságunk válaszolni), mert, megintcsak hiúsága, érzéketlensége miatt, önmagával volt elfoglalva.

Most azonban, halott társa látványától, a villámgyorsan lezajlott tragédiától lekopik róla minden máz, egy pillanatra megérinti az elmúlás dermesztő lehellete. Változott a helyzet, visszájára: most – bár mozdulatlanul hever a porondon – Lilla mímél és Máté adja önmagát.

Ez az állapot azonban, bohócjelenetről lévén szó, nem tartható fenn sokáig, változást követel. (Bár el kéne gondolkodnunk rajta: miért is nem?! A poén kiérlelése és kiélvezése nélküli gyors és váratlan befejezés, a várakozás időtlen időkre való fenntartása kedvünk szerint való lenne. Kár, hogy a cirkusz szelleme gyökeresen mást sugall; az előbbi befejezés nemcsak technikailag megoldhatatlan, hanem európai világlátásunktól is idegen, dramaturgiai patronjaink hosszabb, más kicsengésű folytatást és megoldást hitelesítenek.)

Mátén fokozatosan – ez ám a nagy játék! – ismét eluralkodik ripőksége. Már nemcsak önmagában, önmagáért gyászol, hanem azok kedvéért is, akik látják, figyelik őt – ismét kezdi megjátszani magát.

Letérdepel a „halott” mellé, összegörnyed, „magába süpped”, fohászkodik érte, majd előhúzza zsebkendőjét, hogy látványosan szemet töröljön – könnye természetesen egy csepp sincsen – és zajosan orrot fújjon. Zsebkendője azonban lepedő nagyságú, már a törlés és fújás is gondot okoz neki, hát még az összehajtás; hosszan, mérgelődve kínlódik, képtelen boldogulni vele, mígnem... mígnem egy hirtelen ötlettel Lillára teríti, szemfedő gyanánt.

Roppantul meg van elégedve magával. Milyen ügyesen megoldotta a hely-

zetet, s milyen szép, alkalomhoz illő Lilla szemfedője! Hogy ez eddig nem jutott az eszébe! Gondosan igazgatja, majd ismét, csak hogy lássák, micsoda komoly ember is ő, letérdel, imádkozik – közben persze ki-kitekintget: figyelik-e, méltányolják-e. Tulajdonképpen unja magát, fogalma sincs, mihez kezdjen ezután.

Szerencsére eszébe jut valami.

Felpattan, kirohan. Kisvártatva egy szál virággal tér vissza. Ráhelyezi Lillára, illetve a szemfedőre. Letérdel, gyászol. Rájön, hogy a virág nincs a legjobb helyen, áthelyezi. Visszatérdel, imádkozik.

Megint felpattan, kiszalad; most már egy csokor virággal jön vissza. Lerakja, letérdel, gyászol, igazít, újra gyászol.

Újabb ötlet: koszorú. Ez is Lillára kerül. (Aki – míg Máté kinn jár – lopva felül, kikacsint az óriási zsebkendő alól, de jöttére mindig mozdulatlanra merevedik.) Gyász, igazítás, újfent gyász.

Nagyobb koszorú. Az előbbi játék.

Még nagyobb; Lillát már elborítják, fölėje tornyosulnak a virágok, koszorúk. Ezt használja ki: mikor Máté a következő koszorúért siet ki, gyorsan kimászik a halom alól – hiánya észre sem vehető –, körbevizsgálódik, el akar rejtőzni. Mivel a másik megjelenése minden pillanatban várható, villámgyorsan beáll a porondszolgák sorába.

Máté e hatalmas koszorú alatt már tántorog, a sorban legelől álló szolgát kéri meg, hogy segítsen neki. Miként az ünnepélyes koszorúzásoknál szokás, ketten, két oldalról masíroznak a „ravatalhoz”, ez is Máté ötlete.

Lilla ez idő alatt elkéri az egyik szolga zakóját, belebújik, és a sor elejére áll. Ráérősen mozoghat, Máté háttal áll neki.

Ez a koszorú is a többi közé, Lilla hült helye fölé kerül. Térdeplős gyászima következik – a helyére visszatérni készülő szolgát Máté ugyancsak térdeplésre és gyászolásra kényszeríti. Az először elképed, de Máté erőszakossága miatt ellenkezni sincs ideje: azon veszi észre magát, hogy Mátéval szemben, a ravatal túlsó oldalán térdel.

Máté ájtatosan, fejét lehajtva imádkozik. Végez, nagy kegyesen elbocsátja a szolgát.

Újra kirohan, ezúttal az utolsó, legnagyobb koszorúért. Sebtében odaintett segítőjét, aki ezúttal természetesen Lilla, nem ismeri fel a köztük lévő és közösen cipelt óriási koszorútól.

Ismét az előbbi játék. Közös gyász, melynek végén Máté felemeli a fejét...

...a szemben lévő arcába mered...

...és rájön, hogy csúfot úztek belőle.

Gonosz csúfságot.

Indulatában felugrik, a szintén felpattanó és menekülő Lilla után ered.

Vak düh tartja hatalmában. Lilla játékos kergetőzésnek fogja fel azt, ami valójában üldözés – ez a veszte.

Mert Máté (vagy pusztá ökölrel, vagy pedig az első útjába kerülő tárggyal – mondjuk egy söprűvel) agyonüti.

Lilla összeesik, meghal. Ezúttal igazándiból. Csakhogy most meg Máté nem fogja fel tettének súlyát, meg van győződve róla, hogy a másik ismét szimulál

csak. Belerúg, aztán, mérgét levezetendő, körbe sétál, a nézőknek magyarázva, gesztikulálva, milyen aljasságot követtek el ellene.

Visszatér a mozdulatlanul heverő testhez.

Elbizonytalanodik, élesztgetni próbálja. „Na ne hülyéskedj, elég már ebből”, ezt fejezik ki a mozdulatai.

Lilla nem mozdul.

És innen kezdve mi is elbizonytalanodunk.

A jelenetet tisztességesen végigvittük, már csak a levezetés lenne hátra. Ennek egyedüli biztos pontja, hogy Máté, miután megbizonyosodott Lilla végleges és visszavonhatatlan haláláról, egy tétova, megtorpanással és visszafordulással végződő menekülési kísérlet után először át akarja hordani a koszorúkat a holttestre, egyenként, neki is lát ennek, de végül mégis Lilla tetemét hurcolja vissza a korábbi ravatalhoz, ahol a koszorúk alá nyomkodja, tuszkolja be, elég ügyetlenül. Ez egyébként, mármint hogy visszatemeti, jobban megfelel viselkedésének, mint az, hogy újra, új helyen temeti el.

Csakhogy milyen ez a viselkedés? – ezt nem tudjuk pontosan meghatározni. Hogyan gyászol Máté, milyen ez a gyász, miközben a halott Lillát cipeli, milyen, mikor végül is egyedül és magányosan elhagyja a porondot; csöndes-e, látványos-e, őszinte-e, megjátszós-e; nevetést vagy döbbenetet kiváltó-e... egyáltalán gyász-e?! – mindezekre nem tudjuk a választ.

Ráadásul megköti kezünket (nem mintha tiltakoznánk e műfaji megkötöttség ellen), hogy bohóctréfánkat mindenképpen a közönség tapsára apellálva kell befejeznünk; Máté szomorúságát ez feltétlenül befolyásolja. Elhagyására mégsem gondolunk, abban reménykedünk, hogy bohócunk képes a gyászolás és mulattatás kettősségét feloldani, s így nem kényszerülünk rá, hogy Lillát túl korán hívjuk elő a koszorúk alól. Egyszerűen nem kell a segítsége. Nem mintha nem bíznánk, sőt, biztosak vagyunk benne, hogy idő előtti feltámadásával sikerülne kiprovokálni a tapsot – csakhogy ezt olcsó sikernek éreznénk. Nincs mese, a terhet Máténak, pontosabban Máté megvalósítójának kell cipelnie.

Ehhez nem tudunk adni semmiféle segítséget. És ezúttal az idő múlásában se bízunk – ha mégis meglepetés ér, az legyen kellemes. Mindössze arról biztosíthatjuk a szereplőket, hogy ha az eredmény hű lesz a játék végül is direkt módon megfogalmazás nélkül maradt alapgondolatához, akkor önként és némi alázattal azonosulunk vele – és higgyék el: ebben öngúny, de még csak gúny sincsen.

Kérlek

A testben részecskék és jelek,
– szimfonikus etűd, liebeslied, haláltánc – versengenek,
ki-ki magára formáz, gyúródik,
más létformák medre, csapadéka, bolygója
egyetlen életed.

Egy csillagot
célozok meg. A Biológia és Génsebészet őrjítő
tekervényei és lényei mind ott szoronganak, párduc-
fejű amóbbák, oroszlánvírusok, angyalpaták, erek és
mellkasok
sugárférgek, kőemlősök, növényparáznák, ismeretlen
rendeltetéssel –

Ez? én? Higgyem, hogy minden parány
ott hever, kibontva,
a látó szem előtt, a Tenyerén? Ó Víziüveg, ó lencseég.

Már nem a szenvedést, hiábavaló életet
pörkölöm, a meglevést,
hanem a dacot, mellyel létre bogoztál,
Kérlek,
mentsd a teremtmény hitelét,
– hogy van és lennie leend.

Pórázon lóg a szemüveg, a távcső.
A légburok, a pajzs remeg és megreped.
Pólyázza a Földet óceánok hava,
mint szemgolyót a könny.

És Téged lát a Föld.

Szemhéjam alatt földrengés, másföldi
rettegés villáma, láza cikáz.
Kipattan ettől a rózsa, a földburok,
megnyílik az öl: birtokul esik,
nyári esőt, erdőzsivajt akar.
Ami lezajlik bent s kívül – most élni hajt,
kerget-forgat, mint karikát a gyermek a mezőn.
S én boldogan élek, élnék

Formázó értelem, szíved elegy, halld meg a kerengő
parány, erők-cibálta-vonta ember szavát:
fölmagasodva a teremtésben s elveszve benne,
suttogom a Dalt az időközön, az anyagon, az életem át.

A MAGYAR DADA AZ ASZTALFIÓKBAN

Drámairodalmunk különös és titokzatos jelensége, hogy a húszas évektől máig sorra születnek dadaista színjátékok anélkül, hogy bármiféle színpadi igény lett volna rájuk, s anélkül, hogy valaha is színre kerültek volna, pedig nem akármilyen írók nem akármilyen műveiről van szó.

*„Prológus: Tessék röhögni!
Hülyék, szivacsfejűek
papagájok és varjúmadarak
bölcsek művészek és nemibajosok
elhúzó szemetekről a függönyöket
csak a hatost dobom be az automatába
Brr – nyek – puff
tessék röhögni!”*

Ezek a verssorok egy hatvanas években született közönség-sokkírozó, neoavantgárd színpadi játék prológusának részletei is lehetnének, például Peter Handke tollából, de a fenti idézet sokkal régebbi: Mácza János 1921-ben írt *A fekete kandúr* című jelenetéből való, s Kassák Lajos lapjában, a *Mában* jelent meg.¹ A fekete kandúr – amelyben szó sincs kandúrról, amint *A kopasz énekesnőben* nincs jelen a kopasz énekesnő – színhelye egy metaforikus közösségi tér, egy modern agora vagy Hyde Park, egy hatalmas, huszadik századi „Metropolis” egyik részlete, ahol a szereplők szinte artikulátlanul kikiabálhatják magukból a beléjük szorult összes indulatot és agressziót „az imbecillitás kitörése”-ként (Tristan Tzara kifejezése). Vesztett háborúk és leverett forradalmak után veszedelmes erők szabadultak fel az európai emberből, s sokan úgy érezték, a rend és biztonság megszűnt körülöttük, bennük. Ez a kaosz-érzet szakad fel *A fekete kandúr* szereplőiből, gondolat- és mondattörések formájában, illogikus egymásmellettségben. Olyan a mű hangulata, mint egy egyhelyben járó tömegtüntetés vagy egy mai szabadasszociációs videóklip. Életérzés- és közhangulatforgácsok torlódnak egymásra, villanásnyi snittekben sorsok és életek zsúfolódnak össze, egyfajta ideges, irritáló, nyugtalanító hangulatot sugallva.

Szép Ernő, Füst Milán, Szomory Dezső iskolateremtő nyelvi és stílári világa folytatódik Mácza János dadaizmust és expresszionizmust ötvöző jeleneteiben, csak nem olyan gazdag költői erővel. Mácza János szereplői a városi nyelv jónéhány ideológiai, vallási, érzelmi, szubkulturális kliséjét szólatatják meg, oly mennyiségben, mintha szerzőjük a húszas évek nagyvárosi folklórszótárát akarta volna összeállítani. E nagy nyelvi panel-gyűjteményt tabuként tisztelt művek idézetei és gondolatai színesítik; a *Halotti Beszéd* első sora, az *Üdvözlégy Mária*; vagy Lenin neve, az *Internacionálé* jelszavai, Ady szálóigévé lett verssorai és a „Három árva sír magában”. Ezek a szövegek mind együtt kavarognak, forognak, keverednek a színpadon, a játék végén pedig „vonós hangszereken különböző himnuszok, zongorákon kuplék, keringők, orgonán zsoldár, piculák sikoltoz-

¹ Mácza János: *A fekete kandúr*. Ma, 1921. szept. 15.

nak". S az egész mű olyan, mint a happening, a pop-kultúra vagy a „törmelék” kultúra egyik előfutára lenne, vagy mintha megelőlegezte volna a mai posztmodern irodalom kedvenc módszerét, az idézéstechnikát: közismert irodalmi alkotások részleteinek szó szerinti vagy torzított felhasználását.

Barta Sándor Mácza Jánoshoz hasonlóan dialógusokban írt szövegeket publikált, szintén a *Ma* hasábjain. Címük: *Igen; Beszélgetők*.² A színhely az *Igen*-ben, ugyanúgy, mint *A fekete kandúr*-ban, közösségi tér, valamiféle éjszaka is nyitvatartó lebuji, éjjeli menedékhely, ahol történelmi és társadalmi földindulások számkivetettjei, rokkantjai és áldozatai vegetálnak. Ezek az indulattól szinte szétrobbanó szövegek, talán a komor szenvedély pátosza miatt, ma már kevésbé élvezhetők, mint Mácza fanyar humorú, nonszensz jelenetei. A *Cirkuszkapitalizmus*, Bartának ez az egész estét betöltő expresszionista ihletettséggű színpadi játéka viszont még ma is hatásos, erős alkotás, és bár 1972-ben megjelent, színházi visszhangja egyáltalán nem volt.³ Hangja acsarkodó és brutális, az emberi szenvedélyt eltúlozva, szélsőséges szenvedéllyel festi le, humora akasztófahumor, és Ernst Toller vagy a fiatal Brecht műveivel egy sorban emlegethetnénk, ha jobb sorsa időben színpadhoz és ihletett előadáshoz juttatja. Gábor Andor „óriási erejű és szörnyű történetnek”, „sötétség szimfóniának” nevezi.⁴ Barta Sándor kiemelkedő novellája, a *Pánik a városban* pedig mintha Hajnóczy Péter és Krasznahorkai László látomásos, anti-utópisztikus prózájának előfutára lenne.

A magyar dadaista dráma legizgalmasabb alkotásai azonban Déry Tibor nevéhez fűződnek. Nem kevesebb, mint három elragadóan szellemes játékot írt 1926-ban. A trilógia darabjai: *A két biciklista*, *A kis család vagy mit eszik reggelire, Óriáscsecsemő*.⁵ Ezek közül csak az *Óriáscsecsemő* vált ismertté, a másik kettő sorsa a teljes feledés lett. (Pontosabban *A két biciklista* rádiójáték formájában életre kelt Párizsban és 1988 őszén Budapesten.)

E dadaista drámák hajdan irritáló, támadó jellege napjainkra természetesen megszállt, de elragadó, a nonszensz határát súroló humoruk, játékoságuk, mesés történeteik ma is hatnak. A csodák, a képtelenségek mindig is otthonosak voltak a színpad deszkáin, de a századfordulón, a naturalizmus térnyerésekor leszorultak a bábszínházak, a vásári színjátszás világába, és csak a dadaizmus idején kerülhettek újra vissza. A hétköznapi realizmushoz és naturalizmushoz szokott korabeli közönség kikérte magának ezt az új, zabolátlan, „pimasz” hangot, mások viszont lelkesen ünnepelték, legalábbis olyan egészséges színházi kultúrákban, ahol a kísérletezés megengedett és lehetséges volt. Ez történt Cocteau *Az Eiffel torony násznépe*⁶ című elragadó farce-ával 1923-ban, amikor a bemutatót „leírhatatlan tumultus, füttyülés és ováció fogadta” – emlékezik Cocteau a darab előszavában. „A valónál is valóbb megfestésére törekedtem” – írja, majd így folytatja: „Ebben a darabban én rehabilitáltam a közhelyeket. Itt úgy adódnak, hogy visszanyerik húszéves korukat”. „A használat folytán közönyössé kopott közhelyek” alkalmazása meglepően rimel Mácza, Déry dialógustechnikájára és az időben előrehaladva Ionesco abszurdjaira. Párizs meleg derűje, életöröme, lebegő játékosága, fantáziája, a „népies párizsi források” elevenednek meg ebben a humorral átított nonszenszben, amelyben egy rakoncátlan fényképezőgépből hol egy oroszlán bukkan elő, hol egy strucc, hol egy fürdőruhás nő, ahelyett, hogy fénykép készülhetne a türelmetlen násznépről. Nem véletlenül időztünk ilyen hosszan Cocteau legendássá vált ifjúkori művé-nél, hiszen felelősséggel állíthatjuk: Déry Tibor 1926-ban írt dadaista trilógiája sem marad el Cocteau műve mögött, csak Déry magyarul írt, és a magyar színházi kultúra adatott

2 *Igen*. *Ma*, 1920. szept. 1. *Beszélgetők*. *Ma*, 1921. márc. 15.

3 Barta Sándor: *Cirkuszkapitalizmus*. Szépirodalmi, Budapest, 1972.

4 Idézi Varga Katalin a könyv előszavában.

5 Déry Tibor: *Színház*. Budapest, 1976.

6 Cocteau: *Az Eiffel torony násznépe*. *Ma*, 1923. júl. 1. Fordította: Illyés Gyula

meg neki, Cocteau életművének pedig a minden újdonságra fogékony, szellemekben és anyagiakban bővelkedő Párizs adott otthont. „Egy színpadi művet egyetlen embernek kellene megírni, díszletezni, kosztümjeit tervezni, zenéjét komponálni, eljátszani és megtáncolni – írja Cocteau a már idézett előszóban. – Ilyen orkeszter-ember nincs, az egyén egyes fakultásait tehát olyan más egyénnel kell helyettesíteni, kik legjobban hasonlítanak hozzá, vagyis egy baráti körrel. Művészi csoportosulás van elég, de kevés ilyen összetartozás... Én voltam olyan szerencsés, hogy tudtam ilyet alkotni, mely – költők, muzsikuskok, festők – mindig érdeklődik, kritizál, dicsér.”

Déry Tibor is írt előszót dadaista teremtményéhez, melynek címe: *A kis család vagy mit eszik reggelire*, s ebben ő is idézi ezeket a cocteau-i sorokat. Majd így folytatja: „Csak azt kívánhatom, hogy megtaláljam azokat a munkatársakat, akik oly előzékeny közvetítői lesznek a játék figuráinak, mint amilyen engedelmes apjuk én voltam. Ez egyéni hiúságuk feláldozását jelenti: cserébe csak egy lelki közösség örömeit kaphatjuk...”

Persze Déry nem talált ilyen társakra. Nem élvezhette a közös játék, a lelki közösség örömeit, pedig mindent megtett már az előszóban is, hogy otthonossá, „barátságossá” tegye művét az újtól állandóan rettegő magyar színigazgatók és olvasók előtt. „A közönség elfelejtett játszani – olvashatjuk ebben az előszóban. – Sajnos a realizmus az éjféle csodákat kifelejtette gesztusai közül. Kénytelen volt rá, természeténél fogva. De a közönség, amely színpadon, regényben, képeken egyebet se látott, mint embereket, akik kalapot tesznek a fejükre, akik, ha meghalnak, hosszabb időre halnak meg, elfelejtkezett a vasorú bábárról. Ha találkozott vele az utcán vagy a konyhában, nem vette észre. S ennnyivel szegényebben megteremtette a világháborút s a tárcanovellát.”

Előszavához híven Déry lebegő mesevilágot teremt mindhárom darabjában, olyan világot, amely nem a hétköznapi logikának engedelmeskedik. Nestroy múlt századi bécsi tündérajátékai, Ödön von Horváth „volksstück”-jei, a magyar népszínmű hagyományai alapján új műfaj körvonalai bontakoztak ki ezekben a darabokban, s különböző, eddig még soha össze nem illesztett elemek keveredtek szokatlan minőséggé, újfajta eklektikában, felcsillantva annak a lehetőségét, hogy létrejön a huszadik századi nagyvárosi folklór, az új népszínmű, amely bátran merít a meséből és a kabaréból, a revüből és a bulvársajtóból, a magas költészetből és a szubkultúrából. *A kis család vagy mit eszik reggelire* történetét négy óriásbábu kommentálja a színpadról, akiket Déry „az antik kórusok messzire elágazott rokonának” nevez. Ők helyettesítik a tündérekel táncoló és feleselő polgárokat, „...naivan beleszólnak a történetbe, csodálkoznak, és ősi igazságérzetükkel korrigálni akarják a sorsot.” Persze a játékos forma, a szellemes, szokatlan „tálalás” és a remek humor csak „fogyaszthatóbbá” tette a darabot, de megírása idején még irritáló mondandóját természetesen nem fedte el. A gondolati lényeg már sokkal keserűbb, mint a múlt századi tündérajátékokban vagy népszínművekben, hiszen a két világméretű csőd, két világháború közötti érték- és egzisztencia-válságban fuldokló világ elevenedik meg a színpadon. „A Korszellem névértéke? – 200 arany, bíbor papíron” – mondja az egyik szereplő *A kis család*...-ban. A korszakról tudósítanak, amelyben talán először érhető tetten a maga brutális nyíltságában a „struggle for life” életstratégiája, a ma már modellértékű fogyasztói társadalom beszűkült és önző életfilozófiája, „a kívülről irányított embertípus” kialakulása. „A természet természettudományi módszerekkel dolgozik, melyek precíznek, erkölcsstelenek és könyörtelenek” – mondják *A két biciklistában*, s e darabok hősei ennek megfelelően élnek, gondolkodnak és főleg cselekednek. Hol van már Szomory Dezső és Szép Ernő alakjainak és történeteinek melegsége, lírája, gyengédsége és esendő-sége? Ezt az általuk ábrázolt századfordulós, patriarchális világot végleg elsöpörte a világméreteken kirobbanó válság. A húszas évtized brutális, kemény, cinikus szemléletében született Déry-trilógiában már hideg, könyörtelen, kendőzetlen és álarc nélküli a vi-

lág, s főleg internacionálisabb és hagyománytalanabb. A pénz mindenhatóságára felesküdt „cápa-emberek” veszik át a hatalmat, mint Brecht pengeéles drámáiban.

Említettük már Mácza János dialógusait és Cocteau-t, aki új fényt adott a megkopott közhelyeknek. Déry ezt az új nyelvstílust mesterfokon mutatta fel, és közben megteremtette „azt a sekélyes pesti stílust” (ő maga beszél róla ilyen lekezelően), amely tovább viszi – csak keményebben és szikárabban – Szép Ernő, Szomory Dezső, Füst Milán és Karinthy Frigyes nyelvi forradalmát. Ő is, mint kortársai, merészen elegyíti a nagy hőfokú, emeltebb költői szöveget a mindennapok rontott, beszélt városi nyelvével; a pátoszt íróniával, a lírát a hétköznapisággal és az argót, a bulvársajtó publicisztikáját az expresszív költői szöveggel. Ő is szívesen dústotta dialógusait idegen szavakkal, kifejezésekkel, a nemzetközi városi szleng sikerültebb szakzsargonjának a felhasználásával pedig egészen különleges, neurotikus és zaklatott atmoszférát tudott teremteni. Bátor eklektikával keverte a teljesen különböző minőségű nyelvi tartományokat; ezek a törekvések napjaink stíluskísérleteire emlékeztetnek.

A technikák, infrastruktúrák és a multimédiák fejlődése robbanásszerű volt a két háború között. (Újság – film – rádió.) Összezsugorodott a világ, s ezt kísérelte meg Déry színpadra sűríteni, a szimultaneitás akkor divatos dadaista, expresszionista módszerével. A *kis családban* mintha egy képzeletbeli televízió ontaná folyamatosan a híreket (mindig egy-egy újságlap elevenedik meg), és valamelyik hír kinagyítva előtérbe kerül, mintha Déry a ma videotechnikáját sejtette volna meg. Ezek a szenzációként tállalt bulvársajtó hírek meg-megszakítják, sőt néha befolyásolják a bankember családjának történetét, amely maga is olyan, mintha egy „blőd” gengszter-sztori lépett volna le a mozivásznonról, a mindenre elszánt legfiatalabb, technokrata gondolkodású fiúval, generációs hatalomátvétellel, csalással, szerelemmel, vérrel és gyilkokkal. Déry Tibor előszavában szereplőt olyan újságot olvasóhoz hasonlítja, aki „elolvassa a reggeli, este az esti lapokat, de akinek a reggeli férjgyilkosság s az esti boxmérkőzés között a saját sorsa is változik. Másnapra már ő kerül bele az újságba egy betöréses lopás vagy egy miniszteri kinevezés jegyében”. Dráma az információrobbanás és a telekommunikáció őskorából – ezzel a figyelemfelkeltő beharangozással kerülhetne ma színpadra ez a furcsa játék.

A színpad és a történet is kettéoszlott a másik dadaista-szürrealista komédiában, *A kék biciklistában*. A szín baloldalán nagy asztal körül végtelenített ebédet eszik egy statisztikai átlagra lecsupaszított séma-család: Családapa, Családanya és gyermekeik; a pap, az értelmiségi, a paraszt, a munkás (aki egyre nő és dagad a történet előrehaladtával), a néger (hogy a színesbőrűek is képviselve legyenek ebben a „világpolgári nézőjátékban”, ahogy Márton László nevezte egyik színdarabját), s végül a család szegye-ne, a deklasszált elem, a Múlovarnő. (Néhány évvel később íródott a világhírűvé vált *Hosszú karácsonyi ebéd* című Thornton Wilder-színmű, amelyben szintén végig esznek a szereplők, miközben észrevétlenül elmúlik az életük.) A színpad jobb oldalán pedig népmesei ihletésű, ironikus, játékos történet zajlik a Halálról, aki elvesztette fél kesztyűjét, s azóta megzavarodott az elmúlás rendje a világban, s a kék biciklistáról, aki viszont birto-kolja a kesztyűt, s közben mindenféle csodás dolgok esnek meg vele. A bal oldalon egy mulatságos társadalomkritikai Ionesco-abszurd zajlik a családi asztal körül, a jobb oldalon viszont szürrealista, dadaista stílusú filozofikus mesejáték, s e kettő elegyéből furcsa, eklektikus, de nagyon hatásos atmoszféra születik.

Egyik oldalon a lecsupaszított, leegyszerűsített valóság, a másikon pedig annak csodákkal teli, költői, égi mása. Érdekes, hogy a két dadaista színjáték dramaturgiájában nagyon hasonló, míg nyelvi, stílári megszólalásában meglehetősen különbözik. A *Mit eszik reggelire* nyelvi tónusa és humora nagyon erőszakos, „spröd”, hideg, spekulatív humor (mintha egy ismeretlen, korai Brecht-szöveget olvasnánk), míg *A kék biciklista* lágyabb, melegebb, természetesebb, „budapestibb”.

Déry Tibor, Mácza János, Barta Sándor színművei a polgár és a társadalom ironikus, szatirikus, helyenként azonban megrendült hangú passiójátékait mutatják fel, az együtt-érzés és a megvetés kettős látásával. Meglepő módon Füst Milán is írt dadaista jeleneteket, csakhogy ő, híven önmagához, avantgárd játékaiban is absztraktabb és filozofikusabb, mint társai, s inkább az individuum szétesettségét, mint a társadalmi visszasságokat akarta megfogalmazni a *No, mit szólsz Freiligráth?* és *Az atyafiak és a nő* című metafizikus bohóctréfáiban. Mindkét darab Kassák Lajos lapjában, a *Dokumentumban* jelent meg 1926-ban, illetve 1927-ben, tehát nagyjából ugyanabban az időben, mikor Déry megírta a maga dadaista-abszurd trilógiáját. Akkoriban Déry és Füst közeli barátok voltak, így elképzelhető, hogy Füst kísérletei Déry hatására születtek, és az ő közvetítésével kerültek Kassák folyóiratába.

Ez az izgalmas hagyomány manapság is folytatódik. Napjainkban Márton László és Zalán Tibor rövid színjátékai elevenítik fel újra ezt a csapongó, gazdag fantáziát igénylő stílust. Márton László korai jelenetét, a *Tagok szerinti szépséget* mély állampolgári, művészi tiszteletlenség és még mélyebb irónia hatja át. A hajdanvolt nagy előd, Déry trilógiájához hasonlóan Márton darabja is élen jár a tabudöntögetésben, a gondolati, nyelvi, dramaturgiai nonszenzhez való erőteljes vonzódásban, és ő is szívesen „epatíroz”. Érdekes a hasonlóság a két író között annyiban is, hogy szereplőik tökéletes közönnyel, illetve kéjjel teszik a Rosszat, az erkölcsi tartás, erkölcsi skrupulus híján is diadalmasan egzisztálnak. (Ebben a nagy orosz szatírák hőseit idézik.) Gyilkosan nonkomformista, csupa grimasz, frivol, szemtelen írás ez a rövid színjáték, egy zabolátlan tehetségű és képzeletű huszonegyéves fiatalember remek találat, olyan szellemben, amelyre a Nagy Előd is elismerően rábólintana.

A nézőteret és a színpadot rács osztja ketté, párhuzamosan a rivaldával, s a rács előtt és mögött is játszódnak jelenetek, olyan szövegekkel, amelyek élesen kiemelik a helyzet viszonylagosságát, azt, hogy nem lehet tudni, ki van a rács mögött, a nézők-e vagy a szereplők. A szín sivár helyiség, amelybe néhányan be vannak zárva, és fogalmuk sincs arról, miért és hogyan kerültek ide, de közérzetüket és kedélyüket ez a tény egyáltalán nem zavarja, sőt, mintha cinkos egyetértésben volnának láthatatlan rabtartóikkal, és a későbbiekben ők maguk is kárpó szerepkört töltenek be. Aki nem ezt teszi, aki nem fogadja el a helyzetet, sőt lázadni mer, azt kivetik maguk közül; vagy meggyalázzák, vagy az illető önszántából végez magával. E kedélyes rabságban látogatók színesítik a lassan múltó időt: egy Énekesnő, aki leveszi parókáját, így válik *A kopasz énekesnővé*, de ezzel nem áll meg a sztriptízbans; leveszi vádlóját, tomporát, mellét, kiveszi fogsorát és a szemét. Őt követi egy mesterségesen felhízlalt régi harcostárs, aki bevallja, hogy emberevés céljából hizlalják, de közben ő maga is részt vehet ízletes kannibál vacsorákon, s a történet vidám, euforikus végén az ő fejét és feldarabolt testét hozzák be, díszesen feltálalva, miközben a börtönlakók az Énekesnővel együtt lelkesen készülnek a fejedelmi lakomára.

Az író viszonylagossá tette a kint és bent térélményét, és szándékosan egybemosta a rabság és a szabadság érzetét: „a nivelláló megszokás szörnyűséget és gyönyört egybemost” – mondja az egyik szereplő, s ebben az iszamos világban valóban könnyedén megvalósul a metamorfózis, mikor a rabból rabtartó lesz, az áldozatból gyilkos, az emberévre felhízlalt emberből pedig falánk emberevő.

A blódlí és az orwelli látomásos szatíra között egyensúlyozó színjáték megírása dátuma 1981, s ma már kiolvasni véljük belőle egy fiatalember kegyetlen és gyilkos humorú véleményét kora morális és politikai válságáról, ahogy másik hasonló hangvételű és stílusú jelenete, a *Bubligum* is ugyanazt a gúnyosan lázadó szellemet sugallja; s ha a *Tagok szerinti szépségre* Déry Tibor, akkor a *Bubligumra* egy még korábbi előd: Alfred Jarry bólintana rá elismerően.

Zalán Tibor meghökkentő tartalmú színjátékai az individuum ábrázolási körében

maradnak, és a szellem, a kultúra leépüléséről, a rémálomszerűen elharapódzó erőszakról és az emberi kiszolgáltatottságról szólnak. *A romokon emelkedő ragyogásban* szótagjaira zuhan szét a nyelv, mert a szereplők csak szótagolva, a legnagyobb kínok közepette, ocsmány szavak sűrű használatával tudják magukat kifejezni. Ahogy viszont szegényedik, pusztul körülöttük a kezdetekben még fényűző, pompás környezet, úgy nyerik vissza fokozatosan beszédkészségüket, és végül, mikor ott áll a fiatal emberpár a csupasz földön, mint Ádám és Éva a paradicsomban (vagy talán a pokolban), már a legérzelemgazdagabb és legárnyaltabb költői nyelven tudják magukat kifejezni. A „Tételes álom a színházról” alcímet viselő jelenetsor ellentétes folyamatról tudósít: ahogy gazdagítja környezetét és életét a civilizált ember, úgy szegényedik „nembeli lényege”: szelleme, érzelmei és morális tartása, s ahogy pusztul, lerobban a külső világ, úgy nyeri vissza elvesztett belső értékeit. Vitatható és leegyszerűsített ez a tétel, de írója szuggesztíven képviseli állítását. Dinamikusan és drámaian ábrázolt ez a nyelvi és cselekvési folyamat, persze, lehetséges, hogy olvasva, elképzelve erőteljesebb a hatás, mint látva, megvalósítva, hiszen hol van ma olyan ügyes és gazdag színház Magyarországon, ahol egy ötvenperces darabért pompázatos, hiteles díszleteket építenének fel, csak azért, hogy mindenféle drága trükk segítségével lassan és fokozatosan lerombolják, illetve eltüntessék, s a végén ottmaradhasson a csupasz színpad.

A drámai realizmustól való radikális elrugaszkodás jellemzi Zalán másik drámáját is. A képtelenségek dramaturgiája itt karkai rémálom-világot teremt, a mély rémálmok világát, ahol egy kisebbfajta vétékért is iszonytató a büntetés. *A Ne lőj a fecskére* a mindennapok, a hétköznapok valóságából indít, mint egy konzervatív dramaturgiával megírt anekdótázó falusi életkép: egy fiatalember teljesen véletlenül belekeveredik egy falusi lakodalomba és egy mámoros szeretkezésbe, majd másnap kábulatából magához térve, vésztojósló szobában találja magát, ahol fenyegető egyének veszik körül, ugyanazok, akikkel tegnap vidáman poharazgatott: a nő, az anya, a vőfély és annak barátai. Hiába akar elmenni, nem engedik, ruháját, iratait, slusszkulcsát elveszik, majd egy idő után a nőt is kitoloncolják az ágyából, s egyre szegényesebb szobákba, sufnikba, odukba zárják. Lassan egybefolynak az éjjelek és a nappalok, rabtartói közlik vele, hogy autójával embert gázoltak, s innen se vonaton, se buszon, se gyalog nem tud elmenni, és nem is ajánlatos, mert halálos gázolás miatt ügyis körözik. Magánya egyre dermesztőbb, egyre szörnyűbb figurák bukkannak fel körülötte, egyre fenyegetőbbben, s végül egy halom mocskos bakancs tövében ül, s mint Michelangelo faragta a széklábakat, ő is reményt veszve pucolja a szennyet a lábbelikről. Van egy híres, de nálunk alig ismert Brecht-színarab, a *Kispolgári esküvő*. Ebben a szokványosan induló, kedélyes lakodalom iszonytató rombolásba fordul át, s a végén, mint egy bombatalálat után, úgy marad ott az elpusztult lakás, s benne a magukból kivetkezett fiatalok.

Messze kerültünk a dadaista képtelenségek színpadától, de közel maradtunk a realitástól elszakadni vágyó színjátéktípusokhoz, amelyek hol a dadaizmus, hol a szürrealizmus, hol az abszurd, hol a látomásos realizmus köntösében újra és újra megostromolják a színpadi és dramaturgiai valóság-hűséget. Nálunk ezek a színjátéktípusok nagy hátránnyal indulnak, mert a magyar színi világ nem rendelkezik azokkal az élő és inspiráló hagyományokkal, amelyek segítségével sikeresen lehetne megszólaltatni drámairodalmunk eme különös kakukkfiókáit.

(1990)

In memoriam Bódy Gábor

„Természet! ki ezer képben tükrözte halálad
S új életre hogyan kelész, ha üdül a tavasz,
Mert öleden nyugszik, maga egy burkolt, szomorú kép.
(...) Lágyan öleld tetemét Anyaföld s ti szeretti, Virágok,
Üljetek ágya köré, mondani méla regét.”
„(...) Hát jól van így, amice Tompa:
Én skártba, te végnyugalomba:
S ha nem pönög lantunk, gitárunk,
A varjú se károg utánunk.”

Arany János: Tompa sírkövére – Szegény Miska sírkövére

(Azt ugyan nem tudom, hogy Bódy Gábor különösebben szerette volna a virágokat.)

--- újra le kell most írnom, fiúk, amire régen

„jutottam”, még inkább sodródtam-lökődtem felismerni:

hogy ha az ember valami olyat tesz,
aminek nem tudja az okát,
annak az egész élete az oka.

--- és le kell írnom újra azt is, mint üzenetet a túlvilágra:

Sajnálom, kedves Gábor, de gentleman
nem lehet öngyilkos soha s főleg akkor nem,
ha ráadásul van is rá oka.

--- „...sohase mondd, hogy vége, / csak azt mondd, hogy ennyi megérte, s ha meg-
érte jöhet egy k o m p, / mit mondanod kell, ó mondd!” Hányszor hallgattuk ezt a tan-
gót a „Vén Diákban”, a „Balettcipőben”, a „New Wawe”-ben, a „Casanovában”, a
„Non Stop” bárban, a Belgrád rakparti hajóskocsmákban, hogy aztán dunaparti sétáink
során Zsilikát idézzük: „Történet és állapot egysége a nyelvben” és Ullmann: „A
nyelv affektív oldala éppolyan fontos, mint értelmi funkciója...”

Az A G I T Á T O R O K című film forgatása idején – Pécs, Nádor szálloda – , mint
vadászpilóta, zuhanórepülésben, majd máskor mélyrepülésben bombáztad, kedves Gá-
bor, micsoda „szőnyegbombázás” volt az! – a magyar filmipar félének stúdióit,
műtermeit, nagy életévek voltak azok, Pécs, 1969 nyara! Vadászbombázó-pilóta... idé-
zem itt – emlékedre – egy igazi vadászpilóta emlékiratait: „JÉGCSAVAROM VILLO-
GOTT, MINT A REPÜLŐ DUKÁTOK, KÖRÜLÖTTEM: FÉNY ÉS ÁRNY CSATÁ-
ZOTT EGYMÁSSAL, ÉS EZ A KAVARGÁS, MINT M... DIG, MEGEJTÓ VOLT
SZÁMOMRA.” (A nagybetűkkel való kiemelés – az eredeti és a magyarra fordított szö-
veg szépsége miatt: tőlem, D. P.) A fenti sort, nemkülönben az alábbiakat, František
Fajtl, csehszlovák vadászbombázó százados írta Oroszlánok az égen című könyvében.
(A mesterpilóta könyvét magyarra német nyelvből fordította le Tandori Dezső.) Pár

mondat még a cseh pilóta könyvéből, megjegyezve, hogy Fajtl százados, miután a hazáját előzőnlötte a német hadsereg, először a francia, aztán a brit, majd a szovjet légierő csatarepülő ezredeiben harcolt a Luftwaffe ellen: „Egy vadászpilóta élete bővelkedik izgalmakban, és túl hirtelen eljőhet az a pillanat, melytől fogva – ő már csak mások emlékeiben él. (...) A tengeri drámák épp végkimenetelük borzalmai miatt még iszonyúbbak... a nagy vízi temető fölött, ahol nem imbolyognak a sírkövek (...) A repülő mondás azt tartja: a z é l e t fele: a Föld (...) Német Királytigris-tankokat, nehézharckocsi oszlopot támadtam kötelékemmel mélyrepülésben. Félelmet nem éreztem, noha a német páncélosok légvédelmi gépágyúinak tűzfüggönyén repültem keresztül. Inkább lassan előntött valami közönyös, világfeletti nyugalom, amelyről tudnom kellett, hogy nincs köze való életemhez.” Újra: „Légcsavarom villogott, mint a repülő dukátok, körülöttem fény és árny csátázott egymással, és ez... ez a kavargás, mint mindig, megejtő volt számomra.” – hát ennyit kedves Gábor az aviatikáról ... Sokszor neveltünk Erdély Miklóssal, Jovánovics Györggyel, Hajas Tiborral, amikor láttuk: hogy betikkel derék, jó, régi, kipróbált filmfőigazgatók arca, amikor beszélni kezdtél a filmi paradigmákról... Talán azt hitték volna, hogy fedőnevét mondd egy sztrájkznak, a világosítók, a filmgyári berendezők, sminkesek, éhbérért hol vigyázzban – hol pihenjben álló statiszták sztrájkjának? Nagyon is meglehet, hogy ettől ijedtek meg...

Aztán megírtad fényes tanulmányodat az ELÉGIÁ-ról,
Huszárik Zoltán és Tóth János mozgókép-festményéről...

Aztán megírtad még ragyogóbb dolgozatodat 1977-ben,
a Mannheimeri Filmfesztivál különkiadványa számára:

„A fiatal magyar film útjai”

Aztán? Leg-aztán? Lego-Kastély karkai tervek alapján?

És te ott egy vasbeton-folyosó végén, a vészlámpa előtt,

egy szál cigarettával – parázsló paradigma? –

– avagy és rá-még-inkább: Pasolini-szindróma? –

másoknak egyedül maradtál?

--- önmegfosztottan immár a „Gyakorlati cél és szabad formálás”
egyetemes – noha véletlenszerű – esélyeitől?

És ott, ama páncélkamra-mélyben már nem volt se shaker,

se mixer [magyarul: 1. se italkeverő személy (mint a bárókban)

2. se keverő asszisztencia (mint a filmgyártásban nevezik)]?

Ott, az acélbeton folyosó végén egyszál-egyedül maradtak

volna benned mások,

mindenki, mind a többiek?

Párizsi kettős

XVII.

ISTI AZÉRT MENT KI

Párizsba a háború előtt, mert az apját rendőrtiszt barátja figyelmeztette, hogy nem ártana, ha a fia, baloldali baráti köre miatt, most egy kicsit lelépne a színről. Persze, ha az embernek olyan papája van, mint Istinek, akkor hova is lépne le, ha nem Párizsba?

Tibor azért ment ki Párizsba a háború előtt, hogy még elcsípje az utolsó pillanatot, amikor találkozhat Jouvét-val, aki már tudott róla, és várta az Athéné próbáin. Jouvét látni és meghalni. Vagy ha nem, hát üldögelni a számos Párizsba szakadt, szakadt magyar értelmiségfével a Quartier valamelyik teraszán. Színháznak az is van olyan jó, mint bármelyik színház. Párizs az Athénében évek óta estéről estére nézte a *Trójában nem lesz háborút*, és elhitte, hogy Párizsban nem lesz háború, miközben tudta, hogy Párizsban éppúgy háború lesz, ahogy Trójában is háború lett. És az *Elektrából* még bizalmat is szippantottak a továbbéléshez.

„Az élet, igaz, alapjában elhibázott, de azért jó, nagyon jó dolog az élet”,

szavalta Tibor Jouvét modorában a Kertész monológjából. El is lehetett hinni, hogy így van, bár tudták, hogy „Párizs didereg és Párizs éheznek” a várva-váratlanul rátört germán télben. De Tibort hallva el lehetett hinni, hogy még mindig az utcán is Giradoux-t játsszák, Christian Bérard napfényes díszletei között.

Livi azért ment ki Párizsba a háború előtt, mert itthon nem vették fel az egyetemre, ahol is franciatanári képesítést szeretett volna szerezni, miután e tanári képesítéshez szükséges tudását már előre megszerezte a gimnáziumban. Ez azonban nem volt – korántsem volt – elég ahhoz, hogy felvegyék. Bőven elegendő volt viszont arra, hogy bekerüljön a Sorbonne-ra. Amit aztán – ilyen az élet! – majdmindjárt csak fedőszervnek használt illegális munkájára a megszállt Párizsban.

Dénes azért ment ki Párizsba a háború előtt, hogy még egyszer lássa Párizst, és aztán meghaljon. Mert ő tudta, hogy meg fog halni. Akkor megírta már *Halálraítélt* című versét. A többiek csak féltek, vagy dacoltak a félelmükkel. Ő nem félt, és nem is utasította el a félelmet. Ő tudott. Ami azért nem akadályozta meg benne, hogy amikor a Gare de l'Esten felszáll a hazafelé tartó vonatra, ne azt gondolja, mint elmondta nektek, hogy csak azért szeretné túlélni a háborút, hogy utána megint kiszállhasson ugyanott, ahol most felszállt, és egy egész évre visszamehessen Párizsba. Egy egész év! Minden párizsi évszak! Úgy mondta, ezzel lenne kerek a világ.

Giovi azért ment ki Párizsba a háború előtt, mert megkapta a Nemzetközi Folk-lór Társaság ösztöndíját, hogy a teljes magyar népmese-katalógus feltűnést keltett

publikálása után további feladatokat oldjon meg az összehasonlító népmesekutatás terén. Ennek megfelelően, és saját bevallása szerint is, nem látott mást Párizsból, mint a nagy könyvtárak kelta anyagát, valamint a kelta anyagokat egymással összekötő metróvonalakat. Ám elbeszéléseiből az is kiderült, valami módon mégis többet tud Párizsról, mint a többiek együttvéve. Akiknek pedig egyéb dolguk se volt, mint kószálni a párizsi utcákon, *flaner*, ahogy ez a bűvös Apollinaire-i ige a Város minden vibratóját berezonáltatja az arra érzékeny fülekbe.

Claire azért ment ki Párizsba a háború előtt, mert a nagyszülei Cannes-ban éltek nyugdíjas életüket, és meghívták a magyar unokát, hogy érettségi ajándéknáluk töltsön egy évet, egy olyan „egész évet”, amilyen Dénes álma volt, mielőtt tovább folytatná zenei, képzőművészeti és/vagy irodalmi tanulmányait, melyek mindegyikére egyformán kiemelkedő hajlamot mutatott. Nézted Claire-t, ahogy bronzszínű harangszoknyája alól kivillan ugyanolyan bronzszínűre lesült térde, éppen csak annyira, mint egy harang alól az ütő. És megrezzentél, valahányszor e térd egy mozdulatára a bronz ruha és a bronz bőr alig észrevehető koccanása nyomán olyan hűvös kis csendülés hallatszott, mint egy távoli harangszó. Nézted Claire-t, és meg akartál halni, amiért nem láthattad és már sohasem fogod megláthatni Párizst vele együtt. Nézted Claire-t, és nem akartál meghalni. Zsebedben titkon ott lapult a három napra szóló SAS-behívó. Fegyvertelen szolgálatra. Elől az ellenséges idegen, hátad mögött a még ellenségesebb hazai fegyverekkel. Senki se tud róla. Még Claire-nek sem árultad el. Talán majd most, ha lesz erőd hozzá, ma éjszaka, mikor innen hazakíséred.

Mintha mindenki Párizsba ment volna a háború előtt. És aztán mindenki rohant haza, ugyancsak a háború előtt. De a háború már mindenütt ott volt. Miért jöttek haza? Egymás után szállingóztak, ahogy egy-két évvel, vagy egy-két hónappal előbb egymás után szállingóztak kifelé. A halál előtt még egy nagy lélegzetet venni. Bár Dénesen kívül senki se hitt a maga halálában.

„De hiszen most éppen Párizsban van a halál, te mamlasz, ott csattog az utcán, német csizmákban”,

tromfolta le buta kérdésedet Livi, aki a legkésőbb, már a megszállt Párizsból érkezett. Az újraélés agresszív izgalmában kapkodva mesélt történeteit úgy hallgattad, mint a történelemórákon dr. Berzsényi Szabó Kálmán patetikus prelegációit a pun háborúkról, amiket hideglelős érzékletességgel képzelte el magadnak, de úgy, mintha nemcsak más korban, hanem, és főként, egy más földtekén, és másfajta élőlények részvételével estek volna meg. Majd csak a népvándorlási kollégium (vendég) hallgatójaként fog újra eszedbe jutni az egész, s akkor fog valamiképpen egy síkra kerülni benned a pun háború, a népvándorlás, Livi megszállt Párizsa, valamint az, ami veled történik, és ami a folytonos szűnyograjokként rádtámadó „rém”-hírekből dong körül majd, s aminek mérges csípéseit még mindig a kétkezes hessegető kapkodásaival fogod elhárítani magadtól. Livinek mindenesetre mindez, úgy látszott, valóság. Nem volt neki elég egy életveszély. A Történelemben való részvétel szörnyűségével sokadik hatványra emelte magának a Történelem elviselésének szörnyűségét. Vagy gyököt vont belőle? Nem tudtad eldönteni. Csodáltad és mélységesen idegenkedtél tőle.

Akárhogy is. Párizst látni és meghalni. Amely már a múlt századelő legnagyobb magyarjainak is egyidőben volt „valódi Babylon” és „igazi tündérváros”.

Aztán száz évvel később is „nagy és szent város” és „az ígélet földje”. Csordulásig tele volt a fejed „e más városhoz nem hasonló város” magyar epithetonjaival. A múlt csodált nagyjai mind látták és „egy nagy remény volt mindenkinek, mikor utcáiba belépett; utóbb mindenkinek egy nagy csalódás...” Egyszerre vágytál erre a nagy reményre és erre a nagy csalódásra. Mert eddigi életedben semmiféle nagy reményre nem volt kilátásod, következésképp nagy csalódásra se. Úgy néztél rájuk, a körülötted ülőkre, akiknek be nem állt a szájuk, mint a szűzlány azokra, akik már nem szüzek. S akiknek feje körül egybefonódik glória és kénköves láng.

Akárhogy is. *Ők* (a körülötted ülők) már látták Párizst. Most már akár meg is halhatnak. De te is meg fogsz halni, csak te úgy, hogy nem láttad Párizst. Szíved fölött a behívó, mint egy fordított talizmán. A megmenekülhetetlenség záloga.

Voltaképp nem is figyelsz arra, ami hol innen, hol onnan megüti a füled. Csak Claire-t látod. Livi történetei, és Isti meséi, és Tibor színészi produkciói, mintha minden Claire-rel történe. Minden az ő szépséges mongol („kiskun”, erre büszke) pofacsontjain tapad meg, vállára hulló barna hajába csavarodik, zöld-barna-kék szemében tükröződik, a térde súrlódásaitól kapja csengését. Közben tudod, hogy éppen és csakis Claire-rel nem történhetik semmi ilyesmi. Claire történelmen kívüli, és külvilágtalan. Magában világlik. A sebheterlen Párizs sebheterlen tündére. Nem abból a Párizsból érkezik, ahonnan a többiek, hanem abból, amelyikbe te mennél. Amelyik nincs már és nem is lesz többé. Te pedig három nap múlva távolabb leszel minden Párizstól, mint valaha. *Si le galant s'en va*, visszhangzik benned Claire egyszerre mély és csengő éneke, *si le galant s'enva*. Az előbb mindenki megilletődve, igen, meg-il-le-tőd-ve hallgatta Claire dalát, ő ezt hozta Párizsból, e régi háborús románcocskát. Te nem annyira megilletődve, mint inkább meghatottságodban megsértve hallgattad. Örültél is, hogy Claire nemcsak téged tud így megrendíteni énekével. De még inkább fájt, igen, fizikailag fájt, hogy másokat is meg *akar* rendíteni vele. A hűtlenségnek (és „szanszan” anyaga másik, iker vetületének, a féltékenységnek) számtalan árnyalata van. Belőled Claire éneke a megcsaltság fertőzését s rá az azonnali immunreakciót váltotta ki. Menthetetlen indiszkréciónak érezted. Mintha Claire nyilvánosan kibeszélte volna a néhány nappal ezelőtt együtt töltött éjszakát, minden részletével, holott csak kezdődni kezdődött az esti Dunaparton azzal, hogy Claire elénekelte neked a Céline-ről szóló dalt, egy Buchwald-széken dideregve a később általa le is rajzolt, lombok közül kipislákoló gázlámpa alatt. De másrészt mégis megindított, megint, most még mélyebben érintett a dal, ebben a háborútól benépesített szobában. De a megrendülésen túl, most, talán éppen azért, mert Claire ilyen megbocsájthatatlan módon „nyilvánosságra hozta” szerelmetek kezdetének e kísérezőzenéjét, egyszerre úgy kellett érezned, egycsapásra meggyűlölnöd a költészetet is meg a zenét is. Nem valóságos rontás-e, hogy ilyen elbűvölővé tud varázsolni minden elmúlt fájdalmat és szörnyűséget, mintha felidézve meg is szüntetné. A felidézés, most érezted először életedben (még egyszer: talán csak mélységes sértődöttséged miatt – ám az igazságokat olykor, fájdalom, igazságtalan indulatok segítik felszínre hozni), hogy a művészet evokatív ereje nem az emlékezést kelti fel, hanem a feledést. Nem arra emlékeztet, amit felidéz, hanem, arról eltérítve, csakis önmagára von minden figyelmet: az elmondásra, és nem arra, amit elmond. A két egész hang között ez a röppenő négy negyed szinte tündértáncá varázsolja a „deli ifjú” keserves hadbavonulását. Pedig ő is csak a félelem mocskában vonulhatott be, mint te fogsz há-

rom nap múlva. S mikor a történetben beáll a váratlan – a népköltészet és népmese rendjében és trendjében szinte páratlan – fordulat, és nem a mátká siratja el a harcban elesett vitézt, hanem a harcból – szabadságra! – visszatérő vitéz tudja meg, hogy szerelme ott fekszik apja kertjében, „lonccal borítva”, ez a lonc a szövegben, s a hét kitarzott egészhang a dallamban bársonyos borzongásával egyenesen boldoggá teszi a hallgatót. *Mais-ta-Cé-li-n'est-morte*. A halálhír a hallóidegek számára valóságos örömhír. Kis érzéki-szellemi evangélium. A művészet csapdája. (Lám, micsoda szentségtörésbe sodorja az embert a nem téveszmére, hanem inkább tisztánlátásra hajlamos féltékenység!)

Közben Isti már messzire jutott harmadszor újrakezdett históriájának elbeszélésében. Ő még a háború kitörésének napján – vagy pár nappal előtte – vagy pár nappal azután – indult haza – Londonból – illetve Nizzából – pontosabban Párizsból – még pontosabban: nem lehet tudni, honnan. Isti hazatérésének folyton újból elkezdett, mindig kalandos, de mindig másképp kalandos, ám mindazonáltal mindig hasonló csomópontokon át követett édeskés-fanyar-ironikus-nosztalgikus-cinikus-érzelmes története mindig más volt, de mindig ugyanaz is maradt. Azt eddig is tudhattátok, hogy százszor is el tud mondani egy történetet egyetlen szó változtatás nélkül úgy, hogy a hallgatói azt érezzék, most hallják először. Ezúttal azonban már ki tudja, hányadikféleképp meséli el egyetlen hazatérését, és mintha mégis mindegyik ugyanaz a történet volna, mely az egyetlen és oszthatatlan valóságot rögzíti.

„A viszontlátásra, mondtam a taxisofőrnek”,

meséli,

„a viszontlátásra, válaszolta a taxisofőr. Fel a fejfel, két hónap alatt megverjük a németeket, akkor megint ihatunk egy pohárral. Mert útban a Gare de l'Est felé megállítottam egy kis bisztró előtt a Sebastón, és meghívtam egy »vin rouge«-ra...”

„De hiszen az előbb még azt mesélted, egy grandod se maradt, gyalog kellett kimennetek az állomásra a feleségeddel együtt...”

szól bele valaki tapintatlanul, de Isti nem zavartatja magát. Az újabb változat már nem is Párizst jelöli meg a hazautazás kiindulópontjaként, hanem Cannes-t, ahol az átmulatott, „mámort mámorral gyógyító” szerelmes éjszaka után hajnalban az a nagyszemű lány kísérté ki a vonathoz, akit azon az éjszakán ismert meg, még a nevét se tudta. „De azért szeret?”, kérdezte tőle a névtelen és természetesen szépséges lány a vasúthoz vezető szerpentinén. „Nagyon”, mondta neki – állítólag – Isti, mielőtt nagyot zökkent vele a vonat.

„És ha Cannes-ban nem szerpentinén kell menni a vonathoz?”,

veti közbe Claire, mint aki ezt igazán tapasztalatból tudja, hiszen a nagyszülők révén majdnem ottani illetőségű.

„Akkor nem szerpentinén mentünk, na és, mit számít, maga csak maradjon szépen a dalolásnál, ahhoz jobban ért”,

vág vissza Isti, hiszen hol van ő már Cannes-tól, meg mindenféle szerpentinektől és névtelen lányoktól, akik sír-

va borultak a vállára, mint ez, már egy bizonyos Patriciával folytatja, ahol abba hagyta – illetve máshol – s most már tulajdonképpen Londonból indult, ahová pár napra még átugrott Cannes-ból, hogy azt is lássa még egyszer, és talán soha nem is hagyta volna el azt a várost, ha az az ugyancsak szépséges és ugyancsak nagyszemű Patricia, aki mellesleg frigidnek bizonyult, a külvárosi panziószoza szűk díványán fekve, természetesen ővele, két csók között nem jegyzi meg, hogy náluk otthon Bedfordban (hol is, ha nem Bedfordban?) széles franciaágyak vannak a lakásban. Közben Isti teljesen elfeledkezik arról, hogy a feleségével együtt jött haza Párizsból (aki már nem a felesége), vagy éppen, annyira el akar róla feledkezni, hogy másra se tud gondolni, csak órá, bár talán maga se tudja már, Flórának hívják-e vagy Faunának, ezért lesz elbeszéléseiben egyszer névtelen, majd Patricia, vagy Ghislain, csak azt tudja, hogy az ő egész növény- és állatvilága még mindig nála van letétbe helyezve, és az ő világának most se állata, se virága, se asszonya nem maradt. A névtelen lány is Fauna volt (vagy Flóra), meg Patricia is Flóra volt (vagy Fauna), mint ahogy az az a Ghislain is, akit, ki tudja, hányadik verziója szerint, három órával az utolsó Németországba induló vonat indulása előtt pillantott meg, szállodájából kilépve még egy utolsó kis párizsi sétára a Pantheon körül, a Lemoins kardinális utcáján, s azonnyomban utána is eredt, hogy négy utcával arrébb leszólítsa. Hogy aztán, egy másik, „légy pettyes” szállodában élete leggyönyörűbb futó randevúját lebonyolítva, kísértesse ki magát a lánnyal, egyenesen, úgy ahogy volt, poggyász nélkül, a már éppen induló vonathoz, amelynek az utolsó lépcsőjét sikerült még éppen elkapnia. Ily módon elhelyezkedve a vonaton 1939. szeptember 2-án, azon ábrándozott, hogy is lehetne érzékletesen megragadni Ghislain semmihez sem hasonlítható lényét. Már Strassbourg felé járhattak oly leheletfinom szeptemberi alkonyatban, melyet mintha kézzel festettek volna az égre, mikor (meséli), éppen erről az égről ábrándozva, egyszeriben megtalálta az egyetlen találó mondatot, és nyomban fel is jegyezte mindig keze ügyében lévő kis vázlatfüzetébe: „Ghislain minden mozdulata olyan volt, mint a kézzel festett porcelán, melyből csak egy készül, s ezért olyan drága és becses.” Ebből teljesen nyilvánvaló lett számára, hogy végzetesen elhamarkodta az elutazást. Hadüzenet ide, hadüzenet oda. Ott kellett volna maradnom vele, gondolta a német határ felé robogva „a fekete éjszakában, melyben szaporán és ijesztően hangzott a kerekek ütemes géppuskaropogása.” Ott kellett volna maradnom, gondolta még egyszer. És tíz év múlva megkérdeznem tőle, szeret-e még.

Mindenki káprázó szemmel bámult a beálló csendbe, mint a tűzijátékot követő bengáli tűz utáni tömör sötétségbe. Már egyiktek se gondolt olyasmire, hogy : de hiszen taxira se volt pénze, akkor miből hívhatta meg a taxisofórt, meg hogyan vette ki hirtelen a szállodaszobát, akármilyen légy pettyes lehetett is, sem arra, hogy, mint azt mindegyikőtök tudta, valójában a feleségével ment ki Párizsba (aki már nem a felesége), és vele is tért vissza (hogy aztán itthon mindjárt szét is váljanak). Mindenki csak Ghislain kézzel festett mozdulatait látta a papírvékonyágú kínai porcelánon. És mindenkinek egyszerre vágyai netovábbja lett a légy pettyes szállodaszoba valahol a Pantheon körül. És mindnyájan ott szerettek volna maradni – hol ott? bizonyosan nem Párizsban, hanem azon a helyen, amelyet letöröltek Európáról és a Földgömből, ahol nincs az, ami van, és az van, ami nincs.

„A metró”

hangzott egészen halkán a felől a fotel felől, ahová Dénes félrehúzódtott, mintha eddig ott se lett volna,

„a metró”,

sóhajtotta. S ez úgy hangzott, mintha legalábbis a Notre-Dame-ot mondta volna. Vagy a Boldogok Szigetét.

„A metró”,

csapott rá a szóra Livi. És kapkodva kezdte mesélni, hogy vett részt első bevetésében. Négyen szálltak fel egyszerre a Nagycsarnoknál, nagy zöldséges rekeszekkel a szerelvény négy különböző kocsijárára. Az volt a megállapodás, hogy közvetlenül az ajtó mellett maradnak, és négyen négy különböző állomáson, a diáknegyed csomópontjain, az ajtó nyílásának pillanatában kiforgatják a zöldségek közé rejtett röpcédulacsomót, és eltűnnek a tömegben. *Châtelet-Cité-St. Michel-Odéon-Denfert-Rochereau*. És sikerült. Két óra múlva volt a találkozásuk a Parc Monsouris-ban, a hattyús medence előtt. Mind a négyen ott voltak. Livi, azt mondja, akkor úgy érezte, ezért volt érdemes Párizsba menni. Dénes, mint aki nem hallja, bizonyosan nem is hallotta, csak úgy magában mormolja tovább.

„Egyedül azért szeretném túlélni, hogy még egyszer ki szállhassak a Gare de l'Esten, és most már nem rongyos két-három hetekre, tavasszal vagy ősszel, télen vagy nyáron, hanem minden évszakra. Egy egész évet akarok Párizsban tölteni, minden évszakot, akárhogy is... valahogy végére kell járni ennek az örökös vágyakozásnak... És akkor majd ki fog derülni...”

Hogy mi fog kiderülni, vagy minek kellene kiderülnie, az már nem derült ki. Dénes oldalra hajtott fejjel visszazuhant a hallgatásba, amiben egész este elmerült.

Émelyedni kezdte ettől a benned is gyerekkorodtól fogva emésztő örökös vágyakozástól. Egyszerre olyan értelmetlenül nevetséges lett az egész, nem is nevetséges, nem is tudod, milyen, csak francia szót lehet találni rá, *dérisoire*, szárnalmas, igen, szárnalmas, hogy egész diákkorod alatt másról se ábrándoztál, mintha az lenne az életcélod. Párizsba utazni. Micsoda életcél! Miért nem Kamcsatkába? vagy Tasmaniába? Annak olyan gyönyörű bélyegei voltak. Szilárdan elhatározta, hogy ha túléled (amire úgy sincs valami sok esély), soha életedben nem mész el Párizsba. Akárhova máshova, csak Párizsba nem.

AZ EGYIK SZABÓMŰHELYBEN

tartották meg annak a pártcsoportnak az ülését, ahová – mint jelezték – be voltál osztva. A csoportfelelős, egy gyermekmagasságú, szelídarcú kis öltöztető szabócska felállva üdvözölte az egybegyűlteket, majd külön köszöntött és bemutatott téged. Az elvtárs, mondta, hosszabb párizsi tartózkodás után fog bekapcsolódni a csoport munkájába. Hangsúlyozta – mintegy kinttartózkodásod félreérthetetlen legalizálására – az ösztöndíjadat, szorgos sorbonne-i tanulmányaidat, majd kifejezte mindnyájuk nevében abbeli reményét, hogy hamar be fogsz illeszkedni közéjük, és aktivitásoddal hozzájárulsz mind a színházi, mind a pártmunka megerősítéséhez. Amire, tudjuk, oly nagy szükség van. A mindenfelől magas akasztókon lógó-lengedező kosztümmök

tarka panoptikumában, távol tőled, egy reneszánsz köpeny alatt megbújva észrevetted barátodat, a hirtelen csillagként felfutott *jeune premier-t*; még egy-két fiatal színész és öltöztetőnök, takarítónök, fodrászok, szabók, kellékesek ültek szanaszét, még a földön is. Tízegynéhányan. Szinte senkit nem ismertél közülük. A csoportvezető mellett ülő kolmishajú középkorú nő (igazi öltöztetőnök, gondolod, aki egyben a dajkaszeretet is eljátsza a mindig csecsemő-szeretet is játszó színésznő mellett) felállt és megszavaztatta a tagsággal az ismertetett napirendet. Ezután bejelentette, hogy az elnöknek napirend előtti rendkívüli bejelentése van. Ezt is szavazásra bocsájtotta. Ezt is egyhangúan elfogadtátok. Te is föltetted a kezed. A szelídarcú szabó szólásra emelkedett.

Igyekezted odafigyelni, bár a napirendben semmi érdekes nem ígérkezett. Mégis érdekelt, hogy ez az érdektelenség milyen módon működik, első ízben lévén a párt belső életének – bármily jelentéktelen mozzanatának – résztvevője. Azon az egyetlen alkalmon kívül, mikor a Párizsba utazásod előtti héten egy ünnepi – mert csupán tagfelvétellel foglalkozó – taggyűlésen felvettek a pártba. Másrészt viszont más se jár a fejedben, mint Árpáddal való előző napi beszélgetésed. Ezekután, voltaképpen teljesen értelmetlenül ülsz itt. Hiszen a következőkben már nem fogsz itt ülni. Persze, ezt ők még nem tudhatják. Mire való ez a titkolózás? Amit Árpád annyira a lelkedre kötött. Biztosan megvan az oka. Nem rád tartozik. De ami belőle rád tartozik, azzal még kevésbé tudsz mit kezdeni. A kis szabó fakó hangon egymásba másolódó fakó mondatai, mintha mindig ugyanazt ismételné, nemigen alkalmasak rá, hogy kiragadjanak saját gondolataidból. Elnézést kért az elvtársaktól, amiért a rendkívüli napirendi ponttal feltartja őket. De hiszen ezzel az elnézésekéréssel még tovább tartja fel. A felvetődő problémát sokáig nem jelölte meg, így hát továbbra is a magad problémáinál maradtál. Míg csak egyszerre mintha a te nevedet mondta volna ki. Vagy mégsem? Most azt hallod, ezt már világosan, hogy elnézőnek és jóindulatúnak kell lenniük irántad. Persze, mindaddig, amíg az ő részéről is feltételezhetjük ugyanezt... Amiben ő maga, mondja, semmiképpen se kételkedik... Miféle jóindulat? A kis szabó lazán férceli össze mondatait, aztán mintha mindjárt ki is húzná belőlük a fércet. Mindig újra szétesnek.

Többször is újra nekiveselkedve, még mindig nem hagyta el annak a témának a terepét, hogy Párizsból jöttél (mindjárt megkérdezi: mi mestreséged címe-re?), vagyis egy kapitalista országból, ahol azonban magas színvonalú színházi élet van, amiből a szocialista színház is sok tanulságot meríthet, ha ügyel arra, hogy a merítéssel ne kerüljenek bele kártékony hordalékok is; nagyon sokat várnak tőled ezen a téren, hiszen a jó színházi munka a jó dramaturgiánál kezdődik, a legfontosabb a műsorban a különböző elemek, klasszikusok és kortársi művek, valamint nem kevésbé a hazai és külföldi darabok egyensúlya, ám vigyázni kell (fordult ismét a mondat befejezése felé), hogy ez az egyensúly ne mechanikus, hanem dialektikus legyen....

(Itt egy pillanatra megállt, hogy jobban belepillanthasson az előtte fekvő papírlapba, amelyről ugyan nem folyamatosan olvasta a szöveget, igyekezve a szabad előadás illúzióját kelteni, amely azonban mégis nyilvánvalóan előre kész fogódzókat tartalmazhatott, és ezek, most bizonyosra vehetted, nem is éppen saját kútfejéből származnak... Csak azt nem tudtad, honnan származhatnak és mi végre ez az egész, mert azt már –

érezhetően a többiekkel együtt – neked is érezned kellett, hogy mindez csak valaminek az előkészítése)

...lassan láthatóan ki is fogyott eddigi irányultságú mondanivalójából, keresgélte a szavakat, egyre sűrűbben nézegetett a sillabuszba, majd éppenséggel végképp letette az asztalra, mint aminek már nem veheti hasznát, s még egyszer visszakanyarodott oda, hogy a színháznak halaszthatatlan szüksége van egy pártszerű, de ugyanakkor széles látókörű, egyszerre irodalmi szempontú és átpolitizált dramaturgiai munkára, amire az elvtársat eddigi írói munkája éppúgy, mint külföldön szerzett tapasztalatai messzemenően alkalmassá teszik, bár ez utóbbiak által ugyanakkor idegen, sőt káros mozzanatok is becsúsztatnak munkájába, akár észrevétlenül is, tehát nagyon is szüksége lesz az elvtársnak a legnagyobb ideológiai éberségre, valamint a kollektíva, a többi elvtárs segítségére, legfőként pedig arra, hogy a pártoktatás keretében is, ám önálló tanulás által is – amire, ugye, az elvtársnak, addigi tanulmányai következtében, nagyon is módja nyílik – komoly erőfeszítéseket tegyen a folyamatos ideológiai és politikai fejlődésre...

Itt egy nagyobb sóhaj szökkent fel szűk melléből, nyilván szerencsésen elnyújtott mondandója végére, most már csupán valami csattanó kell, és „*c'est le bouquet!*”, kész is a bokréta, ahogy a francia mondja, egy cseppet még meg is voltál illetődve, hogy ilyen formás kis csokorral vártak, ha a csokor nem is valami tarka és jó illatú. Akkor is szép tőle, hogy napirend előtt erre pazarolta az időt. És bár a kis szabó által felvázolt munkaprogram nem volt különösebben csábító, mégis némi nosztalgiával töltött el amiatt, hogy tudtad, legjobb akaratom mellett sem lesz immár módod részt venni benne, az egész nevetségesen időszerűtlenné vált, s közben sajnáltad a kis szabót azért, amit akkor érez majd, mikor ő is megtudja, hogy ez a sok húhó semmiért volt. Végül is ez a kis beszéd meghatóbb, mint amilyen riasztó, s hozzá még tanulságos is, habár teljességgel fölösleges. Mindenesetre: vége van, nem kell kényszeredetten, s ennek elenére bizonyos sajnálkozással eltelve tovább hallgatnod, a bizonyára felcsattanó szerény taps közben, amely épp annyira szól majd a köszöntőnek, mint a felköszöntöttnek...

Ám a sóhaj, amely a szónok beszédét megszakította, nem egy végső záróakord auktaktja volt, hanem egy merőben új periódus kezdete. Erre már fel kellett figyelned.

„Annál is inkább”,

kezdte újból, s most már nyílt vállalással kezébe vette a papírost,

„mert az elvtárson szemmel láthatóan, nagyon is szemmel láthatóan nyomot hagyott a hosszú külföldi tartózkodás, éppen ebben, a pártunk és a népi demokrácia fejlődése szempontjából sorsdöntő időszakban. Az elvtárs bizonyára ismeri, hogyne ismerné, egy olyan kitűnő irodalmár, mint ő, a híres német írónak

(s itt nagyot kukkantott a sillabuszba)

Conrad Ferdinand Meyernek,
akit Lukács György elvtárs is a nagy kritikai realista írók közé sorol,

(itt újabb sóhaj jelezte az elkövetkezendők fontosságát)

Ruha teszi az embert című novel-

láját. No persze, nem mintha mi azt gondolnánk egy az egyben, hogy a ruhájáról meg lehetne ítélni valakit. Dehát, engedjék meg az elvtársak, hogy egy pillanatra a szubjektivitás vétkébe essek

(s itt fakó kis mosoly furakodott vékony

ajkai közé)

nekem már tanult és gyakorolt mesterségemnél fogva is tudnom kell, milyen szerepet játszik, ha ezt a szerepet nem szabad is eltúloznunk, az ember jellemére, életére, a társadalomban való elhelyezkedésére nézve az öltözködés. Nem szeretnénk tehát messzemenő következtetést levonni arról a módról se, ahogy az elvtárs köztünk megjelent.”

Ennél a sikeresen aláhanyatló mondatvégnél akaratlanul is magadra néztél. Aztán a körülötted lévőkre. Majd megint magadra. Egy pillanatra magad is meglepetve pillantottad meg, merőben új megvilágításban, két hónap óta állandó viseletedet, a sárga, gyűrött, kívül hordható vászoning vakító napszínét a körülötted ülők szinte gomolygó fellepként egymásba mosódó szürkességében. A szabón középszürke tropikálöltöny volt, piszkosszürke sötétebb falnelling, annak gallérjában fakópiros előrekötött nyakkendő. A mellette ülő öltöztetőnő ugyancsak szürke kartonruháját ugyanolyan fakópiros és fakókék virágocskák tarkázták. Legjobban Peti barátod lepett meg, aki még jobban elbújni látszott a reneszánsz köpeny alatt, s csak most figyeltél fel rá, milyen messze ül tőled. A régebben – még elutazásod előtt is – vakítóan elegáns, ama szűkös időkből „csomagból” szerzett puha színes ingekben, kétoldalt sliccelt nagy halszálkás zakókban pompázó ifjú hősszínész híresen formás lábán vaskos barna cipő ormótlankodott. Van Gogh híres pár bakancsához hasonló, feljebb haladva kék ceignadrág, majd a szabóéhoz hasonló szürke flanneling, afölött pedig sötétkék, derékban buggyos zeke volt fölfedezhető. Önkéntelenül, mintha csak véletlenül csúszna le, leengedted nyakadról az eperszínű (műanyag) sálát, mely kétoldalt hosszan csüggött lefelé a sárga ingmellen, mint valami stóla, és magad alá kaptad a lábad, hogy a tengerkék nadrágból is minél kevesebb lássék. Elszégyellted magad. Kétszeresen. Azért is, mert most nem gondoltál rá, hogy „rendesen” öltözz fel. Meg azért is, mert most arra gondolsz, hogy miért nem gondoltál rá.

A szónok közben érezhetően kiszámított tapintattal és éppoly kiszámított határozottsággal azt fejtegette – sűrűn belepislantva papírjába – hogy bár megérti, hogy az elvtárs nem vet számot azzal, hogy ahonnan jött, ott ez az öltözék nem feltűnő, itt azonban nagyon is feltűnően, sőt kirívóan hat. Jogosan sérti az elvtársak jóízlését, sőt az is megeshet, hogy egyesek ennél is távolabbi következtetést vonhatnak le belőle, bár ez, az ő, mármint a pártcsoporthatóság, legjobb meggyőződése szerint elhamarkodott lenne. Ezért kéri is azokat, akik majd a vitában szót kérnek, tartsák szem előtt mindazt, amit már előzőleg elmondott az elvtársról, akinek dramaturgiai munkájára s amellet természetesen pártmunkájára is erősen számít a színház, s amit befejezésül most is csak megerősíteni tud. S amihez minden jót kíván az elvtársnak.

„Ha nem is mindenestül a ruha teszi az embert”,

kezdte új-

ra, hogy most már mindenki megelégedésére befejezze,

„annyi azonban ugye,

kétségtelen, hogy az ember veszi magára a ruhát, és azt a ruhát veszi magára, amelyet ízlése és megfontolása jónak lát.”

Ezzel aztán valóban kész is volt a csokor, még hozzá a legszerencsésebbre sikeredett szalaggal átkötve. Most már csak az volt hátra, hogy feltegye a kérdést az elvtársaknak, ki kíván hozzászólni.

Négyen kívántak. Egy kivételével mind a szabó frázisait ismételték, rövid kiegészítő jegyzeteket fűzve egyes tételeihez. A negyedik azonban, a többieknél láthatóan jobban öltözött, régebbi eleganciájából valamit óvatosan őrző idősebb hölgy a szónok határozottságát határozottabbra, tapintatát tompábbra hangszerelte át formás mondataiban. Hangsúlyozta a veszélyt, amely, természetesen, nem magában az elvtárs jelenlegi öltözékében keresendő – kérem, ne tulajdonítsunk túl nagy jelentőséget a ruhának, se pozitív, sem negatív értelemben –, mint inkább annak, ami mögötte van. Vagy lehet. Megpróbáltál legalább egy szemvillanásban összemosolyogni a reneszánsz köpeny alatt meghúzódó Péterrel. Ebbeli törekvésed azonban nem járt sikerrel.

A továbbiakban aztán minden különösebb esemény és minden különösebb érdeklődés nélkül ledarálták a napirendet – sietősen, lévén, hogy az idő jócskán előrehaladt. Menniük kellett a dolguk után. Mindenki tükön ült. Nemsokára kezdődött az előadás.

Azon vetted észre magad, hogy elmosolyodsz. Remélhetőleg csak befelé. Ahogy a szemérmesek sírnak. Nem lett volna helyénvaló, ha mosolyogni látnak, miközben fölötted folyik a vita. De muszájt. Az a novella jutott eszedbe, amit nemrég olvasott fel René, akivel a Cité Universitaire menzáján beszélgetek meg egy utolsó búcsúébedet hazautazásod előtt. Egy szobában laktatok itt valaha, Párizsba érkezésed kezdetén vagy egy hónapig. Két éve, te jó ég. A novella a harmincas években játszódik az ő haiti szülővároskájában. Egy Jacmel-i fiatalember évek múlva tér haza Párizsból, kész, sőt már gyakorló kórházi orvosként. Ilyen még nem volt Jacmel-ben. De olyan se volt, hogy a nagytekintélyű kávéexportőr fia az apja Buickja helyett egy Harley-Davidson oldalkocsis motoron fusson be a városka főterére. És milyen öltözékben! Golfnadrágot viselt, lazacszínű inggel, amelyen pettyes csokornyakkendő fityegett, lábán fekete térdharisnya, szemén sötét pilótaszemüveg. Kezén sárga disznóbőrkesztyű. A kisváros fantasztá lakói nem így képzeltek el első Párizsban kiképzett doktorukat. Egy egész *cronique scandaleuse*-t találnak ki számára, és elhatározzák, hogy bojkotálni fogják. A harmincas évekbeli kis gyarmati városka lakói és a budapesti színház pártcsoportjának kollektívája ugyanazon társadalmi direktíváknak engedelmesskedne? Mintha egy filmbohózat gagmanje egy mesteri áttűnés trükkjével nyílt színen átöltöztetett volna, egyszerre kockás golfnadrágot érzelt a térdeden, pettyes csokornyakkendőt lazacszínű inged gallérjában, és szemellenzős nagy pilótaszemüvegen át bámulod az Internacionálé éneklésére felálló szürke gyülekezetet. S miközben te is velük éneksz, mintha a sapka, a legendás sapkád is ott fityegne a fejedben, s a „fel! fel!” helyett mindenütt ez hangzana a dallam alól: „*Sapó! sapó!*” De itt már sehogyse tudsz segíteni magadon. Az ingedet mégse veheted le sebtiben. Az eperszínű sál meg már régen ott tekereg a földön, ahogy ültödből felállva leejtetted az öledből.

A Jacmel-i Fegyveresek terének susmogó-pusmogó kispolgárai, a Cité foyér-jának a világ minden tájáról összesereglett diákjai, a legelső budapesti színház kom-

munista aktivistái és a múlt századi seldwylai parasztok ugyanazon az egy és oszthatatlan világon élnek. Amelyben ruha teszi az embert. Bármennyire megosztott is ez a világ, Jacmel-től Budapestig. Bármilyen mély vágatokkal szelik is át a tér és idő eróziói. Ez legalább olyan megnyugtató, mint amilyen vérlázító. Ezen a világon, amely – már csak ennél fogva is – minden bizonnyal a minden elképzelhető világok legjobbika. Minek következtében nincs is mit jobbítani rajta.

(Befejező része következik)

MÉHES KÁROLY

Végtelen idő partjain

*Pittsburghben az 5. Avenuen van egy hasonló
óra, mint a prágai U Fleku söröző bejáratánál;
mindkettő az időt mutatja, miközben az élet tőlük akár...;
A Flek udvarán 1499 óta isszák a helyi főzésű barnasört,
nyaranta Vacek és Zenekara andalít, s a két gesztenyefáról
néha a korsókba pottyán egy-egy elszáradt gesztenyevirág –
az amerikai óra hattal kevesebbet mutat,
mégis ők járnak előbbre, nagy acél-üveg
bank falára szerelték, s ha egy szívében-prágai
arra jár – bár sűrűn szólítgatják drogosok, sarkon
toporgó feketék –, és látja, a 12-esre ér a nagymutató,
eszébe jut, hogy ott, de egy másik helyen,
most vonulnak körbe az apostolok (népek ópiumának
atyái ők), kukorékol a kakas, csengettyűz a csontváz,
az egyedüli bölcsesség mosolyával csont-ajkán.
Nem lehet megállni borzongás nélkül ezen a hűvös
októberi vasárnapon, itt messze, de alig túl
valamin – mert: íme! –; ugyan ittál már Coorst,
Stroh-t, Michelobot, Millert, Budweisert is eleget,
szólt hozzá zene, csillogott zöld-piros fény,
s szállt a fejedbe ezernyi buborék:
ám szívedben szétpukkadtak egyre, ahogy
az a két óra 3000 mérföldnyire ütötte-verte – – –*

Arabeszk

XII.

És bárhol is voltam (visszavonhatatlanul) beúsztak a régi fényképek (most már a pécsiek is); minden egykori pillanat (együtt), aminek nem voltam részese, az is, mértékegység volt, miként a muszlin sál, amit mindig hordtam. Gyakran utaztam Pécsre, ott találkoztam apámmal. Tetszett nekem, hogy minél többször együtt akart látni a nagyanyámmal. A színházban is megtudták, hogy miért jövek, megbízást is kaptam, operettre persze, de jól fizettek, az utat is elszámolták. A kora reggeli gyorssal indultam mindig vissza Budapestre, még bejártam naponta néhány órára a filmgyári varrodába havi négyezer-hatszázért; a rohanásban az a két-három nap volt a megállás Pécsen. Apám azt mondta, ha fölszáradnak az utak és kisüt a tavaszi nap, legalább egy hétre el kell mennem az erdészházba pihenni, még vázlattömböt sem hozhatok. Hát jó, tavasszal. Mindig kikísért a pécsi állomásra, egymásba karolva mentünk, belekapaszkodtam, élveztem, hogy milyen erős, és arra gondoltam, hogy most pótolom azokat a közös sétákat, amiket elraboltak tőlünk. Lógtam a karján, mint a tizenkét éves kislányok, amikor csimpaszkodnak, még húzatni is hagyják magukat. Néha zavartan pillantott rám, mint aki nem biztos benne, hogy ő valóban az, akibe én belekarolok. Minden alkalommal vásárolt valamit nekem az útra a pályaudvaron, csokit, üdítőt, újságot, szalámis zsömlét, sohasem kérdezte meg, hogy mit szeretnék, mindig ő választott (némi töprengés után, mint aki fontosságot tulajdonít annak, hogy éppen mit nyújt át); mindig kerestünk egy szabad padot, mert korábban érkeztünk, ilyenkor sem beszélgettünk, egymáshoz szorulva ültünk; néha megkérdezte, hozzon-e az automatából kávé, mindig azt feleltem, hogy köszönöm, úgyis meg kell innom majd egyet a vonaton, hogy fölébredjek, erre azt mondta, hogy azért annyi kávé nem kell inni.

Körülöttünk álmos, bekecses férfiak tülekedtek, asszonyok kezét rángatták síró kisgyerekek, pálinkától elhülyült arcú fickók toltak megrakott kézikocsikat, cigánylányok stricheltek, részeg katonák dajdajoztak vörös arccal, álmos járőrök igazoltatták a fiúkat, percekig ellenőrizve a szabadságos leveleket; a recsegő megafonhangok, a kiáltások, a zúgás mélyén ültünk hallgatagon (ugyanaz a hólé, sárban tocsogó gumicsizmák, cipők, bakancsok, mint a presszóban), mintha az egész épület úszott volna az ónos eső permetezésében, de lent a mélyben, a látható rétegek alatti világban, hurcolta volna azt a sok történetet, amit az érkezők és indulók átszállítottak rajta; mintha nem is a vonatoknak kellett volna közeledni és távolodni, hanem magának az omladozó vakolatú kupolás építménynek, csigavonalban, a mindent elemészto idők áramlásában, sehonnan sehová. Hiszen többnyire ugyanide érkeztek vissza, akik innen indultak el – akárcsak én –, miközben leélték napjaikat, maguk mögé gyúrték az estéket és a hajnalokat létük spirálisán araszolva; ugyanazokat a kilincseket fogták meg, amelyeket néhány nappal előbb

elengedtek, ugyanazokba a gőzös konyhákba, betegágyakhoz, fűtetlen raktárakba, próbatermekbe, kocsmasarkokba, sötétben magasodó templomi oltárokhoz érkeztek vissza, előre botorkálva múltunk ingoványát taposták – csak nyereg helyett a koszos vonatpad, de azért a rázkódó utazás így is olyan, mint a végtelen lovas út, miközben a paták sárba, hólébe, golyószaggatta, repesztépte emberi testekbe taposnak, és a felszálló ködpárák eltakarják az ösvények folytatását, ordítózó őrmesterek, snájdig zászlósok, pápaszemes hallgatag őrnagyok, csontos arcú, lovászfüktől támogatott kefehajú tábornokok parancsszavai között, amelyek már ki sem emelkednek a lábak tocsogó hangjából, részei maguk is a monoton mozgásoknak, miközben a paták alatt kisarjad és elszárad a fű, emberi ürülékkel itatódik át a talaj, és fölrepülnek a forró szélben a falombok, szállnak, mint – az ólmos szürke esőben az állomás, a csatakos lépcsők, a rámpa, a vágányok és a lámpaoszlopok); mindig kint a sínpárok mellett vártuk meg a szerelvény beérkezését. Csak praktikus dolgokról beszéltünk: hogy állsz a tervekkel?, mikor jössz?, mi van Pistával?, hol tart a környezetvédelmi jelentésed?, átfejteted már a bort?, hogy jó neked, mikor jönne át a nagyihoz? Egyszer megkérdeztem, találkozott-e az erdészeti vezetővel, ugyan, azt hiszed, érdekel, nekem most már nem fontos az egész felgöngyölítés, annyit tudunk, amennyit tudhatunk, amiről nincs hírünk, az a ketőnk életén, azt hiszem, nem változtat.

Megállt (éppen a sínpárok mellett), mikor ezt mondta. Rám nézett, mint aki nem biztos benne, hogy nekem ennyi elég, de azért szeretné, ha számomra is befejeződött volna az életem egy korszaka, s végre elkezdődne az új. Persze, feleltem, lábujjhegyre álltam és megcsókoltam úgy, ahogy szerettem megcsókolni az álla fölött. Felszálltam, ablakot kerestem, lehúztam, a szél elkapta a fehér muszlin kendőmet] mintha tudta volna, pedig már régen nem említettem, hogy így szeretek tőle búcsúzni, a lobogó kendő látványával, ahogy először megláttam.

És attól kezdve (hogy leszállt a tomaji állomáson?; az első megérkezésétől, mikor megpillantottam őt, amint a farönkön ül a házfalnak vetve a hátát?, vagy azóta, hogy intésre emeltem a kezemet, miközben a vonat kigördült a pécsi állomásról, talán már a börtönpriccsen – bár ez nem volt lehetséges, hiszen akkor még olyan kislánynak tudhattam, s én is olyan fiatal voltam, hogy nem gondolhattam ilyen régi kendők múltba vesző hullámszására), bizonyára attól kezdve, hogy a kék pulóverben, alatta a fehér blúzban, nyakában a kendővel megláttam, így jelent meg előttem. Ezen nem változtatott, hogy most már tudtam, kié a kendő, miféle szertartásos mozdulatokkal ruházták rá, a fényképet is megmutatta, amin egy kert sarkában (ápolat kert volt, burjánzó vegetáció, a dupla orgonák, a behajló akácfák virágainak illatát is mintha érezte volna, bár a fotó töredezett volt), jól látszott egy negyven esztendőnél nem sokkal idősebb asszony nyakában a fehér kendő; az a tudás pedig (a kendő útjáról), amit megosztott velem, méginkább arra emlékeztetett: olyannyira hozzákapcsolódik, amit a lebegés felidéz, hogy most már rám is tartozik az ily módon kitágult múlt; jobb ezt tudomásul venni, gondoltam, mint azzal áztatni magamat, hogy nem torlaszolt közénk az idő ismeretlen életetek, eseményeket.

Az ilyen érzések a befogadás szelíd változatában születtek meg; nem a töprengés estéin vagy az elalvás előtti percekben, hanem többnyire a tevékenység óráiban. Eljött a tavasz. Szaporodtak az erdőjárások. Előkerültek a ház körüli munkákhoz a metszőollók, a fűrészek, a különböző kapák, a lemosó permetez

szükséges szerek és edények, a fejszék, a szekercék; eljött a második borfejtés ideje, ami a töltikék, vödörök, gumislaugok, demizsonok, üvegek atmoszárával, előkészítésével, a kénnel teli kis nejlontasakok ellenőrzésével járt; mi rozsdásodott be, mi nedvesedett át, mi szorul olajozásra, szárítgatásra.

Korábban keltem, később feküdtem (a környezetpusztulásról följegyzett adatok összesítéséhez is ritkábban jutott hozzá, ilyenkor hajnalig dolgozott a Gulács kúpjára néző ablakhoz tolt asztalnál. Fontosabbnak tartotta a megörökítést. Mintha azért, hogy az életéhez tartozó események teljes megismeréséhez nem tud eljutni, azzal akarta volna kárpótolni magát, hogy viszont az erdők, a talaj, a tó pusztulását nyomon követi.

A belső szobát úgy rendezte be, hogy ha a lánya bármikor megérkezik, zavartalanul dolgozhasson a jelmezterveken. Százasa cserélte az égőket, új asztalilámpát vásárolt, különböző nescafékat raktározott föl); február utolsó hetében metszeni kezdtem a ház körüli szőlőt; kitisztítottam az udvart, kihordtam a venyigét, a márciusi első száraz napon elégettem. Az életem utolsó két évtizedében nem kívántam mást, mint hogy utolérjem végre azt, aki vagyok, minél többet fedjek föl az eseményekből, amelyek hozzám tartoztak, most mégis kifárasztott, hogy jó néhányat megismertem. Az érzékek visszabontása volt ilyen kimerítő? Egy ismeretlen emberrel kellett ugyanolyan szeretettel összekapcsolódnom, amilyen valamikor a kislányomhoz fűződött. Vera is ugyanígy pergetett önmagában vissza mindent, hogy eljuthasson valamilyen kiindulóponthoz, ahonnan együtt haladtunk tovább egymás felé? Számára ez bizonyára még nehezebb volt, hiszen neki nem voltak emlékei az irántam érzett szeretetről. Mikor erre gondoltam, újra fölébredt bennem a bűntudat. Most már nemcsak amiatt, hogy mikor jöttem a börtönből, néhány hónap után beletörődtem abba, hogy nem találom őt (keresni kellett volna, évekig, évtizedekig, örökké); azért is bűntudatom volt, mert úgy éreztem, hogy terhet jelentek a számára.

Fölhalmoztam a venyigét, alágyújtottam. A hegyoldalon, a falubeli udvarokon hasonlóképpen föllobbantak a lángnyelvek, vastag oszlopok törtek föl, főképpen a nedves kupacokká csomósodott őszi levelek ontották a fekete füstöt. Gomolygott a vidék, mintha üzenetek szálltak volna fel a magasba, füstjelek, vagy mintha egyetlen ravatal lett volna az egész hegyoldal. Mindez nem állt ellentétben a metszőollók élénk csattogásával, az új karók leverésével, oszlopok állításával, ereszcatornák megtisztításával, a földforgatással, pincék szellőztetésével, aknák meszelésével, vízlefolyók kimélyítésével.

Az éjszakák voltak a legnyugodtabbak. Zugokról álmodtam, ahová a lombok nem engedték be a napfényt, de a nedvesség azért áttört a tölgyek, platánok, topolyafák levelein; mindent elfedő erdőmélyekről és mindent átszálazó hosszú esőkről álmodtam, utazásokról – többnyire lóháton és téli hegyoldalakon, ahol könnyű volt a nyomokat olvasni –, sohasem tudtam, hol vagyok, honnan jövök s merre tartok; (az utazásokat az álomlét türelme ívelte át, amitől minden formát nyert, nyílt volt, holott homály fedte a lépéseket vágóban, galoppban és akkor is, mikor gyalogmenetre kényszerült; mégis jó volt az útonlét, nem kívánt sehová megérkezni, s bár az égálja sohasem volt világos, azért ott-honosnak tűntek a felszálló füstoszlopok elvékonyodó arabeszkjei, úsztak sokáig a hegyoldal felett, még akkor is, mikor) a tüzek már régen kihunytak.

És bár nem beszélünk erről, rajta is éreztem a kimerültséget. A bőrre ráfe-

szült az arccsontjaira, a szája körül rovátkák jelentek meg, a szám érezte, mikor megcsókoltuk egymást. A tartása merevebb lett, mintha még járni is óvatosabban tudott volna, valamiféle megterhelés miatt; lelassultak a mozdulatai; ha csak tehette, a nádfonatú karosszékekben ült a nyári konyha előtt, mint egy lábadózó beteg, az április végi napsütések idején a nyugágyban feküdt alkonyatra, inkább éjszaka dolgozott.

Kulcsa volt a házhoz, váratlanul érkezett mindig. Már barna volt a sok napozástól, de a bőre ettől még keményebbnek és rovátkáltabbnak látszott, mint aki az elmúlt hónapokban lett idősebb. Azt mondta, hogy azokat az esztendőket, amiket most visszafelé haladva az időben átélt, úgy látszik, hozzá kell adnia az évei számához. És a félmondatokból, folyamatos párbeszédünk töredékeiből kitűnt, hogy bármennyire is igyekszünk, és megteszünk mindent, hogy megosszuk a külön leélt hosszú évekből mindazt, ami egyáltalán földeríthető, azért ez nem más, mint amolyan cserépösszerakás, az illesztések, a hiányok megmaradnak; többre nem vagyunk képesek, az, amit tudunk, nem tudta pótolni azt, amit nem tudtunk meg.

Letettem a szerszámokat, a nyugágy mellé húztam egy karosszékem. Nem hiányoltam, hogy ritkán szólal meg, tudtam, mi elől vonul vissza (mi az, ami ki-beszélhetetlen). A csendben tudjuk a legjobban átélhetővé tenni azt is, hogy miért lettünk azzá egymás számára, akik vagyunk. Most már azt is tudtam, hogy más lenne, ha nem *abban* a családban nevelődik; ki tudja, ha egyedül kellett volna őt felnevelnem, mire lettem volna képes?; neki pedig nem volt nehéz tudomásul vennie: engem a börtönévek és a magányba húzódás megtanított arra, hogy a szavakkal kifejezhető kapcsolatok világánál beszédesebb tartományban érezzem magam otthonosan.

Így ismertük meg a csendes együttlétek jótéteményét. Vártuk az alkonyi órákat. Kimerevedett az idő, feleslegessé vált a múlt, a Szentgyörgy-hegy felé távozó nap a fény rétegével osztotta föl körülöttünk az erdőt, a dombokat, az udvarokat. Néha sétára indultunk, eljutottunk addig a horhosig is, amelynek közelében először találkoztunk. Átmentünk a korhadó fahídon, behatoltunk a nyirkos, mohás tisztásokig, kibukkantunk az újonnan telepített csemeték soránál, miközben alig váltottunk szót, de nem azért, mintha nem lettek volna híreink, beszámolnivalónk (neki például az, hogy Pistához költözött, bár a holmijai nagy része azért a nevelőszüleinél maradt, hetenként többször meglátogatja őket, reméli, nincs kifogásom ellene, Pista pompás előadást rendezett a Műegyetem egyik termében, engedély nélkül adott elő egy Havel-egyfelvonásost, s azóta a belügyesek folyamatosan érdeklődnek; én a Tájvédelmi Központtól meg a Balatoni Intéző Bizottságtól kaptam felkéréseket, hogy folytassam a környezetkárosodásról írt dolgozatomat, különösen a statisztikákat tartották fontosnak, állítólag az Akadémia egyik bizottságához is eljuttatták); voltak tehát egymásra tartozó híreink, de ezekről csak annyi ideig beszéltünk, amennyi a tömör közléshez kellett.

Kéthavonta mentünk anyámhoz. Mindig külön utaztunk, Vera Pestről, én a szőlőhegyről. Havonta legalább egyszer megjelent az öregházban, a munkáit is lehozta, azt mondta, a csendben jól tud dolgozni; „na látod”, és elégtételt éreztem, hogy most már nem kell magyaráznom, miért a legjobb nekem, ha behúzódom a birodalmam mélyére. Pista?... Kicsit hanyagoljuk egymást, és hozzátette elmosolyodva, mindkettőnk kíméli a másik idegeit. Tudod, ő mindenből instrukciót csinál, ami először kibírhatatlan, de ha rászoktál, akkor már kívánod,

azt mondja, most annyi felé szakadozunk szét mind a ketten, hogy nem jut belőlünk elég a másiknak, ha így megy tovább, elmarjuk egymást, jobb lesz ezt elkerülni. Szóval éppen szünetjel van.

Ősz volt, párás, szüret utáni idő (kifosztva csendesedik el a természet, a sárguló levelek vörösödnek, némelyik már barnul, a Gulácsnak nemcsak a csúcsa áll ködben, és a Badacsony Tapolcai-medencére néző bazaltorgonáit fölszívja a gomolygás, mintha beszűkülne az univerzum, holott kiteljesedik, mert a távok annyira megrövidülnek, hogy minden mozgás a ködtengeren túlra szorul); a pokrócba burkolódzott, talán a homály, talán a lila köntöse tette, olyan pergamentvékonyságúnak láttam a bőrét, mint anyámét is, (mintha idebent két öregember ülne és, mondjuk, kártyázna, ráncos kezükben tartva a koszlott lapokat, a hajuk zsíros, a fejbőrükhöz ragad, észre sem veszik, a körmük ápolatlanságát sem, az egyik leharapdált, a másik levágtatlan, vastag fekete csík húzódik a perem alatt, a hüvelykujjak körömágya pedig véresre kapart; az ilyen mozdulatot a mutatóujj önkéntelenül, unalomból végzi – miközben a végeláthatatlan estéken, a kályhában leég a tűz, a hamu mintha a szüette gerendákról lassan a homlokukra peregne, múmiaszemek lesik a kártyát, múmiaujjak nyúlnak a lapokért, az egyik előrehajol és azt mondja: apa, jön valaki.

Néhány kép velem maradt az életemből: állok anyám komódja előtt, nyújtózkodom a karlsbadi ivópohár után, de visszahúzom a kezem, mert félek, hogy csak megérinteni tudom és gurulni kezd; fölszögezem a falra a fényképet, amin a karomban tartom a lányomat; kilépek a börtönfolyosóra, megcsendül a csönd a fülemben; állok apám sírjánál, olvasom az évszámokat. Az ilyen képek – mint a törött csontok, amelyek rosszul forrnak össze, és közben kocsonyás szerveket hozsolnak – ott hagyják lenyomatukat a mélyben; így maradt meg bennem Vera kiürült tekintete, miközben magasra emelte a fejét, mint aki a szélzúgásban is pontosan akarja a hangokat hallani, és kimondta azt a három szót: Apa, jön valaki.

Elegem lett a nyugtalanságból. Akkor először tűnt el belőlem a gyengédség, arra gondoltam, hogy milyen lehet a lányom, amikor Pistával hisztizik. Ilyen szimpla érzéseim támadtak. Napok óta úgy éreztem, hogy eltúlozza az önsajnálatot. Kész voltam rá, hogy kizökkentsem ebből, csak azt nem döntöttem el, hogy máris; mondjuk, így: szedd össze magad, nem gondolod, hogy egy kicsit nervózus vagy? (ezt a szót anyámtól tanultam, s bár kisfiúként hallottam utoljára, most fölbukkant); de nem tudtam, rögtön figyelmeztessen-e, vagy mégiscsak várjak, hogy lecsillapodjon. A töprengés befejezésére nem maradt idő, mert valóban jött valaki. Azokkal az otthonos léptekkel, amelyeket jól ismertem (azok járnak így, akik mindig, mindenhol birtoklóként mozognak, nemcsak mert valóban ismerik a járást, hanem mert az ajtók számukra kizárólag nyílászáró alkatrészek, amelyek arra való, hogy belépjenek, áthatoljanak rajtuk, hogy fölrántsák, kiemeljék, betörjék – ha másképpen nem nyílnak ki előttük –, a kilincsek, a zárok és a csengők kezelni való alkalmatlanságok – s nem, mondjuk, egy otthon részei –, s ahogy éppen csöngetnek, kopognak vagy beszélnek a megkülönböztetés jeleként, ahogy dallamos jóesztét mondanak, ha kezet nyújtanak, belépnek, tarisznyájukat, táskájukat, ernyőjüket, fegyverüket asztalra, székre helyezik, sarokba állítják, fogasra, kampósszögre akasztják, az hozzátartozik mindehhez).

Az erdészeti vezető megköszönte a kancsóból kitöltött bort, asztalhoz üttötte a poharát, megkérdezte, kiforrt-e már az újbor, – illően – megszagolta és megrágt

az italt, mielőtt lehajtotta volna, megjegyezte, hogy a vágónyi furmintot mindig irigyelte minden erdészétől, akié ez a körzet volt, ilyen szőlő kevés van a hegyen, Vera felé fordulva azt mondta, hogy reméli, nem jött későn. Most nem ned vesedett át a szeme, mint annak, aki éppen ebben a házban vágyik melege. Több idő telt el ugyan, mint amennyire ő gondolt, mikor ígéretet tett, „de az ember nem látszik ki a munkából”, és „a te ügyed, Zoltán, nem olyan egyszerű, ahogy hiszed”; (a mozdulatlan felsőtesttel ülő férfi, aki nem vette le vendégéről a tekintetét, bár az akkor is ilyen kopogó szavakkal folytatta volna, ha a szemébe néz, de nem nézett a szemébe, hanem, mint aki koncentrálni, hogy semmiféle részlet ki ne maradjon abból, amit el akar mondani, az asztalt nézte – lenvászon terítő, egy olcsó kerámia hamutartó, egy mázas kancsó, három mázas pohár, az asztal szélére tolt kártyapakli, két, az asztal fölötti lámpa fényköréből a terítőre szédült, a hátról visszafordulni nem képes, lábaival kapálódzó bogár –; nem nézett a másik férfi szemébe, mert talán ő lehetett az egyetlen, és persze a hozzá hasonló céllal érkezők, akit érintetlenül hagyott a nyugalom kozmikus méltósága, amellyel a másik férfi rápillantott).

Mi az, hogy nem olyan egyszerű, ahogy én hiszem?, kérdezte. Miért gondolod azt, hogy én hiszek erről bármit? Arról, ami történt, tények állnak a rendelkezésemre, arról pedig, amire magyarázatot keresek, addig nem vélekedhetek sehogy, amíg nem lesz néhány dologról tudomásom. Lassan a testtel, Zoltán, nyugalom – és ő lett nyugtalan, nem nagyon, mert ahhoz nem szokott hozzá, azt gondolta: az anya valagát ennek, mit okozkodik itt – a helyzet, öregem, az, hogy a fegyverviselési engedély ügyében... S mivel még mindig nem nézett fel, láthatta, hogy a lenvászon terítón – a mázas kancsó és a kártyapakli között – megjelenik egy kéz, lassan földomborodik, de csak annyira, hogy a négy ujj – a befelé tartott hüvelykujj az asztalra feszülve tartótámaszként működött – bekúszhasson a tenyérig, a bőr az ökölbeszorulás közben megfeszül, és az ökölre rázárul a hüvelykujj felső íze. Mit akar ez, gondolta, amilyen marha, nekem jön, de miért, és sajnálta, hogy legalább a boxert nem tette a zsebébe. Kell a fegyveretek a francnak, viseljétek csak ti... Ennyit hallott a főerdész. Verejtékezni kezdett attól, hogy valamit elrontott, hiszen ez békés ember, megfélemlített ember, de most úgy beszél, mintha mindent tudna, róla és másokról is, a kis nő meg úgy nézi őt, mintha most akarná végre lerázni a kezéről az ő izzadt tenyerét, ami alól a pécsi presszóban nem merte kihúzni a kezét, a kis kurvája, még ki is akart ott szedni belőle valamit. Az erdészeti vezető, mikor idáig jutott, arra gondolt, hogy vigyáznia kell minden szavára – mi van?, régen három pohár bortól nemhogy a nyelve nem akadt fönt, de a lőtérén minimum belső szélű kilencest lőtt –, na, mondta, ne hülyéskedj, Zoltánom, az Isten áldjon meg, értetek gürcölök, nekem nyolc, ha nem kell fegyver, hát nem kell, nem oszt, nem szoroz, te úgyis a legszakmaibb ember vagy itt. Megértem, hogy bánt téged, de most én egész másra gondoltam, mikor azt mondtam, hogy az nem is olyan egyszerű, ahogy te hiszed, mert én arra gondoltam, hogy nem is, ahogy te hiszed, hanem ahogy mind a ketten hittétek, nekem nyolc, de azért én felelek a körzetért, én kapom mindenért a lebaszást, azt hiszed, miattad is nem én viszem el a balhét? Ide figyelj, miattad jártam utána, miattad kértem az elvtársakat, kedvellek benneteket, itt olyan dolgokról van szó, amit nélkülem soha a bűdös életbe...

Ivott még egy pohár bort. Ez átlendítette a bizonytalanság másféle minőségébe. Mosolygott, hátradőlt, hosszan nézett a férfi, aztán a lány arcába – bár

nem érdekelte az arcuk –, folyamatosan beszélt, miközben próbálta – mint egyensúlyt – megtartani a mosolyt, de az csúszott lefelé, érezte, ahogy már a nyakbőre is vibrál. Láta magát, amint budapesti lakásokba, irodákba lép be, koccint, kérdez, ide figyelj, nézz utána, hozz össze vele, lapozd fel az aktákat, szólj át neki telefonon, írd ki az ügyiratról az évszámokat, szerezd meg a lakás-címekeket, érdekel az is, hogy kivel találkozott, merre járt, kell nekem minél több adat a kórházból is. A helyzet a következő: téged, Zoltán, ötvennégyben le akartak rádiózni a színről, téged el kellett tüntetni a Kisvera közeléből, olyan keményen, hogy ne is kereshesd őt. Magát viszont, Kisvera, azért kellett eltüntetni, hogy ne találhassa meg az igazi családját. Feltűnt valami távoli nagynéni vagy unokatestvér, előle süllyesztették magát a gyerekkorban. Szóval téged, Zoltán, csak ezért... látod, ilyen világban éltünk Rákosi alatt...

Ezért?

Ezért...

Szóval az úgy történt, hogy a szülésnél neked nemcsak a feleséged halt meg, ahogy te tudtad, hanem a baba is. A Kisvera ugyanazon az éjszakán született, de az ő anyját vissza kellett szállítani a börtönbe, és azt mondták neki, hogy a szülés után meghalt a csecsemője. De nem. Ez volt maga Kisvera. Két évvel később, amikor már valószínűleg nem élt a maga anyja, és valószínűleg az apja sem, bár erről senki sem tud pontosat, és senki sem tudja azt sem, hogy ők kik voltak, szóval feltűnt az a nagynéni, akinek mégis köpött valaki a kórházban, szóval megtudott valamit, és arra készült, hogy elmenjen hozzátok, Zoltán. Ugye, akkor te az Újpesti rakparton laktál. A fejesek ezt akarták leállítani, hogy ne lehessen visszagombolyítani a szálakat... Ennyit sikerült megtudnom... Semmivel sem többet...

„Most mit vársz ezért cserébe?” Ne beszélj velem így, haverok között, elég baj, hogy ilyen koncepciók a Rákosiéknál megtörténtek. De mégis... Ide figyelj, én segítettem neked, te segítesz nekem rendben tartani ezt a kuplerájt, rendnek kell lenni, ez világos, azt teszel itt, amit akarsz, azt mondogod, fegyver nem kell, értem én, meg vagy sértve, meg fogod kapni az engedélyt, én felelek érte, megmondtam az elvtársaknak, hogy a Fazekas Zoltánban nincs gyűlölet, ő soha nem fordul a munkás-paraszt hatalom ellen, lehet neki fegyvere.

A lány összehúzta magán a lila pongyolát. Arra gondolt, hogy ha Pista itt lenne, hátradőlné a széken, két kezét a tarkójához emelné, és elkezdené beszúrni a puskás ember – a fiú így nevezte a körzetvezetőt – monológjába azokat a szavakat, amelyektől az megtorpan, kitér, hátrálni kezd. „És mi van akkor, kérdezte, ha én ebből egy szót sem hiszek?” Járjon utána, Kisvera. Részemről semmi sértődés. Majd megadom a nővérke címét, aki akkor a szülészetten volt. Mondom, semmi hézag, de azért nem örülök neki, hogy nem bízik bennem. A lány hányni akart, hazudnak, megint szemérmetlenül hazudnak, mindenki hazudik, minden szavuk hazugság, játszanak a lehetséges életekkel, a halálokkal, szerződnek fölöttük, és a paktumokban nincs jelen senki; már nem is emberek kötik – hogy akkor kik, és miért így vagy úgy, az már fel sem merül, alattvalók nyüzsögnek, akik mindent elfogadnak, és cserébe mindent megtehetnek, csak afelől nem lehet kétség, bár már maguk sem tudják, hogy ezt alattvalóként teszik –, minden ugyanaz, mindenfelé vad, barátságtalan; de még ha csak az volna, vég-tére kopár vidéken is lehetséges az utazás és a szürkületben is láthatók a Törté-

nelemnek a zegzugos ösvényeken felködlő sziklaélei, ámde a hazugság mindent felőröl, kiokád, és már a hányadékban tocsognak a lábak.

A lány régen úton volt. Még látott maga előtt a vonat sarkába húzódva – ahogy a prэшázban is a szoba sarkába húzódott, mint aki legalább a hátát szeretné biztonságban tudni – arcmetszeteket és árnyékokat; a puskás ember tarkóját – ujjnyi vastag rózsaszín sáv a haja és a bőrdzseki gallérja között, nem értette, hogy ennek a barna arcú embernek hogy lehet ilyen színű a nyakbőre – a himbálódzó, szalmafonat búrájú lámpa fénykörének lengését az asztal vászonterítójén; hosszan egy pókot, amint a két fal találkozásánál fölér a díványtól a mennyezetig, aztán sárfoltokat a hajópadlón végigfutó rongyszőnyegen. Látta kettőjüket, amint a puskás ember távozása után néhány szót váltanak, hogy ha Vera úgy gondolja, persze, hogy nézzen utána; látta, ahogy a férfi figyelí őt, a szemében a kék csillogás – amit akkor fedezett föl először, amikor Pista megérkezett a tomaji állomásra –, a pillantása most olyan volt, mint aki soha nem tudta igazán elhinni, hogy a lányát nézi, és nem tudja soha elhinni, hogy nem a lányát nézi. Látta kettőjüket, amint szótlannul ülnek hajnalig a szobában, ő a dívány sarkában, a férfi azon a nádfonatú széken, amin mindig ülni szokott a cserépkályha mellett, a tűz már régen leégett, de a férfi nem megy ki fáért; múlnak az órák, a szoba annyira hideg, mintha kint érte volna őket az udvaron vagy az erdő mélyén a leghidegebb óra, mikor még láthatatlan a nap, de a lehűlésből, a derengés áthatolhatatlanságából érezni lehet, hogy közeledik a hajnal; látta magát – a vonatban visszaidézve a mozgásokat, a hideg miatti összehúzódkodását, pedig nem fázott annyira, és mégis. Fagyos romhalmaz volt a teste, most aztán ő is megismeri ezt az érzést, hallotta, emlékeztették rá, de azok történetek voltak, emlékek, kibeszélések, amiket a nevelőapja mondott el neki, hogy milyen összezsugorodva várni Ukrajnában télen a lövészárookban, a hajnali roham előtt, vagy a szibériai deszkabarakkban egyetlen pokróc alatt összehúzódkodni; és persze Sárka az óbudai téglagyárban három napig a pusztasíkságon, alvás nélkül a virradatra készülve, mikor lehet annyit látni, hogy enniválót adhasson a gyerekeknek; aztán meg ez a férfi – aki tehát nem az apja – a sötétzárkában, ahol csak megérezni lehetett, hogy jön a sűrű derengés; próbált arra gondolni, hogy végtére minek is kellett történnie ahhoz, hogy ő most éppen itt van – Balatonalmádiban az állomáson, ahol tíz percig áll a szerelvény, és még mindig elég sokan szállnak föl –, mi az indítéka annak, hogy utazik valahová valahonnan?; mi mindennek kellett történnie ahhoz, hogy most éppen itt legyen? mi tudható meg a kezdetekről (minek a kezdetéről?; kiéről?; hol kezdődik el valami?; milyenek a megértésképtelenség fokozatai?); akkor is ez járt a fejében, amikor a Déli pályaudvarnál lement a metróba.

Tíz óra hat perc volt. Nem tudta, miért nézi az óráját. Tíz perc alatt ért a Deák térre. Átszállt, tíz óra harmincötök volt a klinikánál. A portást az ablak mögött homlokától felfelé látta. Utánakiabált, szaladni kezdett, nem értette, miért nem mondta meg neki, hogy kit keres. Arra gondolt, eltűnik az első emeleten, aztán átvillant rajta, hogy biztosabb, ha feljebb megy, oda a portás nem jön majd utána. A kék sportszatyor húzta a vállát. Megkereste a női WC-t, összerosódtak a szeme előtt a világoszöld csempék, a bádoglemezek. Nem nézett senkire, mert úgy érezte, hogy akkor órá se néznek. Fehér vászoncipőket látott, fehér köpenyek alsó gombjait, szoknyaszéleket, fehér, átvérzett tampont lehúzatlanul a csészében. Izgadt, magára csukott egy ajtót, rángatta a farmer cippzárját, végre leült, de nem tu-

dott vizelni. Sokáig ült, érezte, hogy folyik belőle valami, pedig még mindig egy csepp vizelet sem hagyta el, meghúzta a le húzót, mintha a zaj arra is alkalmas volna, hogy ne lássák meg, amint a farmerral és a bugyival a bokáján kiaraszol a vízcsaphoz. Ott jutott eszébe, hogy előbb mégis a papírt kellett volna használnia. Ugyanúgy visszamászott, ahogy kijött. Aztán megint a vízcsaphoz. Az ügyeletes nővéreket egy folyosóra telepített üvegfalú helyiségben találta. Először nem merete megmondani, kit keres. Hátha nem is létezik ilyen nevű nővér. Megtalálta. Úristen, mondta neki, maga ilyen fiatal, és felujjongott. Persze, hogy megdumálták, ha ilyen fiatal, hol volt ez még akkor. Negyvenhárom éves vagyok, mondta a nővér. Kicsúszott belőle néhány szó. De hát erre így nem lehet válaszolni, gondolta, mégsem tudta folytatni. Most profilból látta a nővért, a lapos arcba belenyomódott a tömpe orr, feszes volt a bőre, de a kendő alól kilátszó haja őszült, tizenhat éves lehetett, mikor születtem. Sokan siettek el mellettük, a nővér ránézett, miközben másnak a kérdésére válaszolt; még mindig azt hitte, hogy ahhoz a másikhoz beszél – egy fehérköpenyes orvosnőhöz –, de most már neki mondta: igen, ő cserélte át a feliratot az újszülött pólyáján, igen, ő kapta az utasítást. Kitől? Az összekötőtől. Mi az, hogy összekötő? Most fordult a nővér egész testével feléje. Látható lett a bal alsó karján egy májfolt, a fehér fityula alatti sávban, talán kétujjnyival lejjebb a homlokán egy szemölcs (ilyen helyen ritkán nőnek szemölcsök), mögötte a nővérszoba ablakának félrehúzott fehér tüllfüggönye, a bal válla magasságában egy nyitott ajtón túl a vízcsap és hűtőszekrény, a csapból folyt a víz.

Mindez elvonta a tekintetét a nővér szeméről, de hallotta, hogy megismétli az „összekötő” szót. Abban a pillanatban a végbelében érzett valami enyhe csípést, arra gondolt, hogy nem mosta ki jól magát, lefelé menet majd újra vissza kell mennie a WC-be. Hosszú pillanat volt, a nővér azt mondta, hogy az összekötő adott ilyen esetekben utasítást az irodán is, hogy „rendezzék le” az okmányokat – most mit játszod meg magad, gondolta, miért bámulsz úgy, mintha nem lenne világos, hogy csinálják ezek –, szerette volna megvakarni a fenekét, vigyázott, nem mozdult, megfeszítette a végbélizmot, ami együtt járt a derék és a vádli kifeszítésével. És most is? kérdezte, most is utasítást kapott? Szóltak, hogy ha jönne valaki, például maga, akkor most már elmondhatom. A nővér arca barna volt – mintha kvarcolt volna –, ellentétben a kar, a nyak és a köpeny alól kilátszó zoknis lábszárak fehérségével. Nem vagyok képes beszélni, gondolta, pedig meg kellene kérdezni, hol van az iroda. A nővér azonban (leolvasta róla?, megérezte?, már jó előre tudta, hogy kérdés nélkül is ezt kell mondania? – később, mikor a szakállas fiatalembernek mindenről beszámolt, ilyen kérdéseket tett fel magának) a nővér azt mondta, hogy az irodán már senki sincs azok közül, akik *akkor* dolgoztak ott, a klinikán is kevesen vannak az egykoriak közül, több mint huszonöt év telt el.

És azt nem mondtad neki, hogy nővér kedves, mégis kik semmisítették meg az iratokat, és miért, és mi a véleménye erről, kérdezte a fiú az Egyetem preszszóban (a klinika-portáról telefonált neki – nem törődött vele, hogy a portás ordítózik, visszaordított, elküldte a kurva anyjába, mire a portás tanukat keresett, de éppen senki sem volt ott, megrökönyödve elnémult, visszament a fülkéjébe –, kétszer elnyelte a készülék a pénzt, az utolsó kétforintosára jött be a kapcsolat); nem kérdeztem meg, képzeld. Mielőtt bógni kezdett volna, a fiú rátette a kezét a kezére: nagyon jól tetted. Ezt nem várta. Hogy képes még valami olyat csinálni, ami helyeslést vált ki? Jól tetted, mondta a fiú, és Vera érezte, hogy a

márványlapra szorított kezén remeg a másik kéz, ki vagy szolgáltatva nekik, az a dolgod, hogy ne fogadd el, amit csinálnak, szóba se állj velük, a hatalom kesztyűjét érintened sem szabad. Jobb lenne, ha ezt a szöveget abbahagynád, mondta a lány, az ilyen sódert már nem bírom. Én is egy nagy marha vagyok, mondta a fiú, ne haragudj, önző állat vagyok, és ez így is marad. Nem vagy, mondta Vera, de ez nem segít egyikünknek sem.)

Még mindig a kezemen tartotta a tenyerét, hűvös volt, pedig egy tenyérnek melegnek kellene lenni, de így volt most jobb, mert távolabb került tőlem. Mondott még valamit a kivetettség függetlenségéről, közben szemrehányóan nézett rám, hogy a fenébe nem érzem meg, hogy azért mond ilyeneket, mert teljesen ki van ütve attól is, ami velem történt, és attól is, ami vele történik, önmagát akarja biztatni, én csak az alkalom vagyok erre. Megint ott tartottunk, hogy nekem kellett volna őt megnyugtatni, valamit mondani, amitől a tenyere is fölmelegszik. Hát nem ment.

Egyszerre kezdtünk távolodni egymástól. Tudtuk, mire volna szükség ahhoz, hogy ne így történjen, csak éppen azt nem tudtuk, miképpen történhetne meg. Mintha már előbb megkezdődött volna a távolodás, de elég közel maradtunk egymáshoz ahhoz, hogy együtt éljük át.

Bejött egy feketealapos fiú. Széles karimájú művészkalapja volt, hosszú köpenyszerű fekete ballonja, fehér inget és farmert viselt alatta. Kicsit késtem, mondta, ne haragudjatok. Pista azt mondta, nem baj, nekünk úgyis meg kellett valamit beszélni. Vártam, hogy bemutat. Nem mutatott be, a kezével még mindig gyengéden az asztalhoz szorította a kezemet. Vera vagyok, mondtam olyan hangon, hogy a szomszéd asztaltól úgy néztek oda, mintha érdekelné őket, miért hisztizik a csaj, netán féltékenységi jelenet készül. A fiú levette a kalapját, hátradőlt, hintáztatta a széket, azt mondta, már láttuk egymást. A költő volt, akit a házibulin, ahol Pistával újra összetalálkoztunk, a vízcsap alá nyomtak, mert szarházinak nevezett valakit, aki részt vett a prágai bevonulásban.

Vodkát rendelt. Nekünk is. Ültünk szótlánul, Pista végre elengedte a kezemet. Messziről láttam az egész jelenetet, mintha nap mint nap így ülnék ott, én az anorákban, Pista vállán a dzseki, a fiú fekete köpenyben. Az otthontalanság tette, hogy hátradőlve is mintha összebújtunk volna, legalább a közelségünk elensúlyozza a kiszolgáltatottságunkat. Pista elkezdte mondani, hogy mi történt velem, mit tudtam meg, éppen most honnan jövök. Hiába akartam közbevágni, ráordítani, hogy hagyja abba, nem voltam rá képes. Mintha nem is rólam lenne szó, másról, bárkiről (vagy mondjuk cigarettavásárlásról a szomszéd trafikban, ami tele volt remek műtyűrökkel, szőrmeállatokkal, csokival, Marlborós dobozokkal, francia kölnikkel, még cé-filmet is kapni, vagy a pult alól bármilyen antitibébit), olyan volt, ahogy beszélt, mint még egy kör vodkarendelés – ami meg is történt –, végtére utcai baleset mindenkiel megeshet, és szerintem (hallottam) azért szagolt utána a fickó, azért hagyta Verának, hogy utána menjen, mert ugye ez mégiscsak a Kádár-rendszer már, hol vagyunk Sztálintól és Rákositól, a főrendőr ilyen fasza legény, talán még az is eszébe jut, hogy cserébe, amiért jót tett veled, akár meg is baszhat. Hát igen, mondta a másik fiú, csak azt nem értem, hogy kik voltak a szüleid, kommunisták, akiket a kommunisták fölakasztottak, vagy valami régi arisztokrata család, netán egy pesti orvos, akit cionista összeesküvéssel vádoltak, persze erről neked fogalmad sincs, bár nem is fontos. Ránéztem Pistára. Olyan rémület ült a szemében, hogy megsajnáltam. Jobb így,

gondoltam. Milyen nehéz lenne elmenni innen (talán nem is tudnék), ha a feketealapos nem dobja oda így ezt a mondatot.

A busz megállónál megint nyilallt a végbelem, aztán a kocsirázás elfeledtette a fájdalmat, csak akkor éreztem újra, amikor a hetesről leszálltam a Kolumbusz utcánál. Szerettem volna nem gondolni rá, hogy úgy van, amint hallottam, hogy a szülő nőknek az erőködéstől bevérzik az aranyere, akkor ma bennem folytatódik az anyám, aki ott feküdt valamelyik ágyban (néhány méterre onnan, ahol ma álltam), annyi közöttünk a kapcsolat, amennyit az emésztőcsatornák, a végjártok közvetíteni tudnak. Erre gondoltam] én pedig, mikor a szokásos szerdai erdőjárás után a házhoz közeledtem, messziről láttam, hogy nyakában a fehér kendővel ugyanúgy ül, hátát a meszelt falnak döntve, mint akkor, amikor először megérkezett; s ugyanúgy, miként egy esztendeje, nem tudtam, hogy ki néz velem szembe.

(Befejező része következik)

GALAMBOSI LÁSZLÓ

Úrhidegben

Nem szállhatsz ki
világlo-sötétlő idődből,
végtelenben keringő repülődből.
Száguldasz
fényből
ködbe, ködből fénybe.
Nyugtalanít
a szorongás vaskosra hurkolt köteléke:
lazítaná;
gyötörve tart.
Hiába!
Zúzmarás fölségjelű
magányba
bújva gyorsítasz körre
kört.
Csillagok leheletéből csapódsz
úrhideg
halálba,
sarkig tárt éjszakába.

Lángokban parázsló út

Menekülsz,
akár husággal verő kocsis
megvadult
lova,
ha eltépte a hámot.
Csörgeted
szádon a szakadó láncot.
Mindent beborít körötted
a vasként országló gaz,
korbácsként kígyózó túske.
Sátán-vörösbe
fúrták égett fejüket
a szirtek. Lángokban parázslik az út.
Láthatatlanná fakult
a hajnali mező,
szárazon roskad a kút.

SZIJJ FERENC

Látogatás az orvosnál

Úgy éltem le az életemet ebben a házban, ahogy a szüleimtől rám maradt, nem változott itt szinte semmi. Van egy szobám, de oda csak a legkritkább esetben teszem be a lábam, ha egy könyv kell például a könyvesszekrényből, mert itt alszom a konyhában az ifjúkori ágyamon, könnyebb is a tűzhellyel befűteni. Illemhely az udvaron, ide a város szélére még nem ért el a csatornázás, de még ki tudok menni, csak a biztonság kedvéért szereztem be az éjjeliedényt, nem sokszor használtam, csak amikor éjjelente nagyon hideg volt, és nem volt kedvem öltözködni. Fürdőszoba nincs, de hetente, kéthetente járok a közfürdőbe, csak hát ahhoz villamosozni kell, egy fél napomat elveszi, meg a villamosjegy is egyre drágább. Mióta idős szüleim elhaltak, húsz éve is megvan már, azóta egyedül élek, csak a nővérem látogat meg néha, és az orvosom, Hellmer doktor.

A nővérem most nem tartozik ide. Kettőnk kapcsolata bizalmas jellegű, legalábbis így jellemezhetném hosszú éveken keresztül, mert az utóbbi időben bizonyos válságjelek mutatkoztak. Ettől eltekintve testvéri érzéseink változatlanok, és olykor anyagilag is támogat, bár én sohasem kértem erre. *Betoldás.*

[Nővérem férje korán meghalt. Én nem kedveltem őt különböző okokból, egy ideig például a felettesem volt. Gyermeük nem született. Nem sokkal szüleink halála után kötöttek házasságot, és az alatt a három év alatt, amíg nővérem férje tragikus körülmények között meg nem halt, egyszer sem találkoztam velük. Az esküvőre sem mentem el.

A magányossága vezette hozzám. Gyermeke nem volt, a barátnői elfeledkeztek róla, arra a nagy háztartásra, amit férje életében vezetett, utána már nem volt szükség, a cselédnői egy hónap után elszökdöstek tőle. Először a születésnapomra jött el, tortát hozott. Azt ajánlottam neki, hogy ha ilyen magányos, utazgasson, hiszen megethetné. Fél az utazástól, válaszolta. Kért, hogy ne küldjem el, és elmondta, hogy ez alatt a három év alatt többször is el akart jönni hozzám, de a férje miatt nem tehetette meg. Sírva távozott, de utána rendszeressé váltak látogatásai.

Azelőtt, kora gyermekkorunktól fogva, nem nagyon értettük meg egymást. Unalmas gyermekkorunk volt, már akkor sem voltak barátaink, apánk mindenkit elzavart, mi meg nem mehettünk másokhoz, mert anyánk aggódott értünk, itt megy a közelben a vasút a fatelepre. Kevés dologban találhattunk izgalmakat, azt is mindkettőnk maga kereste. Mikor még kisebb voltam, anyám gyakran rábízott, de én, ha tehettem, inkább elbújtam előle, mert nem akart velem játszani, hanem csak hurcolt ide-oda az udvaron, mint egy pólyás gyereket, pedig akkor már tudtam járni, alig bírt el, emlékszem, mindig szuszogott, nyögött, káromkodott, amit nem tudom, hol tanulhatott.

Tehát lassanként kibékültünk, rendszeresen meglátogattam, kismosta a feleségemet. Erre is csak nehezen tudott rávenni, de mivel ez anyám halála óta egyre nagyobb gondot okozott, más idegennek pedig nem szívesen adtam volna oda a gatyáimat, beletörődtem. És kifejtette a ruháimat, aztán olvastunk vagy beszélgettünk. Nem szerettem, ha azt az időszakot hozta szóba, az estélyeket, a tiszteket, a kirándulásokat, le is szokott róla, inkább elővettük a régi könyveket és újságokat. Eltelt néhány év. Közben én szolgálaton kívüli állományba kerültem, saját kérésre, súlyos érrendszeri betegségem miatt.

És akkor egyszer együtt ünnepeltük az év fordulóját. Valami könyvből olvasott fel, de mire elérkezett az éjfél, én elaludtam a székemben. Odajött, és megsimogatta a hátamat, hogy felébredjek. Erre én, szinte még félálomban, megsimogattam a fenekét, csak mert az esett legközelebb a kezemhez. Nem volt ennek erotikus jellege, őt mégis újabb gyengédségekre ösztönözte, én pedig viszonoztam a gyengédségeket. Aztán ahogy ott ültem, magamhoz szorítottam, a fejemet a hasához fordítottam, ő pedig először csak a nyakamat simogatta, majd bedugta kezét az ingem alá, és úgy simogatta végig a hátamat. Így maradtunk sokáig. „Feküdj le, álmos vagy”, mondta aztán. Megágyazott, odavezetett az ágyhoz, segített levetkőzni és felvenni a pizsamát. Javasoltam neki, hogy feküdjön le ő is egy kicsit. Lerúgta a cipőjét, és odafeküdt mellém.

Így kezdődött, és így is folytatódott, úgy értem, ilyen óvatosan, lépésről lépésre, de hangsúlyozom, hogy soha nem merítettük ki az incesztus tényállását, ettől mindig visszatartott valami. Amire nekem még szükségem volt, azt a másik szobában végeztem el. Neki nem tudom, mire volt még szüksége, ez nem derült ki, soha nem kezdeményezett semmit, csak eltűrte a dolgot, bár láthatóan jólesett neki.

Szombat délutánoként jött el, amíg ő mosott, addig én takarítottam, és utá-

na mindig eljátszottuk, hogy én ledőlök pihenni, holott ebéd után már aludtam egyet, ő meg odajön, leül az ágy szélére, kinéz az ablakon, mire én magam mellé kényszerítem. Sohasem láttam a testét, mindig csak a blúzáat engedte kigombolni. Egyszer elmondtam neki, hogy annak idején, kamaszkoromban, az ő fehérneműit is felhasználtam. A saját testemre voltam ráutalva, és kellett valami, hogy mégis más legyen, úgy látszik, ehhez nem volt elég a képzelőerőm.

Ez a néhány év volt életem egyetlen boldog korszaka. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy nővérem teljesen megfelelt volna a vágyaimnak, de akkorra már megtanultam, hogy a boldogság nem attól függ. Azelőtt sokat szenvedtem a kítségéstől, de aztán a katonai fegyelem, a rendszeres életmód, na meg később nyilván a betegség is könnyebbé tették a lemondást. De mondom, boldog voltam, hiszen szerettem a nővéremet, és megtaláltam benne azt is, amire nekem a nőkből szükségem volt, nőként szerettem, be merem vallani. És azt hiszem, eleinte ő is boldog volt, hiszen nagy csapás lehetett számára férje korai halála, és én azért mégis valamiféle vigasztalást jelentettem. Csak később vettem észre, hogy egyre gyakrabban igyekszik kitérni a közeledésem elől. Egyre távolabb ült le az ágyra, és csak nézett maga elé, vagy éppenséggel rám, és amikor magamhoz húztam, ellenállt. Aztán mondta, hogy nem akarja. Mondtam neki, hogy jó, ha nem akarja, akkor nem, de a következő héten már nem bírtam ki, dühös lettem rá, ledöntöttem az ágyra, de be kellett látnom, hogy így nekem sem megy. Illetve hogy vele nem, mert miután elment, a vágyamat azért kielégítettem. De lassan beletörődtem ebbe is, most már régóta szemrehányást sem teszek neki, pedig ezt hosszú időn keresztül egyetlen alkalommal sem mulasztottam el, amit ő békésen eltűrt, csak egyszer fakadt sírva, hogy mit akarok még tőle, hiszen eljön minden héten, ne kínozzam őt még ezzel is. Beletörődtem, mert szükségem van rá így is, nemcsak a gondoskodásra, hanem hogy legyen valaki a közelemben, akivel most már szinte szavak nélkül is megértjük egymást, főleg, hogy nekem az utóbbi időben nem sok kedvem van beszélni, de ez azt hiszem, érthető.]

Hellmer doktor régóta tartó súlyos érrendszeri betegségemet kezeli. Illetve, ahogy ő mondja, ezt tulajdonképpen nem nagyon lehet kezelni, tanuljak meg együtt élni vele, néhány gyógyszer kell csak és megfelelő életmód. Ezzel viszont bajban vagyok, mert természetemnél fogva nagyon lusta vagyok, leszámítva a kora gyermekkori éveket, amikor még sokat futkároztam, de aztán ez elmúlt. Van olyan nap, hogy ki sem mozdulok a házból, csak a kertbe, az illemhelyig és vissza, és csak visszafelé teszek egy kis kitérőt a kapuhoz, kinézek az utcára, van-e valami mozgás. A múltkor mégis elmentem egyik délután sétálni, de ehhez előbb el kell még mondani egyet s más.

Szolgálaton kívüli hadbíró százados vagyok, s amióta nem dolgozom, délutánonként aludni szoktam. A munkámat nem szerettem, nem is volt hozzá tehetségem, a legkisebb döntéstől is iszonyodtam, valószínűleg a vádlott sem érezhette magát nálam nyomorultabbnak, pedig az én kezemben volt a sorsa. Kiválóan ismertem a jogszabályokat, és talán állíthatom, hogy ismertem az igazságot is, de sohasem tudtam eldönteni, hogy egy adott helyzetben és egy adott ember számára mi az igazság. Mindig magam fölött ítékeztem, és magam fölött is persze mindig hibásan, hol javamra, hol terhemre. Jól jött a betegség, sürgősen kérvényeztem, hogy helyezzenek szolgálaton kívüli állományba, ami Hellmer doktor szakvéleménye alapján meg is történt. Azóta itthon vagyok, járatom a Hadbíró, de az

újabb szabálygyűjteményeket nem rendelem meg, az álmaimban élém kerülő eseteket is a régi jogszabályok alapján próbálom megítélni. Ugyanis aludni szoktam ebéd után, amit a közeli étteremben költök el, és érdekes módon csak a délutáni álmokban fordul elő, hogy ítélnem kell, éjjel soha. Eleinte még ébredés után is emlékeztem a tárgyalt esetre, és néhány alkalommal az is megtörtént, hogy az álom végén a döntésképtelenség kínjában elélveztem, de később már az ébredés eltörölte az álombeli tényeket, és csak arra tudtam visszaemlékezni, hogy valamilyen ügyben döntenem kellett volna. Az utóbbi hónapokban pedig már ez se biztos, csak arra riadok fel néha, hogy valami rettenetesen nyugtalanít, de nem tudom, micsoda. És most már ilyenkor azzal kell vigasztalnom magam, hogy ez is bizonyára egy bírósági ügy volt, csak nem emlékszem. És utána már nem tudok elaludni, pedig egyébként úgy öt körül szoktam felkelni, és utána még egy darabig eltart az a kellemes kábultság, ami a délutáni ébredésre jellemző.

A múltkor is ez történt. Felriadtam, sütött a nap. Nem szoktam elhúzni a függönyt, nehogy túl sokáig aludjak, mert akkor meg éjjel nem tudok. Nem emlékeztem semmire, de annyi biztos, hogy a nyugtalanság már az ébredés előtt megjelent, csak egy ideig még küzdöttem ellene, úgyhogy mire felriadtam, olyan éber, sőt izgatott lettem, hogy nem tudtam a szobában megmaradni, kirohantam. Sütött a nap, de az eső is esett, illetve csak hangtalanul szemerkélt, a föld sem ázott fel tőle, és mintha az emberek se vették volna észre, esernyő nélkül sétáltak az utcán. Nem akartam egyenesen Hellmer doktorhoz menni, kifelé indultam a város széle felé, de amikor odaértem a szántóföldhöz, és láttam, hogy ott mégiscsak sár van, akkor rövid tétovázás után visszafordultam, és Hellmer doktor házához siettem.

A felesége éppen a növényeket öntözte a verandán. Tele van a verandájuk növényekkel, kaktuszokkal és egyéb cserpes virágokkal, alig lehet elférni mellettük. Én például nem tűrök meg a házban növényeket, félek tőlük, meg nem is lenne türelmem minden nap megöntözni őket, pláne ennyit. Mondta, hogy a férje alszik, és elindult befelé, én pedig tanácstalanul utánamentem a hálószobába, és az ajtó mellől figyeltem, hogyan ébreszti fel. Hellmer doktor pizsamában és rendesen megágyazva aludt, érezni lehetett az ágynemű áporodott szagát, az is eszembe jutott, hogy talán be se ágyaztak reggel, netán azóta fel se kelt, bár ez nem valószínű. Nehezen ébredt, felült, lerakta a padlóra a lábát, az arcát a tenyerébe hajtotta, előregörnyedt, és halkán nyöszörgött, míg felesége odakészítette melléje a ruháit, és csak mikor az asszony javasolta, hogy menjek át a másik szobába, akkor pillantott fel rám, de először meg se ismert. „Á, maga az, kérdezte aztán, várjon kérem, rögtön jövök, csak felöltözöm.” Átmentem a nappali szobába. Lehet, hogy csak a zongora miatt, de ott sincs túl sok szabad hely, az étkezőasztalt például a zongorához kellett tolni, hogy egyáltalán közlekedni lehessen a bútorok között. „Hol a ruhám?”, hallatszott át Hellmer doktor megemelt hangja, aztán kijött a felesége, és vitt be neki a fürdőszobából egy lavór vizet. „Egy pillanat”, szólott oda nekem útközben, és tényleg rövidesen jött is Hellmer doktor.

Először a barométerhez lépett oda, és hosszasan nézegette. „Ilyenkor a legjobb aludni”, jegyezte meg csak úgy magának, nem is tudtam, pontosan mire értette, aztán még egyezettette a zsebóráját a faliorával, és csak utána ült le az asztalhoz. „Hát mi szél hozta erre? Hogy van”, kérdezte. Én persze már megbántam, hogy eljöttem, még sohasem voltam nála, és azt vártam, hogy a rendelőjében fogad, de

ezek szerint lehet, hogy nincs is rendelője. Az is kínosan érintett, hogy fel kellett ébreszteni miattam, de a legkínosabb az volt, hogy magam se tudtam, miért jöttem. Illetve valamit kigondoltam útközben, hogy mit fogok mondani, de most úgy gondoltam, hogy az nem lenne szerencsés. Mégis azzal hozakodtam elő. „Hát semmi különös, csak valami nagyon nyugtalanít. De nem tudnám pontosan megmondani, micsoda. Gondoltam, majd elmúlik, de úgy látszik, nem.”

Csak egy halvány fintor jelent meg az arcán, és megkérdezte, kérek-e teát. Mondtam, hogy kérek, erre visszament a hálósobába, mert a felesége még ott volt. Az asszony kiment a konyhába, Hellmer doktor még egy kicsit elmaradt, aztán hozott egy sztetoszkópot, és megvizsgált. „Aggodalomra nincs ok”, mondta a vizsgálat után. „Sétál rendszeresen?” Mondtam neki, hogy természetemnél fogva egy kissé lusta vagyok, de mindennap eljárók ebédelni egy étterembe, és van úgy, hogy nem megyek rögtön haza, hanem teszek egy kis kerülőt. És ebéd után rendszeresen alszom, az nagyon jól tesz. „Igen, igen”, mondta, de akkor a felesége behozta a teát, Hellmer doktor pedig elnézést kért, és kiment a fürdőszobába. Az asszony töltött, aztán ott maradt állva az asztal mellett, nyilván hogy addig se maradjak egyedül, a csipketerítőt igazgatta a zongorán. „Régi páciens?”, kérdezte. „Igen.” „Bél?” „Nem, ér.” „Sokat kell sétálni.” „Hát, sétálgatok, mondtam, de már elég régóta tart.” „Igen, ez ilyen. Mindennap sétálni kell három órát. De inkább ötöt, az a legjobb.” Visszajött Hellmer doktor, az asszony kiment, teáztunk.

Most, hogy megvizsgált, tulajdonképpen már nem volt miért maradnom, és nem is volt mit mondanom, de nem mehettem el csak úgy, például a teát is meg kellett innom, bár nem is figyelt rám, alaposan megcukrozta a teáját, és szűrőszőlve iszogatta, és mikor kiitta, töltött magának megint. Én akkor még hozzá se nyúltam, annyira forró volt, nem tudom, hogy bírta meginni. „Tudja, doktor úr”, mondtam, mert már nagyon hosszú volt a csönd, leszámítva a szűrőszőlést, „a nővérem néha meglátogat.” „A nővére?” „Igen, azt hiszem, még nem ismeri a doktor úr, korán meghalt a férje, azóta gondomat viseli.” Itt elbizonytalanodtam. Nem nagyon szoktunk beszélgetni, jön, megvizsgál, általában úgy havonta, de ha erre jár, néha bejön máskor is, alaposan megvizsgál, mellesleg alaposabban, mint most, felírja a gyógyszereket, tanácsokat ad, esetleg megkérdezi, mit olvasok éppen, de őt láthatóan nem érdeklik az efféle könyvek. A nővérem sose került szóba, nem is találkoztak, persze, mert délelőtt jön mindig, a nővérem sege szombat délután. Ő viszont tud Hellmer doktorról, a gyógyszereket is ő váltja ki. „Ő az egyetlen rokonom. Illetve vannak távoliak, de nem tartjuk velük a kapcsolatot. Már a szüleink sem tartották, úgyhogy érthető. Na és ő viseli a gondomat, mos, takarít, ilyesmit. Néha eszembe jut, hogy van-e hozzá jogom.” „Joga? Hiszen ez természetes.” „Igen, de hogy meddig terjed. Hogyha mondjuk rosszabbra fordul az állapotom, ezzel is számolni kell. De nem is ez a lényeg, persze hogy természetes.”

Nem tudtam neki elmagyarázni. Az is megzavart, hogy nem tiltakozott, amikor az állapotom rosszabbra fordulását említettem, holott azelőtt azt mondta, nincs ok aggodalomra. Nem kellett volna azt mondanom, hogy nem ez a lényeg, mert erre megkérdezte „hanem?” „Nem is tudom”, mondtam. „Azért néha az a tudat is terhes lehet, hogy rá vagyunk valakire utalva. A kiszolgáltatottság tudata.” „Dehát maga még nincs annyira ráutalva.” „Hát persze, még nem vagyok, csak néha eszembe jut.”

Ugyanis a nővéremmel bizalmas kapcsolatban voltam egészen sokáig, és

még ma is állíthatom, hogy közel vagyunk egymáshoz, bizonyos szempontból közelebb is, mint korábban, mégiscsak együtt öregedtünk meg.

Néha egész délután meg se szólalok, amikor itt van, mégis azt mondja, ne legyek mérges. Elkezd valamit mesélni a szomszédasszonyról vagy a hentesről, de hirtelen abbahagyja, és azt mondja, ne legyek mérges, látja, hogy mérges vagyok. Nem szólok semmit továbbra se. Nem vagyok mérges, csak meg kellene keresni egy térképet, amit a múltkor nézegettem, és most nem tudom, hol van, valahogy elkeveredhetett, bár én mindent a helyére teszek vissza, ezt pedig napokig kerestem, és nem találtam. Hallgatunk, belemerül a könyvbe, aztán később, mintegy véletlenül, odahozza a térképet meg a rejtvényt, holott akkor már nekem egészen máson jár az eszem.

Az az igazság, hogy amióta a betegségem elkezdődött, többször is gondoltam a halálra, de csak mint valami távoli dologra, és inkább ahogy Hellmer doktor tanácsolta, megtanultam együtt élni vele. Csak mostanában van az, hogy sehogysen tudom elúzni a gondolatot, bármihez fogok, egy idő után mindig az esélyeket kezdem latolgatni, számbaveszek minden körülményt, melyik adhat reményt, melyik szól ellenem, de persze mindig újabbak bukkannak fel mindkét oldalon, és kezdődik előlről az egész. De erről nem lehet beszélni, és főleg nem a nővéremnek, nem is hinnék neki.

Hellmer doktor se értette. Letette a csészét, és azt mondta, „sehogy se értem, hová akar kilyukadni.” Kiittam én is, és mondtam, hogy nem kérek, amikor még tölteni akart. Ő már a harmadikat cukrozta meg, utána megint lenyalta a kiskanalat, és belenyomta a cukorba.

„Látja, mondhatok én bármit”, kezdte, „úgyis hiába, nem tartják be az utasításaimat. Az emberek a legegyszerűbb dolgokat sem képesek megtenni az életükért.” Tiltakoztam, hogy én mindent betartok, még sétálok is minden délben, hiszen az is séta, igaz, hogy nem annyit, de azért valamit az is használ. „Nem arról van szó, kedves százados úr.” Megjegyzem, nem szokott százados úrnak szólítani, nem is szeretem, ha így szólítanak. Kérdezte, hogy hallottam-e Friedrich Kohlfeldről. „Egy lipcsei orvos volt”, mondta „egyszer alkalmam volt találkozni vele, mély benyomást tett rám, bár sokan sarlatánnak tartották. Kétségtelenül különös ember volt, lemondott a tudományos pályafutásról, praktizált, és amellet egész életében egyetlen oldattal foglalkozott, képzelje el, egyetlen oldattal”, és itt mondta is az oldat nevét. „Persze, elhallgatják az érdekeit, nem is csodálom, hogy nem hallott róla, pedig az oldatok elektrokémiájában korszakalkotó eredményeket ért el, de nem akarom szakmai kérdésekkel untatni”, mondta, de amikor biztosítottam, hogy egyáltalán nem untat, elmesélte, hogy Kohlfeld doktor ezeket az eredményeket hasznosította tulajdonképpen a gyógyászatban is, „hiszen az ember is egy oldat, ha úgy vesszük”, és hogy az ember is tele van belső feszültségekkel, amiket bizonyos fokig mérni is lehet, annak idején ő is foglalkozott vele. De hogy nem is az a fontos, amit mérni lehet, hanem a lelki feszültségek, amikről sokszor magunk sem tudunk, mégis befolyásolják az egész életműködést, ez a kulcsa minden terápiának, ezeket a feszültségeket kell kiiktatni, le kell lassítani a lelket, le kell zárni a zsilipeket, hogy olyan legyen a lélek, mint egy mély állóvíz, amelyben az indulatok szabadon lebegnek, majd lassan leülepednek. „Harcolhat az orvos mindenféle szerrel a betegség ellen, mondta, de a döntő lépést a betegnek kell megtenni, mégpedig először is azzal, hogy elfogadja, ezt mondom én mindig a be-

tegeimnek. Egyébként, ha érdeklí a téma, holnapután fogok erről előadást tartani az Orvosi Társaságban, hátha a fiatalok kedvet kapnak hozzá, kizárólag csak ezért vállaltam, máskülönben feléjük se néznék. Jellemző módon délután kettőre tették az előadást, merthogy ötkor egy kiváló kollégám amerikai úti élményeiről számol be, az bizonyára jobban érdeklí a tisztelt kollégákat, még meggondolom, hogy ilyen feltételekkel egyáltalán megtartsam-e.” Mondtam, hogy nagyon érdekes ez a téma, csak nem tudom, lesz-e időm elmenni az előadásra. Azt nem mertem neki bevallani, hogy ebéd után mindig aludni szoktam.

És gondoltam, ez az alkalmas pillanat, hogy távozzak, de megelőzött. „Hát akkor csak sétálgasson, mondta, sétáljon legalább három órát minden nap, de ha elfárad, lehet kevesebb is.” „Igen, hogyne, okvetlenül ki fogom próbálni”, mondtam, és elköszöntem, nagyon kedves volt, kikísért a verandáig. Megjegyeztem, milyen sok növényük van. „Igen, válaszolta, mindig mondom a feleségemnek, hogy most már ne szaporítsa őket, nem érdemes, de tudja, hogy van.” Még elmondtam neki, hogy én nem kedvelem különösképpen a növényeket, az udvaron vagy az utcán igen, de például zárt térben félek tőlük, mire mondta, hogy az ilyesmi előfordul, aztán elköszöntünk egymástól. Az eső arra már elállt, de én mégis inkább egyenesen hazajöttem.

FEJTÓ FERENC

NÉHÁNY SZÓ EÖTVÖS JÓZSEFRŐL*

Úgy gondolom, a magyarországi liberalizmusról folytatandó kerekasztal-beszélgetést nem is lehetne mással elkezdni, mint báró Eötvös József emlékének felidézésével, aki a liberalizmus összes magyarországi híve közül kétségkívül a legizgalmasabb, legmélyebb, *legeredetibb* gondolkodó volt. Eötvös műve a legékesebb bizonyítéka a francia kulturális befolyás jelentőségének is, amely az 1830-67 közötti években uralkodó szerepet játszott a magyar szellemi és politikai életben. Míg fiatalkorában, még mielőtt 1838-ban Franciaországban járt volna (25 éves volt akkor), Victor Hugo romantikája lobbantotta lángra lelkesedését – első két esszéjét (1835-ben és 1837-ben) az *Hernani* és a *Századok legendája* költőjének szentelte – akkoriban Lamennais, Pierre Leroux, a saint-simonisták és az utópikus szocialisták eszméiért lelkesedett –, érett fejjel Guizot és mindenekelett Tocqueville áll elmélkedései középpontjában.

A mérsékelt reformpárti arisztokraták egyik vezéralakja, a negyvenes évek nagy reformküzdemeinek élharcosa 1848 szeptemberében, amikor a békésnek remélt reformfolyamat az uralkodóház és a magyar nemzet közötti konfliktussá, függetlenségi háborúvá, valójában azonban polgárháborúvá alakul át, felhagy az aktív politikálással, és Münchenbe távozik. A száműzetésben dolgozik főművén - *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra* - amely előbb jelent meg németül mint magyarul. Ebben már jelen

* Elhangzott a párizsi Magyar Intézetben 1990. március 14-én megtartott kerekasztal-beszélgetés bevezetőjeként.

van Tocqueville eszméinek hatása, művét említi ama nagy könyvek között, amelyeken sokat elmélkedett, ugyanakkor Montalambert közelebről 1853-ban megismert eszméinek befolyása is érezhető; azt mondhatjuk, bizonyos értelemben messzebb megy, mint *A régi rend és a forradalom* szerzője, hiszen a liberális civilizáció jövőjét fenyegető legnagyobb veszélynek nem annyira az egalitarizmust, mint inkább a társadalom etatista bürokratizálódását tartja. Jókora adag tisztánlátás kellett ahhoz, hogy valaki már 1854-ben - ekkor jelent meg két kötetben hatalmas műve - előre lássa: ha a nyugati országok fejlődése továbbra is az állam kiegyenlítő szerepén alapul, akkor előbb-utóbb patetikus választásra kényszerülnek a magántulajdon védelmét biztosítani kívánó tekintélyuralmi rendszer és a kommunizmus között, amely a demokratikus szellem radikalizálása révén a társadalom totális bürokratizációját eredményezi.

Több mint száz évvel később, megtapasztalván a fasizmust és a totalitarizmust, csodálattal adózhatunk e reformpárti arisztokrata látnoki képességeinek, aki jövendöléseivel egy másik nagy íróhoz, honfitársához és kortársához, *Az ember tragédiáját* megíró Madách Imréhez fogható. Másfelől nem meglepő, legfeljebb csak elkésérítő, hogy Sötér István, a legújabb Eötvös-életrajz szerzője, meglehetősen ügyetlenséggel igyekezvén tárgyára alkalmazni a marxista történetfilozófiát, Eötvös érett korának főművét, ezt a látnoki művet ifjúkori eszméi elárulásaként, spiritualista, a saint-simoni utópiák bűvöletében fogant alkotásként tárgyalja.¹ Eötvös nem elárulta, hanem beteljesítette önmagát.

Leszek Kolakowski szerint a romantikusokra mindenekelőtt a letűnt világ, az ancien régime elveszett szépsége iránti nosztalgikus sóvárgás jellemző. A fiatal Eötvös Hugóból és Lamartine-ből táplálkozó romantikája más jellegű volt, lényegileg progresszív, a Felvilágosodás örököse, egyszerre liberális és szociális. Semmit sem ostromozott nagyobb hévvel, mint a magukat előszeretettel liberálisnak feltüntető honfitársai múltimádatát; elítélte a zsidóüldözést, egyaránt harcolt a zsidók emancipációjáért, a jobbágyok és a feketék felszabadításáért. Ugyanakkor kevés gondolkodó számolt ilyen tisztánlátással 1789, 1830 és 1848 forradalmainak következményeivel, mint ez a liberális reformpárti, aki soha nem fogadta el a forradalom mítoszát.

Mindent összevetve úgy vélem, Eötvös könyve az *Uralkodó eszmékről* a korabeli Európában zajló folyamatok egyik legmélyrehatóbb elemzése, a magyar politikai irodalom csúcsa.

Lássuk például, mit írt 1854-ben: Ahol, mint Franciaországban, lerombolták a társadalmi intézményeket, ahol az egyest az állam gyámságához szoktatták, és a népet úgyszólván teljesen megfosztották az autonómia képességétől, egy más rendszerre áttérni csak nagy nehézségek árán lehet, és a császárság visszaállítását már a decemberi események előtt meg lehetett jósolni. Ezek az észrevételek nemcsak 1854-ben voltak érvényesek, hanem 1990-ben is aktuálisak. Eötvös a következő kérdést teszi fel: Miért mondtak kudarcot a Felvilágosodás századának dicső eszméiben fogant forradalmak? Miért vezetett 1789 a jakobinusokhoz és Bonapartéhoz? Korántsem az eszmék téves mivolta, inkább hibás alkalmazásuk következtében, írja. Eötvös két tényezőben látja a kudarc okát. Először abban, hogy a jakobinusok és követőik a szabadság ideológiáját a *népfenség* hamis és veszedelmes eszméjével helyettesítették, s ezáltal az abszolutizált, istenített *tagolatlan népet* a legfőbb érték, az ember személyes szabadsága fölébe helyezték. A népnek és a személyes szabadságnak ez a felcserélése, írta, szükségképpen vezetett annak az etatizmusnak a további erősödéséhez, amelyet a forradalom a monarchiától örökölt, és amely szöges ellentéte a legjobb szellemeket 1789-ben vezérlő szabadságeszméknek. Mennyivel ésszerűbb, írja Eötvös, az angol modell, amelynek legfőbb törekvése elejét venni az államhatalom abszolutizálásának, s minden óvintézkedést megtenni e hatalom körülhatárolása és ellensúlyozása érdekében.²

¹ Sötér István: *Eötvös József*, Akadémia, 1967.

² vö. Kecskeméti Károly: *La Hongrie et le réformisme libéral*, Il Centro di Ricerca, Roma 1989.

Eötvös szerint a társadalom bürokratizálása és az egalitarizmus csak despotizmus-hoz vezethet, egyedül arra képes, hogy az embereket akarataik ellenére boldogítsa. Valójában, írja, mihelyt egy nép kivívta szabadságát, azt nem annyira lefegyverzett korábbi ellenfeleivel, mint inkább azokkal szemben kell megvédenie, akik azzal az ürüggyel, hogy a szabadságot csak a népfenség nevében eljáró teljhatalommal lehet megoltalmazni, valójában saját hatalmuk eszközeként használják ezt a szabadságot. Lenin és Sztálin még meg sem születtek, amikor e sorokat papírra vetették.

Eötvös szerint a politikai forradalmak után az egyetlen terület, amely nem került az állam teljhatalma alá, a magántulajdon volt, a személyes szabadság tekintélyalapja. Azonban nagyon is valószínű – teszi hozzá látnokian, hogy – a fejlődés logikájának megfelelően – az állam a tulajdonra is ki fogja terjeszteni uralmát, hogy azt, úgy mond, a közjó érdekében kezelje és működtesse. Azután eljön az idő, amikor a tulajdontól megfosztottak bőségesen részesülnek az alávettetésből és a megaláztatásból. Eötvös Lamennais-t idézi, aki a javak egyenlőbb elosztását szorgalmazta a jövedelmek megadóztatása révén. Nem ért egyet a francia keresztényliberális gondolkodóval. Szerinte ugyanis az adók a jövedelemújraelosztás eszközeiként olyan mértékűvé válhatnak, hogy a jövedelmek nagy részét, ha nem egészét felemésztik. A következő szakaszban a teljhatalmú állam néhány egyén korlátlan hatalmának adná át a helyet, és a világ a császárság felé haladna, akár a tulajdonos osztályok védelmében, akár egy kommunista zsarnokság formájában.

A szabadságot veszélyeztető második tényező Eötvös szerint minden nemzet és nemzetiség joga az önrendelkezésre és a saját államiság kialakítására. Eötvös, aki mégiscsak részt vett az 1840-es évek autonómia-küzdelmében – habár nem akarta Magyarország kiválását a Monarchiából –, elítéli a nemzetállam eszméjét, minthogy az, szögezi le, csak a történelmi jog és a meglévő államkeretek lerombolása árán juthat érvényre. Ilyenképpen, mondja, Németország egyesítése Dánia, Ausztria, Franciaország sőt Oroszország határainak fenyegetettségét vonná maga után; a nemzetek önrendelkezési jogára hivatkozva a franciák igényt tarthatnának Belgiumra, miközben területük egy részét Spanyolország követelhetné. Svájcot fel kellene darabolni stb. A nemzetek egyenlő államalkotási jogáról beszélni éppoly képtelenség, mint gazdasági téren a jövedelmek egyenlősítéség menően követelni az egyenlőséget.

Érdekesen egybehangzanak Eötvös nézetei egy elfeledett francia történész, Louis Dimier eszméivel, aki *Hanyatlásunk okainak története* című, 1934-ben közreadott művében „a barbárságba való visszaesés”-ként kárhoztatja a nemzetiségi elvet. Dimier kiemeli, mennyire ártott Európának, hogy Versailles-ban lerombolták az Osztrák-Magyar Monarchiát, „amelyet elhelyezkedése Németország végein és a szlávok peremvidékén a népek találkozási helyévé tett. Ez a nemzetiségi elv tagadására épülő állam megőrizte az ősi római örökséget, amely tizenöt évszázadon át Európa cementje volt.” *A Rekviemben* magam is hasonló következtetésre jutottam.³

Eötvös széleskörű autonómiát követelt hazájának a Monarchia keretein belül, de úgy vélte – akárcsak Dimier majd száz évvel később –, hogy „sem Prága, sem Pest nem léphet Bécs helyébe”. Azt is látta, hogy a nemzetiségi elv alkalmazása Európa olyan térségeiben, ahol a nemzetiségek szétválaszthatatlanul keverednek egymással, csak vissza-süllyedést eredményez „a zűrzavarba, a terrorizmusba, a hódító háborúkba, a megalomániába” – mint Dimier írja, az utolsó többnemzetiségű birodalmak lerombolása következtében elkerülhetlenül balkanizálódó Közép- és Kelet-Európáról szólva.

Úgy hiszem, ennyiből is érzékelhető Eötvös látnoki nagysága és művének időszerűsége. Köszönöm figyelmüket.

CSORDÁS GÁBOR fordítása

3 vö. *Requiem pour un Empire défunt*, Lieu Commun, 1988.

„Ő az én fiam”

(Részlet az F. Miklós *Oravicán* című ciklusból)

A Titkár ernyedten legyintett, megtörölte gyöngyöző homlokát, s a romok és hullahegyek, akasztófák és ítéletvégrehajtók után a lőporfüsttel fertőzött levegőtől fuldokolva, köhögésrohamok közepette már nem arról beszélt, miért írta „ártatlan jelentéseit”, hogy az „angyal” – miközben a mécses lángja vibrálni kezdett, mert az „látta és érezte” a földöntúli lény érkezését – még miket sügött éjszakánként a fülébe, s ilyenkor neki fel kellett emelnie tollát a papírról, nehogy abba a gyanúba keveredjék, hogy mindazt, amit hall, nyomban le akarja jegyezni, s ezzel elárulja, feladja a „szellemet”. Ez volt a jeladás, csak a tollat kellett felemelnie, és már a hang bizsergető melegét is érezte fülében, utasításai nyomán új erő töltötte el, és az aggodalmaskodót, a hitetlenkedőt, a kételkedés gyötörte Titkárt újabb különös, mások szemében talán elítélendő, valójában „szent és emberséges” tette serkentette, amelynek csupán eszköze és szolgáló végrehajtója volt ő, igazi kezdeményezője és értékelője sem lehetett más, csak is az égi hang. Egykor képtelen volt mindezt felfogni, önhitten azt képzelte, saját rossz természetének és tulajdon elhatározásának gyümölcse az a gyűlölet, amellyel az országot szédítő Főnököt szolgálta, aki természetesen bódultságában mindebből semmit sem vett észre, mert mindenáron győzni akart, és önmagát is meggyőzte, hogy őt csak szeretni lehet, pedig ő (azaz a Titkár) már abban az időben is az égi parancsnak engedelmeskedett, gyötrődve ugyan, de el kellett viselnie, hogy az ördög eszközét, a Nagy Bolondítót körülrajongják, tőle pedig – a mécsláng-jelezte angyal küldöttétől – undorral fordulnak félre. „Azon útonálló, ki pénzed elrabolja, hogy azzal a maga erszényét megtöltse, nem követ el olyan bűnt, mint az, ki becsületedbe gázol és téged alaptalanul rágalmaz, mert az ily pokolfaj néked...” – ez szűrődött át a jelenetből a nagykárolyi vendéglő dísztermének színpadára, amelyet a félelem béklyózta színtársulat meglakott, s ahol a sarokban pillogó lámpát egy láthatatlan kéz vagy a prózai petróleumhiány már kioltotta, a színpalak mögül fészkelődés, az álom hangjai hallatszottak, s ugyanakkor F. Miklós saját magát is hallotta, ahogy a „téged alaptalanul rágalmaz, mert az ily pokolfaj néked” keveredett „a sebesültek is inkább a győzelemmel törődtek, semhogy saját sebüket ápolják”-féle dünyögéssel, s látta a szüntelenül rágcsáló színésznét, ahogy közös vackukon az éjszaka oltalma alatt úgyszólván ruhátlanul feküdt, és egyszerre figyelt a „hadi beszámolóra” és a kezek önfeledt játékára, az ujjak kalandozása megbűvölte, s F. Miklós ezt éppúgy látta, mint azt a székelyharisnyás önmagát, aki az

egyre sötétebb betegszobában ült és csalódottan szívta magába a „tanítást” a köszvény és az aranyér közeli rokonságáról, melynek leghatásosabb gyógyszer napjában kilenc kávéskanál mustármag bevétele, mely egyaránt jó hatást gyakorol májra, epére, vesére, lépre és a hólyagra. Idegenként vizsgálta a két F. Miklóst, azt, aki a női test érintésétől megmámorosodva is a 4. vadászrezred második századának hőstetteiről szavalt (a színésznő egyre rövidebbeket lélegzett, s a duruzsoló hang úgy pólyálta be, mint hívót az érthetetlen latin zsolozsmák), és azt a másikat, aki némán és zsibbadtan ült a Titkár ágya mellett, és túrta, hogy lelkére hulljanak a szavak természetlen magvai az elmarasztalható családapákról, akik mustármagtermesztés helyett a semmittevés ostoba politikájától, illetve a politikálás ostoba semmittevésétől várják sorsuk jobbra fordulását.

„Míg mellette kellett élnem, megúsztam, s még ha elemésztésemre küldték is, meggyógyítom magam. Ezt megmondhatja Neki, bárhonnán is jött és bárhova is szándékozik menni. Mert azt jegyezze meg, hogy a világi hatalom mindig ostoba, és ha nagy ritkán valami hasznos kerül ki a keze alól, azt csupán a hanyagság számlájára kell írni. Az ostobaság és a hanyagság azonban korántsem ikertestvérek. Én viszont megmentem magam, nincs mitől tartanom. Meggyógyulok.”

Egyik F. Miklós sem szólt rá semmit, mert nemcsak a test vált el a lélektől, a szó is az értelemtől, s maguk a résztvevők sem tudták, mi történik az oravicai homályos szobában, vagy a nagybányai színpalak mögött, azokban az ellenőrizhetetlen zónákban, ahol a személyiség álomba merül, s a *túl és innen* határmezsgyéjén imbolyog, a haldoklót ugyanis előbb látják meg az angyalok, mint ő az angyalokat. Mindezekről édeskeveset sejtettek F. Miklósék, a hideg megfigyelés, a mindent maga alá gyűrő közvetlen tapasztalás és az édes emlékezés a „tényeket” és a történeteket összekavarta *bennük*, s mikor a székelyharisnyás F. Miklós a kényszernek ható meghívásnak engedelmeskedve visszahúzódott a hosszú épület távoli szobájába, egy ideig még hallani vélte a vizet búvóló Titkár varázsigeit, a köténye alá rejtett kezű asszony köhécselését, a házi zajokat, de mindezt csak vélhette hallani, két szoba, kora tavaszi éjszaka, közel s távoli kutyaugatás ölelte védőn körül, és a nehéz dunyha alatt, amely oly keményre volt töltve, hogy semmiképpen sem akart a testéhez simulni, Róluk szeretett volna álmodni, valóságos és a valóságot is átformáló álmot, a rostává lőtt kis lengyelről, a Főnökről, akit hirtelenében meg sem ismert, egészen másképp tolakodott be a kívánságok közé, hosszú haja, szakálltalan álla, kipödört bajusza majdhogynem ijedtséggel töltötte el, és ha szólni tudott volna, bizonyára azt mondja, „nem téged hívtalak”. A kép azonban nem tűnt el, makacsul rajta tartotta szemét, s hiába lépett odább – gondolatban és test nélkül –, a tekintete kíséerte, még a kissé puhány áll tokarezdüléseit is látni vélte, ahogy nemcsak a szemgolyóját, hanem a fejét is utána fordította. „Nem ismered meg? Igazán nem ismered meg?” A boldogság olyan töményen zúdult rá, hogy az ereiben meghűvösödött a vér, és annyira szorította a mellkasát, hogy az már a rémülettel mutatott rokonságot. „És én eddig ezt nem tudtam!” – viharzott benne a gyönyörűség, s a vezérlő Fejedelem képe gyöngén elmosolyodott, s ez a titokzatos derengés a száj körül, a bajusz alatti rezdülés a kétség utolsó homokszemét

is elsöpörte, és ha van ereje, főként hatalma hozzá, elnémítja magában a blaszfémianak ható hangot, amely ahelyett, hogy némán tudomásul vette volna a megnevezhetetlent, – igaz, halkan – alig hallhatóan, de azért mégiscsak kimondta, szinte a mindenség fülébe súgta, hogy „ő az én fiam”, és: „magam helyett küldtem”, s minderre a Fejedelem – ő, hányszor nézte ezt a képet gyerekkorában, hányszor próbált belépni a kép mögötti világba, hányszor akarta kikerülni a tekintetét, hogy megbizonyosodjék a lehetetlenről – megbocsátóan rábólintott, mert ezt a tudatlanságot meg kellett bocsátania, hisz minden oly nyilvánvaló, és eddig enélkül a tudás nélkül mindent csak sejteni lehetett, hogy a Főnök az ő fia, hogy a Főnök csak a testet adta, a lélek az Övé, és azt nem lehet beszennyezni, minél több mocskot szórnak rá, annál fényesebben ragyog, mert a lélek nem más – és F. Miklós ezt is csak most értette meg –, mint ragyogó kristályból, egy darab gyémántból csiszolt-faragott gyönyörű szép *palota*, benne sok-sok szoba, fölül, alul, oldalt és középen, a legközepén azonban van egy lakás, a legfontosabb, és abban folynak a legbizalmasabb beszélgetések. A gyémántot semmi sem karcolja meg, a léleknek semmi sem árthat, minden leperreg róla, semmi sem homályosíthatja meg, csak látszólag, csak annyi időre, míg a Titkár zavaros beszédét hallgatja, hogy aztán a *felismerés*, a *Fejedelem* megbocsátó, titkos mosolya megtisztítja a képet, amelyet már F. Miklós sem lát, a *palota* legbelső lakása őrtzi, neki azonban épp elég az, hogy tudja, hogy van, hogy létezik, s ha bármikor szüksége lesz rá, mindig elő lehet keríteni a palota kulcsát. F. Miklós akkor már a dombtető felé tartott, s közben azt is tudta, hogy mindez csak álom lehet, mert a vidék nem hasonlított sem Erdély dombjaira, sem a Felvidék hegyeire, a dunántúli lankáknál is szelídebb volt, amelyet csak álmodni lehet, hogy szinte a fűszálak is zenéltek, csakhogy hangtalanul, de mégiscsak tudta, hogy a zizegés nem magáért van, s azt is érezte, hogy nem mehet tovább egyenesen, valamennyire félre kell csapnia, hogy ne találkozzék illetéktelennel. Jobbra egy darab út megtétele után csodálatra méltó, felette gyönyörű forráshoz vagy inkább tóhoz jutott, amelynek vize hasonlított a tiszta ezüsthöz. F. Miklós soha nem látott ilyen kristálytisztaságú, fénylő vizet. A forrás-tó körül sudár fák és bólogató virágok pompáztak, amelyekhez hasonlót szintén nem látott még, s a lehulló levelek arany- és ezüstként csillámlottak, s ha egy lehullott, azonnal új nőtt a helyébe, s a fák soha nem váltak lombtalanokká. F. Miklós tudta (talán ebbe a *tudásba* is az önmagát gyógyító Titkár avatta volna be?), amennyiben tovább akar jutni, meg kell fürdenie a tóban, innia kell vizéből, és ennie kell ama húsából, mely a tóban él. Már éppen meg akarta kóstolni a fák gyümölcsét, melyet az itt lakók – eggyel sem találkozott F. Miklós – úgy esznek, mint mi a kenyeret, s amely hasonlít a narancshoz, s oly magva van, mint a gránátalmának vagy fügének. „Milyen csodálatos – ámuldozott F. Miklós –, előző napomat egy rosszul szellőzött, áporodott szobában töltöttem, ahol minden halott volt, csupán az önmagát gyógyító, beteg ember szájából áradó szó élt, s most ezen az álombeli tájon járhatok, ahol minden él ugyan, de egyetlen teremtett lélekkel, emberi lényvel sem találkozom. Lefekszem – gondolta magában –, pihenek egyet, s majd utána frissítem fel magam a tó vizében.” Már éppen letelepedett volna a fűbe, mikor valahonnan a mélyből felsejlett benne, hogy a Titkár oravicai házában alszik, hogy a hűvös légáramlás nem más, mint a túlságosan keményre töl-

tött dunyha alá beszivárgó jeges levegő, s már arra is emlékezett, hogy lefekvés előtt hiába keresett bármiféle zárat vagy reteszt az ajtón, azt pedig már maga előtt is szégyellte volna, hogy széket rakjon vagy asztalt toljon az ajtó elé, bár ez is megfordult a fejében, és most, mikor a kilincs gyenge nyikordulását meghallotta, erőst bánta előző napi, szégyenlősséggel tetézt gyávaságát. Szemének félve nyitott keskeny résén át látta az ajtó lassú mozdulását, s oda sem kellett volna néznie, anélkül is tudta, hogy az asszony lopakodik a szobába, ruhája pattyolat fehér, kezében tollseprőt szorongat, s ahogy behúzta maga mögött az ajtót, ügyet sem vetve az ágyban lapuló F. Miklósról, a falra akasztott képek kereteit kezdte seprűzni, a pohárszék faragott díszsein táncolt végig a hosszú nád-szálla drótozott tollbokréta, az egyik tányér az érintéstől megcsendült, egyébként azonban a tollak éppolyan nesztelenül suhantak, mint ahogy az asszony papucsja is alig érthette a padlót, ha egyáltalán érte, ezt azonban, bármennyire szerette volna is, F. Miklós nem tudta ellenőrizni, feje belesüppedt a párnába, a padlót nem láthatta, csak a „röpködő” fehérruhás asszonyt, s még az a gondolat is megkísértette, hogy nem is a Titkár nagyothalló felesége lopózkodott be szobájába takarítani, hanem egy angyal – a jót vagy a rosszat akarók fajtájából –, aki csak kényszerűségből vette fel Berta alakját, s ki tudja, milyen szándék vezeti és kinek az érkezésére várva szánta rá magát a nagytakarításra. Az ajtó nem nyílt meg újra, senki sem lépett a szobába, F. Miklós ennek ellenére határozottan érezte, hogy valaki ott van, és azt a valakit, akár akarja, akár nem, meg kell keresnie, ha máshol nem, hát a lecsukódó szemhéjak mögött, ahova amúgy sem tudja követni ez a hangtalanul és nyugtalanul, egyre szeszélyesebben szökdelő kísértet. Csak le kellett csukni a szemét, és már látta is Őt, a feketébe öltözött Asszonyt, homlokába húzott fekete fejkendője árnyékba borította arcát, a szeme azonban sötétten izzott, s F. Miklós ebből a szomorú és számonkérő szempárból az álmok egyértelmű bizonyosságával olvasta ki a kérdést, hogy „mit tettedek velem?”, hogy „miért nem védtetek meg?”, és ez egyszerre vonatkozott az asszonyra és az erőszaknak áldozatul esett lányára, de amilyen egyértelmű és természetes volt a kérdés és a gyászba öltözött női alak megjelenése, ugyanolyan természetes volt az is, hogy ez a néma és mozdulatlan jelenés, még ha magára öltötte is a megbecstelenített kis cselédlány anyjának alakját, ez az asszony nemcsak azt az ártatlan életet kéri számon, ez az Asszony – és a felismerés végigborzongott F. Miklós gerincén – Ő volt maga, akiért annak idején, néhány évnek előtte, az életét is vásárra vitte, akiért mindent feláldozott volna, és aki azért áll itt a szobában, a legeslegközépső lakásban, hogy bizalmas beszélgetésben megkérdezze, „érdemes volt-e?”, „megtettél-e mindent, amit lehetett?”, „én túléltem, de vajon ti mit nyertetek?”. Csak a szemek beszéltek, de a kérdések úgy hullottak F. Miklós lelkére, mint porlepte fára a langyos esőcseppek, megtisztították és felüdítették, s mintha tüdeje lombját mosták volna tisztára, nagyot lélegzett. „Kérdezz csak! – szerette volna mondani –, hisz ezért jöttem. Isten tudja, mikor láthatom megint arcodat, mikor tehetek érted valamit, mindannyiónk édesanyja!” Nevét is kívánta volna nagyon kimondani, hisz most minden olyan egyszerűnek látszott, csak az az egyetlen szó nem jött a nyelvére, pedig egész belsejét az töltötte ki, a hála és az öröm, hogy mindezt, ha a szavak el is hagyták, legalább érezheti, és láthatja őt, a vigasztalhatatlant és elveszítetlent. Ha moz-

dulni tud, biztosan letérdel, és megcsókolja a lábát vagy lábnyomát ennek a gyászoló asszonynak, aki Oravicán, a bukás után négy évre úgy jelent meg előtte, mint a meggyalázott és megtiport, szabadságát veszített drága...

„Színész uram, mit bohóckodik!” – harsogott az álmon is át a Titkár gúnyos hangja. – „Ez az oravicai bányamérnök cselédlányának az anyja. Hova gondol!”

F. Miklós, ha marad rá ideje, talán még el is szégyellte volna magát, de ahogy a szemét kinyitotta, újra a dunyhás ágyban találta magát, a barna tolltündér, a hófehérbe öltözött kísértő különös fegyvere az ágy lábánál ugrált, a dagadó dunyhát is végigseperte, s a következő pillanatban már az arcán érezte a puha tyúktoll simogatását, hogy kénytelen volt behunyni a szemét, s így is maradt volna, ha nem érzi, hogy a dunyhát egy kéz beljebb tolja („de közben mi dördült?”), és hogy minden beteljesedjék, a fehér kísértet Berta hangján szólalt meg.

„Ahogy beléptél, rád ismertem. Előttem nem kell titkolóznod.”

F. Miklós nem azon döbbsent meg, hogy a jelenés ilyen bizalmas hangot ütött meg, hanem hogy ő maga ebben nem talált semmi kivetnivalót, semmi rendkívülit, legalábbis az az F. Miklós nem, aki a dunyha alatt feküdt, s ahogy az asszony fenekével helyet szorított magának – a vendégágy frissen tömött szalmazsákja ropogott a súlya alatt –, ő úgy igyekezett beljebb és beljebb húzódnival felé, nehogy az asszony hozzáérjen, s mindezt feltűnés nélkül kellett tennie, de annál határozottabban, a jelenés ugyanis nem hagyta abba sem a törleszkedést, sem a beszédet, s F. Miklós onnan alulról éppen belelátott a szájába, a fogai hasították a hangokat, néhol szinte már érthetlenné torzították a nagyon is érthetőt, mert az édeskés „értem én, mi hozott ide Oravicára”, meg a panaszba öltöztetett csábítás, „mit tehetnék egy ilyen ember oldalán” még ijesztőbbé tette az asszonyt, akinek a kezében a tollseprő már megnyugodott („mégis, mi ez az égzengés?”), egyelőre ugyan még a markában szorongatta, de látszott, hogy a következő pillanatban az ágynak támasztja, és akkor mindkét keze felszabadul.

„Nekem elárulhatod, honnan jöttél, főlöskézes titkolózni. Gondolod, hogy a magam jószántából kitananék mellette? Bodzaágakat gyűjt, mustármagot zabál szakmányban, már a szatócs is rendelt egy zsákkal, mert hisznek neki, de nekem beszélhet! A jelentéseit velem küldi, velem viteti a postára, s mielőtt odaadnám, kimásolom az egészet, és a saját szakállamra elküldöm az én embereimnek is. Még egy bőrt lehúzok róluk. Te, drágaságom, kinek dolgozol?”

A tollseprő eldőlt („ekkora hangja volna egy pálcának?”), az asszony azonban nem nyúlt utána, inkább a dalmahodó dunyhát lapogatta meg, de nemcsak rácsapott, hanem felülről meg is nyomogatta, hogy F. Miklós érezte, ahogy a csipőcsontja majdhogynem érintkezik a fehér ruhás rém kezével.

„Mit húzódsz el tőlem, még a végén megfázol, hideg a fal. Látom, megijedtél, de ha én éveket, te is kibírod ezt az egy napot. A Titkár urat nehéz elviselni, de megéri, meglátod, csak meg ne fázz!”

Az asszony közel hajolt, mintha fülébe akarna súgni, s F. Miklós hiába feszítette a nyakát hátra, a fal nem engedett, az asszony azonban közben is beszélt, a kezét a férfi nem láthatta, s a tollrengetegben úgy érezte magát, mint Marat a fürdőkádban, mikor a lány kezében megvillant a tőr. „Csakhogy most szó sincs fiatal lányról, hidegvizes kád sincs a közelben, attól azonban ez a némbér még

meggyilkolhat.” Fejét felemelte, és látta, ahogy az asszony békakeze becsúszik a dunyha alá, térdét iszonyodva húzta fel, s mielőtt a kéz a testéhez érhetett volna, minden erejét összeszedve hatalmasat rúgott.

A robaj megszűnt, az ablak derengő keresztje mögül paraszti arc nézett a szobába, s F. Miklós már a hangját is hallotta.

„Negyedszer zörgetek kegyelmednek, már megbocsásson. Indulnunk kell tüstént.”

A kasba készített pokrócok jótékonyan bebugyolálták, a lovak párát fújtak maguk elé a hűvös áprilisi hajnalon, az út alig porzott, a kerekek zaját is felszívta a napfelkeltéhez készülődő természet, s F. Miklós, talán csak azért, hogy érezze, hol van, jobb kezével megmarkolta a szekérodalt, és annak rázása a vállán keresztül elszibbasztotta a nyakát, gondolatait is zsongítón körülölelte. A lidércnyomásos éjszaka után bizonyára újra elnyomta volna az álom, ha nem sokkal azután, hogy kiértek Oláhoravica dülöngélő, rokkant házai közül – loncsos fekete kutyák behúzott farokkal nyüsztettek a csóvával jelölt kapuk mellett – F. Miklós el nem ereszti a szekérodalt. Abban a pillanatban *tudta*, hogy szó sem lehet képzelődésről. A homokba vesző szekérszörgésen át, a trapoló lovak szabályos lihegésén túl, távolról, de nem túlságosan messziről furlyasztót hozott a napkeltét kísérő gyenge légáramlás. Ezt nem lehetett összetéveszteni, ugyanaz a cifrázás, ugyanaz az édes-kesernyés fájdalom, amely idejővet a gégéjét szorította el, most azonban a találkozás, a beszélgetés és az asszony éjszakai látogatása után ez a távoli, sejtelmes, de nagyon is jól hallható „figyelmeztetés” a szívéig szűrte. „A bamba bocskorosai meg azzal ijesztgetik egymást, hogy a tilinkó halált hoz” – visszhangzott belülről a Titkár borostás hangja, s most mindez egyáltalán nem látszott olyan bambaságnak. Hogy bizonyosságot szerezzen, előrehajolt, és már a kezét is kinyújtotta, hogy a gazda vállát megrázza, a mozdulat azonban félbeszakadt, s most már nem a tilinkó éles hangja rémítette el, hanem tulajdon kezének remegése. F. Miklós testét rázta a hideg. „Vajon kinek vagy minek a halálát jelzi? Ami megtörtént, azt siratja, vagy azt, ami ezután fog bekövetkezni?”

Arcát a tenyerébe temette, de az egész alig tartott tovább néhány percnél. A vidék ellaposodott, nemcsak a hegyek, a dombok is elmaradtak, a megszaporodó kövek nagyokat dobtak a szekéren, és F. Miklós elhidegülő szívvel érezte, hogy valami végleg elveszett, és valami visszavonhatatlanul lezárult.

Balaton, 1990. április 14.

*Véglegesül formám a naphól,
s én: ki eddig sose voltam,
kiöregszem e pillanathól
világokkal várandósan,*

*tizenhét évem cseppre csepp
fény-fürdőben, nap-tocsogóban.*

Tó, erdő, könyörgés

*Ezek az erdők nem hajam vérei többé,
koronájukból délre költöztek a színek,
és átvilágít rajtuk fémesen
az erdőn túli kék elem:
a tó,
földretaszított felhőcsorda,
– te már nem gázolsz belé –,
lábodban jégesők erednek
fullánkossal telek hópokrócaival,
a füvek zöld fáklyáit könyörögnéd
vissza inkább az időtől,
tüskés szivacsát a korareggeli fénynek,
mintha segíthetne tó, eső, könyörgés
azon, kit e vezeklő erdő képével
háta mögött örökít meg
egy sirály fénybe kattató szeme.*

A Jung-i „árnyék” és a Rókavadászat

Talán azt kellett volna felírnom, hogy *A Jung-i „árnyék” és Nóra!* Nem mintha Nóra nevű hölgy szerepelne a *Rókavadászat* című regényemben! (Abban a főszereplőnek nincs is neve, csak így hívom néha: a hölgy). A főszereplő „árnyék”-át sem hívják Nórának, egyebekben a regényben az „árnyék” valóságos nőként jelenik meg, de ha az olvasónak semmiféle ismerete nincs a Jung-i pszichológiáról, nyugodtan tekintheti úgy, mint egy „igazi” élőlényt. Ennek az „árnyék”-nak fantázianeve van a regényben, így hívják: Airvlys. S mi több: a regény mellékalakjai közül senkit sem hívnak Nórának. Akkor miért jön elő következetesen ez a név: NÓRA? Azért bukkan fel, mert korunk nőinek, kivált a XX. század második felében alapvető neurózis-forrása az ibseni Babaház, ahol Nóra élt, és amit kinőtt, amit korunk nőnemű emberei is kinőnek. Egyszerűen nem férünk el többé a Babaházban.*

A *Rókavadászat* főszereplőjét Nórának nevelték, Babaházasnak, a két világháború között a magyar vidéken, az ún. úri középosztályban, ahol egy irányba törhetett ki a fiatal lány – ha már mindenképp ki akart lépni a Gyermekáldás-Szalón-Konyha-Templom négyszögéből –, ha a polgári tisztességnek megfelelő intellektuális és lehetőleg diplomával járó pálya felé indult. Lehetett belőle például orvosnő. A mi hölgyünk is erre felé indult, medika lett. De mielőtt belebonyolódna a hölgy és az „árnyék”-a gondolatsorba, mondok néhány szót a Jung-i „árnyék”-ról. Sötét Testvérünkről. Misztikus Másik Oldalunkról. Lényünkben Levált Részünkről. *Mi az „árnyék” tartalma?* Mindenkire jellemző, hogy pszichológiai funkciói különböző fejlettségi szinten vannak. Jung négy pszichológiai alapfunkcióról beszél: *gondolkodás, érzés, érzékelés, intuíció*. Az első kettőt *raciónalisnak* mondja, mert amikor feldolgozzuk a külső világból vagy a bensőnkben fakadó információinkat, akkor ez a két racionális funkció értékel, minősít. A gondolkodás a logika mentén, az igaz-hamis kategóriáiban értelmezi a világot s magunkat, az érzés pedig a kellemes-kellemetlen kategóriáiban helyezi el, amit „lát” és „tanul”. Az érzékelés és az intuíció *irraciónalisnak* mondatik, ők nem minősítenek. E funkciók valamelyike *dominál* bennünk. S amelyik funkció fejletlen, gyenge, gyatra, kibontatlan és differenciálatlan marad – az, azok szépen az „árnyék”-ba visszavonulnak, ezekkel a Sötét Testvérünk gazdálkodik.

Az „árnyék” másik tartalom-csomagja *mindaz, amit önmagunkban nem merünk*

* Láttam a jungiánusok Életfa-kiállításán egy tárgyat, Sz. Lázár Anna munkáját, fáradt lila kalitka, benne a kalitkához mérten Aránytalanul Nagy Női Fej, a szeme bekötve, körülötte kicsi tárgyak: gyűjtögetésre utaló kagylók, gyümölcsök és rózsaszín, kopott tollacskák. A tárgy címe: *Asszony*. Megrendített.

észrevenni, ami elől bekötjük a szemünket, amit erkölcsi, esztétikai, kényelmi vagy bármi más okból elfedünk, letakarunk, szőnyeg alá söprünk.

Nem egyértelműen negatív figura az „árnyék”. De mindig primitív, zavaros, rendezetlen, kófic, haszontalankodó, nem alkalmazkodó. Ám bizonyos módon olykor színessé, dinamikussá, izgalmassá, érdekessé teheti a személyiséget. Sőt mi több: olykor lehet pozitív alakzat is, akkor, ha az egyén önmaga szintje alatt él (lelki-pszichológiai értelemben!), s ha nem tölti be saját lehetőségeit. Ilyenkor épp azok a pozitív tulajdonságai kerülnek „árnyék”-ba, amelyek felfelé lendíthették volna, amelyek belső növekedését fokozhatták volna.

Ott áll tehát kinek-kinek a szépen fejlett vagy fejletlen „árnyéka” az árnyak birodalmának küszöbén, a tudattalan anyagából felépülve. Miközben Jung meg a vele foglalkozók változatosan elmondják: belső növekedésünkhöz, de már önmagunk belső egyensúlyának megtartásához is meg kell hódítanunk az „árnyék”-unkat. „felelős gondozásba kell venni”, „adoptálni”*, s a birtokába került diszpozícióinkat humanizálni, humanizálva kifejleszteni, mert jobb a tárgyalóasztalnál szembenézni zavaros indulatainkkal, különös félelmeinkkel – honnan jöttök? mit akartok? mi a rendeltetések? tudnék valamennyi lehetőséget biztosítani nektek? –, mint hátat fordítani nekik, s magunkra haragítani ezzel az „árnyéket”. Mert az „árnyék” ellenünk vadulhat, beleavatkozhat döntéseinkbe, tetteinkbe, és aztán hiába mondjuk a Sorsnak: „ne haragudj, nem így akartam, ez nem volt tudatos, nem volt szándékos a döntésem” – a Sors leveri rajtunk rossz döntéseinket, akkor is, ha azokat nem mi hoztuk, hanem a Sötét Testvérünk.

A *Rókaavadászat* hősnője, akit Nóra módra neveltek, kissé kalandor természetű. De az is lehet, hogy rémületében vágott neki a világnak. Mert elkezdte ugyan tanulni a medicinát, de 1945-ben, amikor kis kofferjével leszállt a vonatról az összeroskadt Keleti pályaudvaron, s meglátta az összetört Budapestet, a kiégett, üszkös Királyi Várat, az éhség nyomait az arcon, s vidékről hozta magával a háború élményét, a szántóföldeken heverő katonaholttesteket, a fagyott lovakat, a kirabolt istállókat és házakat – mindez elijesztette a hazától. Nekivágott előbb Prágának, ahol rendezetlen iratai miatt börtönbe csukják, mint gyanús idegent. Ez a lány akkoriban nemcsak sugárzóan fiatal, hanem sugárzóan szép, a háta közepét verdeső szőke hajával.

A *férfiak*, akik tartós kapcsolatba kerülnek vele, *jellegetesen támaszadók és megmentők*. Fred, az amerikai kémelhárító katona, aki beleszeret, kihozza a börtönből, feleségül veszi és átviszi az Új Világba. Jack, a pszichiáttere, akinek magyar vonatkozása is van, a háború alatt bombázta a hazát, pilóta volt akkor. Tom, a második férj, aki a gazdagság biztonságos Babaházát adja. Támaszadó apa-figurák, *jellegetesen megismételt választásai* annak a nőnek, aki szeretne kijönni a Babaházából, többször megkísérli, átlép országhatárokat, államhatárokat, otthon-falakat, de lélekben mindig a Babaházban marad. Rendre olyan férfiakat választ, akik meg tudják adni a Babaház keretét, ő pedig velük küzd, és nem az „árnyék”-ba került saját fejletlen diszpozícióival.

Amikor találkozunk vele – a regény elején –, már öregedő nő. Ne felejtjük el: a hölgy itt élete *második* szakaszában van, s erről az időről Jung mond valami na-

* Ahogyan Bodrog Miklós mondja C. G. Jung *A lélektani típusok* című könyvének utószavában.

gyon fontosat! Amíg az élet *első* szakasza „beavatás a *külső* valóságba”, amikor kialakul a jellegzetes viselkedési típus, az a viselkedési forma, amit a külvilág felé mutatunk (Persona), úgy az élet második fele a „beavatás a *belső* valóságba”. Ez az a kor, amikor *értelmezzük* életünk első szakaszát. A visszafordulás ideje ez, áttekintjük természetünknek azokat a vonásait, amik eddig homályban maradtak, tudattalanokká váltak. E vonások tudatosba emelése és az „árnyék” meghódítása és humanizálása kell, hogy az egyén kész legyen kapcsolatba kerülni a kozmikkal, s a külső és belső valóságot termékenyen összekapcsolhassa. A hölgy tehát az amerikai háza fehér teraszán üldögél. Közel a tenger. Van valami nem körvonalazott betegsége, amely lassú bénulásra ítéli (talán anyjának betegsége ez, annak a betegségnek a lekopírozása... sclerosis multiplex?). Üldögél a hölgy, és kopott magnótekerceket hallgat. A felvételek abban a szerencsétlen életszakaszban készültek, amikor második férje elhagyta. A pszichiáterhez járt, a kezelésekre becsempészte a magnetofont, ami felvette a beszélgetéseket, a hölgy álmait, amiket Jack sorra elmondott, és az álmokra adott szabad asszociációkat. Közben kibomlik a MŰLT. Fred, a kémelhárító katona, aki leszerelése után porszívóügynök, de inkább csak talaját vesztett söröző kispolgár, az örökké almáspitét sütő, hajcsavarós sógornök, s az egész amerikai kisvárosi felállás épp úgy Babaház, mint volt az otthoni. A millió más, de a lényeg, a kötöttségek és szerepek megszólalásig hasonlatosak. Újabb kitörési kísérlet Hollywood felé. Apróbb szerepek a filmgyárban. De ekkor Amerikában már zavaros a lég, McCarthy kopói szaglászna a liberális és kommunistagyanús értelmiségiek után. Ki ez a keleti zónából ideszalajtott nő, aki ráadásul faképnél hagyta a kémelhárító férjet? Ő is gyanús idegen, menekülnie kell Kaliforniából. New York következik. Itt a gyorsan felvirágzó és kudarccal végződő szerelem O'Harával, akit annyira meggyűlöl, hogy a metropolis alvilágában bérgyilkost keres a szépséges férfi megöletésére. A bérgyilkosság végül nem történik meg. Talán egy álom és egy gyerekkori kiáltás miatt nem. Nagyapját középkori lovagként álmódja, aki Szent László öltözékében ül a paripán, és eszmét cserél a kékpalástos Szűz Máriával. Magyarok Nagyasszonya megmutatja a Szent László-nagyapának: hol és hogyan kell felépíteni a nagyvárosi székesegyházat. Egy ÉPÍTŐ, SZENT FÉRFI – a kollektív tudattalanból. Féléberem pedig nagyanyja hangját hallja, „Álljunk csak meg!”, kiáltja a nagyasszony, ahogyan oly gyakran kiáltott a kocsisnak, de most így kiált: „Álljunk csak meg, Mike!” A bérgyilkos nevét harsogja. Ez a múltbeli hangemlék, a nagyszülők hangja és normái végleg eldöntik: a gyilkosság tilos.

Itt, New Yorkban jelenik meg *először* a még virágzó és fiatal hölgy életében Airvlys, az „Árnyék”. A sűrű konfliktusokkal és fájdalomokkal teli válsághelyzetben, az egzisztenciális kudarc (fel kellett adni a színészi pályát) és a szerelmi vereség kettős szorításában. Mintha az „árnyék” itt felmutatná a másféle lehetőségeket, a személyiségben benne lévő, kifejtetlen adottságokat, mintha új utakat kínálna. Mert e pillanatban milyen is ez az ifjú hölgy? Amolyan szőke és szexis Marilyn Monroe-féle sztárutáncos. Gondolhatunk az ötvenes évek szoknyalibentős, túsarkú cipős lányaira, a férjvédők- és megtartás bajnokaira, akik beállították arra, hogy ami biztonság és érték csak van (anyagi, szellemi, erkölcsi értelemben), az mind a férfiakon keresztül szerezhető meg. Az „árnyék” azt

mutatja, ez is, az is lehetne belőled, a szexbomba-szerepnél tágabb a világod, és a külső és belső lehetőségeid mélyebbek, mint hiszed. Milyen is Airvlys, az „árnyék”? Erőteljes, súlyos, nagyformátumú ember, soha bele nem férne a Babaházba, talán meg se kísérelné. Arkangyal módra tiszta körülötte minden... így látja a hölgy, pedig ez nem igazán való, hiszen Airvlys adja ezt a tanácsot: ha annyira szenvedsz, pusztítsd el O’Harát! Primitív, fésületlen tanács, amilyen az „árnyékunk”-tól telik. Ámbár van veleje, hiszen az agresszív tett kioldja a lélek irtózatossá válását. Airvlys összevéve mégsem negatív figura, erős természetét, formás nagy kezét azért teremtette talán a Teremtő, hogy szobrász legyen vagy geodéta, aki a Föld rétegein át lehatol a mélybe. Ehelyett pszichoanalízissel foglalkozik. Gyógyító, mint ami lenni szeretett volna a hölgy is még a hazában. Tűnődik most a teraszon: milyen is Airvlys: nem Végzetes Vamp, se Buja Cuncika, se Szolgáló Mártír, se Hárpia, se Hú Asszonyka, se Okos Pápaszem, se Magna Mater, se Oszlopos Áldozat, mint Kőműves Kelemenné Déva vára falában. Vagyis egyedi és szuverén lény, míg a hölgy csupán egy típus, utánzat. Rácsodálkozik Airvlystre, barátkozik vele, de amint megjelenik a színen Tom, az új szerelem, a fiatal hölgy megismétli korábbi választásait, beköltözik a gazdag Babaházba, ahol más a milió, mások a szokások, mint az eddigiekben, hajcsavarók helyett versenylovak, almáspitesütés programja helyett páholy a Metropolitan Operában, de a lényegi kötések, szerepelosztások és funkciógyakorlások nem mások. Ekkoriban Airvlys elmarad mellőle. Egy darabig még „...mögöttünk álldogált – emlékezik a hölgy –, vállam felett visszapillantottam rá. Nem hívtam. Miért nem hívtam Airvlyst?” – ezt kérdezi magától ott a fehér teraszon, miközben – már idősödve – bele-belehallgat a kopott magnótekercesekbe, és tűnődik a múltján, a beérés és megérés, a kibontakozás lassú folyamatát éli, erre tesz kísérletet a lélek, azzal párhuzamosan, ahogy korosodik a test.

Miért nem hívtam az „árnyékot”? Tényleg, miért fordított hirtelen hátat neki? Másképp mondva: miért nem tudatosította azokat a vonásait, amelyek saját „árnyék”-ában voltak? Amint Tom megjelent, nem élt a Gyógyító vonásaival, sem azzal a testi-lelki erővel, amivel Airvlys rendelkezett, sem a mélyebbre látással, a kozmikus létezésre is alkalmas tulajdonságaival. Miért nem vette „felelős gondozásba”? Talán mert Tomnak, legalábbis a hölgy azt gondolta: *így* kedves, Marilyn Monroe-san, kecsesen, szexisen, csacsin, érzelmesen, gyengén, azaz *eképp* nőies. Miközben a nála súlyosabb, „árnyéka” VAN. HAT. Beleavatkozik láthatatlan döntéseibe. Tomot például folyton „lelépni” akarja, kisfiúnak tartja, kiveszi kezéből a versenylovak edzését, mert ő azokhoz jobban ért, dominál és imperál, mindehhez megvan az ereje, hiszen az „árnyék”-ban maradt erők dinamizálnak.

A teraszon ülve, miközben érik a lélek és értelmeződik a múlt, többször felbukkan: azt beszélnek, hogy Airvlys öngyilkos lett. Hogy is van ez? Mikor kísérel meg az ember „árnyéka” öngyilkosságot? Mit jelent ez? Talán amikor az összes ki nem bontott funkciók és a hozzájuk kapcsolódó hajlandóságok végtelen gubancjai végképp lepusztulnak, visszahozhatatlanul elmerülnek, amikor reménytelenül elsüllyed az emlékezetbe az, amit életünk során sosem mertünk szemügyre venni és már sohasem tudjuk elrendezni – ez az „árnyék” öngyilkossága.

Itt a teraszon ülve, öregedőn, annyi, de annyi év után *ismét* találkozik az „árnyék”-kal. A találkozást Werner vezeti be, a régi barát, német tudós, aki kvan-

tumelmélettel foglalkozik – épp látogatóba jön a fehér teraszra. Kimond néhány fontos mondatot: A Lényegi Rend nem vesztette el az emberi szellemre gyakorolt óriási vonzását. Örökké azt keressük, ami mentes a szétszóródástól, a megosztottságtól. Ez a beszélgetés ráhangolja a hölgyet valamire, és amikor Werner elmegy, ráhangolja erre a Hold is, és egy gyors, könnyű álom. Amikor ébred, megjelenik Airvlys, és a hölgy úgy tapasztalja, bénuló karjai könnyedén mozognak nyújtózkodás közben. Meglepődik ereje visszatértén és Airvlys jelenlétén, azt mondja: „Airvlys! Itt vagy mellettem?” És az „árnyék” így válaszol: „*Meglehet, sosem voltam egyebütt.*”

Airvlys sok mindenről beszél, de főképp a *halálról*. Mert mi van ennél fontosabb, miközben képességeinkhez mérten feldolgozzuk életünk első, „beavatási” szakaszát, s a második „beavatáskor” egyben felkészülünk a Nagy Útra. Erről az Útról beszél Airvlys képekkel, fehéren mágikus érintettségével, szimbólumokkal. A hölgy sűrűn kérdez:

– Előbb mondd el *azt* a pillanatot, a határmezsgyét. Az átlépést.

– Az olyan egyszerű, hogy alig veszed észre. A legeslegutolsó pillanatig, a kihasadás utolsó milliomed másodpercéig ugyanis valójában nem hiszed el, hogy ez *veled* megtörténhet! Még akkor sem hiszed el igazán, ha tudod... Így hát az a kihasadás vagy »határmezsgye« olyan, mintha nem is lenne. Noha van. De attól sokkal rosszabbakat megéltél már eddig is, mikor a kaliforniai kopók rád ijesztettek, vagy amikor a háború alatt kuporogtál a bunker fenekén és így tovább.

– És utána?

– Alighogy meghalsz, egy istent hívsz útikalauzul.

– Te kit hívtál?

– Nem emlékszem.

– De emlékszel! Csak nem tudod transzformálni. Igyekezz!

– Nem emlékszem.

– És embert nem lehet hívni?

– Lehet.

– És?

– Aztán megmérhetsz. Itt még látható vagy... Aztán átvisznek a folyón: bárkán, ladikon, csónakon, propelleren, hajón, szárnyas hajón, bölcsőn. Váltogatják. Ez a menet már elváltasz a látható világtól, mert eközben úgy magadba fordulsz, ráhajolsz saját magadra, akár a köpönyeg, összesűrűsödsz, hihetetlen parányi és súlyos mag lesz csak belőled, visszafogsz minden fényt, így már innen senki meg nem láthat.

– Ez fáj?

– Egyáltalán nem. Vagy igen. Nagyon. Kinek hogy. Nincs két egyforma eset.

– És?

– Akadályok jönnek. Sivatok. Hegyek. Labirint. Barlangok. Kapuk. Pokolküszöbök. Órok. Kutyák. Eledelül nem kapsz mást, csak a Föld fekete porát.

– Mit számít, ha csak sűrű, fekete pont vagyok – rikkantott a másik felvidámodva.

– Le kell vetköznöd minden, de minden díszedet.

– De ha csak láthatatlan, összesűrűsödött pont vagyok!

– Azoknak, akik innen néznek. De nem saját magadnak! Saját magadnak az

vagy, aki voltál! Ez a legnagyobb kelepce. Az vagy, aki voltál. Már nem férsz el magadban. És mégis, az vagy, aki voltál.

Ezekkel a szavakkal a száján Airvlys vízszintesen repülni kezdett, csattogott, csavarodott a kék kaftán, kihúzott a terasz korlátja fölött a kertbe... haladt a tenger irányába. Messziről is mondogatta még: »Az vagy – aki voltál...«

Nagyformátumú néber – gondolta a hölgy. Kár, hogy lovagolni sose tudott igazán, hanem én biz'a holnap újra megpróbálok felülni a lóra – kicsit röptette a kezeit, miközben hajnali madarak rikkantottak az ágon.

Mintha az „árnyék”-kal való találkozás teljesebbé tette volna, talán meggyógyítja vagy talán most kezdődik el – amiről a regény már nem beszél – az igazi küzdelem. Jung azt mondja arról az emberről, aki szembenéz a saját „árnyék”-személyiségével, s lemond annak kivetítéséről: „Egy ilyen ember új problémákkal és konfliktusokkal terhelte meg magát... már nem mondhatja, ők teszik ezt, ők hibáznak, ellenük kell küzdeni... Egy ilyen ember tudja, hogy bármi rossz van a világon, az őbenne van, és ha csupán megtanulja a saját árnyékát kezelni, már tett valami jót a világért. Legalább egy kis részét sikerült vállalnia napjaink gigantikus, megoldatlan társadalmi problémáinak.”

BÉCSY TAMÁS

SZÍNHÁZELMÉLETEK – ELMÉLETEK?

(III.)

Úgy gondoljuk, külön kell szólnunk a Prágai Nyelvészeti Kör színházzemiotikai nézeteiről; amelyek kapcsán említenünk kell az orosz Pjotr Bogatirjov művét is. Az ő munkájában találhatunk ugyanis olyan tendenciákat, amelyek a szemiotika alapján már nem, vagy nemcsak egy-egy előadás jelentéshálózatát keresik, hanem a színpadi műalkotásnak mint színpadi műalkotásnak a természetét.

Az első jelentős mű Otakar Zich *The Aesthetics of the Art of Drama* című munkája, amely 1931-ben jelent meg. Ő hívta fel a figyelmet arra, hogy a színpad különböző elemeinek kölcsönös egymásra való vonatkozása nagyon hasonló a saussure-i jelölő és jelölt kapcsolatához. A színpadi jeleket felosztotta anyagi vagy fizikai elemekre, illetve fogalmi elemekre. Az előzőhöz a láthatóakat és a hallhatóakat sorolta; az utóbbiakhoz a cselekményt, a karaktert, a történetet, a helyet stb. P. Bogatirjov *Semiotics in the Folk Theater* (1938) című művében több helyen reflektált Zich könyvére. Hangsúlyozta, hogy egy anyagi vagy reális tárgy absztrakt jelentést is kaphat, fogalmi elemmé válhat. Például egy gyűrű jelölheti a szerelmet is, a gazdagságot is. Utalt még arra, hogy a jelek a színházban nem egy tárgynak, egy objektumnak a jelei, hanem egy objektum jelének a jelei. Ha egy színész éhező embert alakít és valódi kenyeret eszik, akkor a színész evése mint jel az éhezést jelöli; ám a kenyérnek nincs másodlagos jelentése. Más körülmények kö-

zött, más szemantikai összefüggésben viszont másodlagos, konnotatív jelentése is lehet; jelölheti például, hogy az éhez ember csak ehhez az étékhez jutott hozzá. Vagyis ebben az esetben az adott darab kenyér nemcsak a kenyerek osztályának teljességét denotálja. A konnotációk és metajelek nem láthatók, hanem elképzelve, elképzeltetnek. Jindrich Honzl is azt emelte ki *Dynamics of Sign in the Theatre* című írásában,⁴⁷ hogy a jelek típusai igen változékonyak, éppúgy, mint a jelek jelentései. Egyébként Bogatirjov is azt állította, hogy a „színháziasság” alapja az „átváltás”, az „átváltztatás”.

A színpadi jelek igen nagymértékű rugalmassága az egyik központi kérdése az iskola egyik jelentős alakja, a színházzemiotikával sokat foglalkozó Jiri Veltrusky munkáinak.⁴⁸ Talán ő az egyetlen színházzemiotikus, aki nemcsak leírja a különböző színpadi elemeket mint jeleket és jelrendszereket, ennek a kérdéskörnek minden összetevőjével és meglehetősen bonyolultságával, és nemcsak a szemiotika létjogosultságát bizonyítja ezen a területen is, hanem a műnek mint műnek az elméleti értelmű – vagyis nem egy konkrét előadásra vonatkozó elemzésére, hanem – értelmezésére is alapot, lehetőséget ad.

Perspektívájának szélességét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy színészek naplójára, visszaemlékezésére, színházkritikákra éppúgy épít, mint a középkor igen változatos színjátéktípusaira, a *commedia dell' arte*-ra, mások elméletére és a távol-keleti színház- és táncművészetre.

Itt nyílik alkalom arra, hogy megjegyezzük a következőket. A magunk részéről soha nem hivatkoztunk vagy utaltunk a távol-keleti színházművészetre, és nem is fogunk. Ennek az az egyszerű oka, hogy az európaiól igen eltérő kulturális és történelmi háttérből született, egészen más világképet és világhoz való viszonyt áraszt magából. A távol-keleti színház és tánc teljes apperceptiálásához lényegében tökéletesen *élni kell* az azt létrehozó hátteret és világképet. És mivel a műalkotásoknak mint műalkotásoknak a létehez a befogadó, jelen esetben a néző elengedhetetlenül szükséges, és mivel az európai nézőkből – e sorok írójából is – teljesen hiányzik ennek a megéltsége, ezek a színművek a velünk való viszonyban nem válnak, nem válhatnak valódi, teljes értékű *műalkotásokká*. Artisztikus jelenségé, kuriózzummá, vonzó és érdekes látványossággá válhatnak, de műalkotássá számunkra sohasem lesznek.

A színházzemiotikában nyilvánvalóan abszolút jogosan hivatkozik rájuk Veltrusky is, mások is. A távol-keleti színház egy-egy megoldásmódja, egy-egy eleme természetesen vizsgálható akkor is, ha az előadásokról mindent csak *tudunk*, ám mégsem vagyunk képesek műalkotásként átélni. Mindazonáltal Veltrusky műveiből is csak az európai színjátszásra vonatkozó megállapítások a fontosak, a fölöttébb hasznosak és felhasználandók a számunkra.

Csak példaként kiragadva a következők. A szemiotika objektív alapjáról állíthatja, Honzlból kiindulva, hogy a jelek rugalmasságát, átváltozókéességét arra lehet felhasználni, hogy a valóság különböző aspektusait nem-konvencionális módon kapcsolják össze, ami által a világ, a valóság felfogásának (percepciójának) és megértésének új módjai és útjai mutathatók meg. Számunkra, az ontológiai színházelmélet számára is fölöttébb hasznos, hogy Zich művéből kiindulva különbséget tett a színpadi figura, a színész és a karakter között, noha ezek egyetlen alakban jelennek meg. A hármasság egyik tagjáról, a színpadi figuráról mondja többek között, hogy egy-egy figura a többivel mind szembenálló, mind őket kiegészítő funkcióval rendelkezik. Kiegészítő, mert minden más figurának meghatározza valamilyen mértékig az akcióit, és szembenálló, mert az övét is befolyásolja a többiek. Igen finom és tovább bontható differenciálásokat végez például a jel és a praktikus faktor között. Ha a színész felemeli a színpadon ott is lévő széket, ez olyan praktikus faktor, amely egyben jel; még akkor is jel, ha pontosan úgy teszi, ahogyan a valóságos életben tenné. Ha a szék nincs tárgyszerűségében ott a színpadon, akkor nincs is praktikus faktor; ebben az esetben a szék felemelését nemcsak értelmezzük jelként, hanem a fizikai cselekvés ki is alakítja a jelet, a jelként funkcionáló felemelést.

Amikor viszont megölnék valakit a színpadon, soha nincs praktikus faktor. Foglalkozik – hogy még említsünk egy-két példát – a szemiózis azon kérdéskörével, hogy milyen minőségűek a jelek; továbbá, hogy jelentéseik a színpadon különböző módon alakulhatnak ki. Kialakulhatnak hasonlóság alapján; illetve azért, hogy tényszerű, faktumszerű folyamatba és/vagy kodifikált folyamatba vannak beépítve. A tényszerű, faktumszerű folyamatosságban – például feláll, az ablakhoz megy, kinyitja, majd máshová ül le – a jelölt az időben folyamatos, legtöbbször egyidejű a jelölővel, s ezért a néző pillanatnyi jelenidejűségére vonatkozik. Kodifikált folyamatban jelennek meg a szavak és jelentéseik. Először Mukarovsky, majd ő, J. Veltrusky hangsúlyozta – ami a későbbiekben számunkra is nagyon fontos lesz –, miszerint mindannak, ami az előadásban történik, a színész a középpontja. Vagyis rajta keresztül kap minden elem színpadi jelentést és funkciót. Lényeges megállapításai vannak még a nézővel kapcsolatban is; ezeket később említjük.

Ezek után – több okból – vissza kell térnünk Artaud-hoz; pontosabban ahhoz az értelmezéshez, amelyet Jacques Derrida adott róla *L'écriture et la différence* (1967) című kötetében megjelent *La parole sufflée* és *Le théâtre de la cruauté et la clôture de la représentation* című tanulmányaiiban; illetőleg ahhoz, amit Jean-Francoise Lyotard fejtett ki *Les dispositifs pulsionnels* (1937) című kötetében a színházzszemiotikáról. Ezek a szerzők ugyanis már tagadják a színházzszemiotika hasznát és értelmét.

Derrida azt állítja, hogy Artaud nézete nem beteljesíti a színházat – mint sokan vélik –, hanem eltörli. Színházon persze az általa „teologikus színpadnak” nevezett színházat érti. Itt a beszéd, a beszédnek az a szándéka uralkodik, amelyet az ősi értelmű logosszal állít analógiába. A színpadon mindent ez a teologikus logosz rendez el, ennek összetevő elemeit az író-teremtő teremti meg, aki ugyan a színpadon nincs jelen, de mégis minden fölött őrökdi; aki az ábrázolás idejét és jelentését meghatározza, s hagyja, hogy a jelentések őt képviseljék és reprezentálják gondolatai tartalmának, szándékainak és eszméinek vonatkozásában. Az író csak reprezentáltatja magát ebben a teologikus színházban a rendezővel és a színészekkel; ők rabszolgává tett interpretálók, mivel bármit interpretálnak, az az ő teremtőjük gondolatainak a reprezentálása. A rendező így csak alkalmazó, a fordítónak egyik változata, az író másodhegedűse. A teologikus színházban a színész és a színművészet számára a beszédfolyamat gátat emel a test benső szellemiségének felébredése elé. Derrida szerint Artaud éppen ezt a színházat törli el; ám ezzel nyilván az európai színház hagyományának egészét is eltörli. A beszéd persze az Artaud igényelte színházból sem fog hiányozni; megmarad az írás is. Minden gesztussá válik; persze nem a szó elsődleges értelmében. Olyan kiáltás lesz a beszéd, amelyet még nem fagyasztott meg a nyelvi és a logikai artikuláció; olyan nyelv lesz ez, amely azonban már mégsem hangutánzó, amely visszatér ahhoz a határvonalhoz, amelynél a szavak még éppen nem születtek meg; amikor az artikuláció már nem kiáltás, de még nem is beszéd. Ekkor, ebben az esetben minden ismétlés lehetetlenné válik; lehetetlen a nyelv is, és ezzel együtt lehetetlen, hogy egymástól elváljon a fogalom és a hangzás, a jelölt és a jelölt, a változtatás szabadsága és a tradíció, a test és a lélek különbsége, a gazda és a rabszolgá, az Isten és az ember, a szerző és a színész. Ha a mise en scène megszabadul az író-istentől és a szövegtől, teremtővé és a szabadságot megalapozóvá válik. Így azután a színészek is megtestestült hieroglifákká válnak, kiáltásaik és gesztusaik intuíciókat váltanak ki, amelyek a logikus és folyamatos beszédben visszaadhatatlanok; és létrejön a „tiszta tér, a tiszta jelen”.

Derrida Artaud-ról szóló értelmezését a színházzszemiotika alatt tovább tárgyalandó problematikája miatt idéztük; továbbá, hogy némi ízelítőt adjunk a szemiotikai elemzéseket és értelmezéseket követő idők egyik trendjéről, amely az ún. „performance art”-nak is az egyik előde.

A szemiotika a szerkezetet, az „épületet” bontotta elemeire és így kereste az értelmezhetőséget. Derrida az egyik szószólója az ún. „dekonstrukciónak”, amely a szemiotikával

meglehetősen ellentétes gondolati irány. Igyekezett elkerülni vagy félretolni a szemiotikát, mivel ez a szilárdan állandó és önmaguknak autentikusságot adó jelentésekre vagy jelentésszisztémákra épült; ezeknek a meglétét nemcsak feltételezte, hanem a gondolkodás alapjává is tette. Derrida nem fogadta el, hogy a nyelv *jelölő* rendszer, mert ha így van, a beszéd egyedi megnyilvánulásai mögött az ún. elsődleges valóságnak kell ott lennie, annak ti., amit a beszéd jelöl. Ő azt mondta, hogy már ez az ún. elsődleges valóság hozzá képest is előzetesen meglévő struktúrák által kondicionált; s az ún. elsődleges valóság ezeknek a struktúráknak csak a nyoma. És nyilván ebbe a gondolatmenetbe építette be, pontosabban talán ezen fogalmi keretben építette föl Artaud színházalképzéseiről való magyarázatát. A színházat tehát nem mint művészeti ágat vizsgálta, Artaud nézeteit nem mint színházelméletet értelmezte, hanem mind a kettőt mint világ- vagy valóságértelmezést, illetve világmagyarázatot. Ehhez a trendhez többen is csatlakoztak.

Regis Durand is, aki aztán később a befogadásesztétika színházi aspektusait is vizsgálta. J-F. Lyotard már filozófiái alapon is támadta a szemiotikát. Peirce-ből kiindulva utalt arra, hogy a színházi jelek szemiotikája a hiányon (nihilisme) alapszik, mivel a jel Peirce szerint olyan valamit helyettesít, ami nincs jelen. A színház ezek szerint „elrejtéssel és megmutatással” működik – a jel megmutat, a jelölt elrejtett. Kétséges azonban, hogy elfogadható-e annak a „rejtett másiknak” az elsődlegessége, hiszen – s itt egyezik meg Derridával – nincs is mit helyettesíteni (ti. a jellel). A jel és a meghatározott jelölt viszonya jogos pozíciót tételez; illetve a jelöltet megadó pozíciót jogossá teszi, ám jogos, egyedül hiteles pozíció nincs, vagy ha van, mindegyik pozíció az. Szerinte csak az érzék az, ami helyettese a jelen nem lévőnek, a jelöltnek. Ezért nem a jelek színházat, hanem az „energiák színházat” kell vizsgálni, hiszen azok jelenlévők. Ehhez csatlakozott R. Durand, mondván, hogy a színházi művet nem mint a jel-jelölt-jelentés összefüggését lehet vizsgálni, hanem mint azon feszültségek helyét, amelyek a jelen nem lévő (a jelölt) és a helyettesítő (a jel) között ívelnek; továbbá mint azon impulzusok helyét, amelyek a színpad és a néző, illetve a szöveg különböző elemei között lévő diszkontinuitásból kapnak energiát és intenzitást; s ezeket alakítják át bizonyos hatások elérése céljából.⁴⁹

A magunk részéről úgy gondoljuk, hogy a szemiotikusok zömének színházra vonatkoztatott elmélete voltaképpen nem színházelmélet, hanem a szemiotika elméletének a kiterjesztése erre a térenumra; a szemiotika igazolása, itteni alkalmazhatóságának bizonyítása, amely beilleszkedik abba a gondolatba, hogy a szemiotika abszolút univerzális tudományág. Azonnal el kell oszlatnunk azonban bizonyos félreértéseknek még a lehetőségét is. A színházszemiotikák megítélésünk szerint nem azért nem tartoznak a színházelméletek közé, mert igen sok esetben csak már előzőleg, előtte is tudván tudott, nyilvánvaló tényezőket állapítottak és határoztak meg, legfeljebb más terminusokkal. Ez ugyanis minden elmélet esetében így van; még akkor is, ha az valóban új elemeket vagy új összefüggéseket tár fel. Az elméleteket ugyanis az is igazolhatja, ha a már előzőleg tudottakat más szemszögből igazolja; s a szemiotikát kétségkívül hitelesíti, hogy a színházművészet elemei jel-jelölt-jelentés kapcsolatban vannak. Mégis, a szemiotikai értelmezések a szemiotika szemszögeiből csak *leírják* a színpadi elemeket. Ha az előbbieken megadott, a Wartofskytól idézett elmélet-értelmezés szemszögeiből nézve más a közvetlenül tapasztalható és a megmagyarázandó tényező – például a gesztus –, akkor mások, mert nem a színpadi mű autonóm törvényszerűségei azok, amelyek a magyarázó, a magasabbrendű törvényszerűségek; ezek ugyanis a szemiotika törvényszerűségei.

Az elméletek között ebben az összefüggésben persze bizonyos értelemben fokozatok vannak. Van, amelyik végső soron nem ad mást, mint hogy a szemiotika érvényességét bizonyítja ezen a térenumon is (például Kowzan vagy Esslin könyvei); van, amelyik a szemiotika törvényszerűségeivel értelmezi a színpadi elemeket és összefüggéseiket, vagyis: a szemiotikából nézi a színházat; és van, amelyik a színpad sajátos elemeiből kiindulva a szemiotikával csak mint az egyik lehetséges értelmezési eljárással színházmű-

vészeti tényezőket vizsgál és elemez. Ez utóbbiak a számunkra hasznosak, mert ezek vannak szorosabb kapcsolatban ezzel a tárgykörrel. Megítélésünk szerint ezt láthatjuk J. Veltrusky munkáiban. Annak ellenére, hogy ezt írta: a Prágai Nyelvészeti Kör „megkísérelte az általános nyelvészetet tudományos diszciplínává fejleszteni, és ezzel együtt ugyanebben a szellemben megvizsgálni a társadalmi aktivitások több más területét is, amelyek közt a színház csak az egyik volt”.⁵⁰

Mások, mint például J. Derrida, R. Durand és F.-J. Lyotard elmélete pedig filozófiai terminusokkal, illetve általános világértelmezésben kialakuló és érvényesülő törvényszerűségekkel mint ugyanezt a világértelmezést kifejező és/vagy hordozó terrénumot vizsgálta a színházat, a színpadi elemeket is.

Azt a félreértést is szeretnénk eloszlatni, miszerint azt gondoljuk, hogy ezek az elméletek érdektelenek a színházelmélet szempontjából. Ha nem minősítjük is ezeket lényegében színházelméleteknek, ezzel nem azt mondjuk, hogy semmiféle színházelméleti kijelentést nem tartalmaznak. A színházelmélet manapság nem mellőzheti sem a filozófiát, sem a szemiotikát. És az is elképzelhető, hogy a színpadi műalkotás általános értelemben vett értelmezéséről, szellemi lényegéről, a világértelmezésben betöltött funkciójáról stb. szóló megállapításokból kiindulva valódi színházelmélet is felépíthető lenne. De elmélet az, ami már meg is van. Ugyancsak J. Veltrusky említette, hogy a prágai iskola a színházra vonatkozóan nem dolgozta ki annak a nyelvészetben alapvetően érvényesülő struktúrájának a színházművészeti vonatkozásait, miszerint a jelentést valójában a jelentés egyedi egysége és a szemantikai kontextus határozza meg, „állítja elő”. A színházszemiotikával kapcsolatban nemcsak az mondható el, hogy a „megmutatással” – vagyis a jellel vagy jelpéldánnyal vagy jelölővel, azaz a színpadon láthatóknak a megmutatásával, valamint az „elrejtéssel”, a jelen nem lévő, elrejtett jelöllet és jelentéskomplexummal dolgozik, hanem az is, amit Bert O. States mond a már címében is kitűnő, *Great Reckonings in Little Rooms: On the Phenomenology of Theater* című⁵¹ könyvében: „a szemiotikát mint a mimetikus folyamatnak, az eszközöknek vagy az apparátusnak a tudományos analízisét lehet definiálni”; hogy „amit mind a miméziselmélet, mind a szemiotika ebből (ti. az eszközökből és az apparátusból, B. T.) származtat, az az a közös vonás, miszerint a színház a művész és a kultúra, a beszélő és a hallgató közötti közvetítő folyamatként fogja föl; a színház így a jelentések terheinek átjáróútjává válik, amely a jelentéseket, művészi megtisztítás után, visszaviszi a társadalomba a jelek nyelvén keresztül”. Ehhez még hozzáteszi: „Ha valami egyáltalán zavaró a szemiotikában, az nem a szüklátókörsége, hanem a majdnem imperialisztikus bizalom saját produktumait illetően; vagyis az a bennefoglalt hit, miszerint a dolognak az érdekessége megszűnik, ha kifejtették, miként működik mint jel”.⁵² A szemiotika helyett fenomenológiai elméletet kínál, noha nem a terminus szó szoros, szakfilozófiai értelmében. Inkább annak a formának a kritikái leírására vállalkozik, amely „abban az értelemben fenomenológiai, miszerint az a központi kérdése, hogy a színházi aktivitás miként teremti meg önmagát saját alapelemeiből: a beszédből, a hangból, mozgásból, díszletből, textusból stb.”⁵³ Vagyis azt keresi, hogy a valóságban is meglévő elemek a színpadon miként, hogyan, miáltal „színháziasítódnak”. Miként a fenomenológiai leírások, arra is törekszik, hogy felébressze, visszaidézza az olvasóban saját érzékelésének, felfogó hálózatának a színházzal való találkozásait; más szóval: a színházról úgy beszéljen, ahogyan az előadás a néző percepciójában megjelenik. A mindennapokból vett példán ezt így világítja meg: ha egy autóbusz-megállóban valami nagyon erősen megüti az embert, az nem autóbuszként jelenik meg a percepcióban, hanem mint különös, láthatatlan alak, óriási nagy derékszögű valami. Ekkor is az a kérdés, hogy az autóbusz miként „teremtette magát” saját elemeivel ezen „találkozás” révén láthatatlanul óriási derékszögű alakká.

A szemiotikát még azért sem tartja kielégítőnek, mert a jelek a maguk *életét* nemcsak azáltal kapják meg, hogy jelölik a világot, hanem a világnak magának a létezése által is;

a jel ereje nem merül ki szükségképpen azzal, hogy egy alak illúzióját adja, vagy hogy arra vonatkozik; a színházban különösképpen érvényes, hogy a dolgok egy bizonyos fokig azok, amiknek látszanak lenni; vagyis nemcsak jelek. A szék úgy valóságos szék, hogy törekszik egy másik székké lenni.⁵⁴ Sklovszkij mondására („A művészet az élménynek az a módja, amikor egy tárgynak a művészettel való telítettségét fogjuk fel; s a tárgy maga nem fontos”) alapít, mikor azt mondja, hogy a művészetnek ez a koncepciója a fenomenológiai attitűdből ered.

B. O. States könyvéből azért kapunk valódi elméletet a fenomenológiai nézőpontból, mert azt értelmezi, amit a színpadról közvetlenül felfogunk, s a közvetlenül tapasztalható-felfogható dolgokat nem alakítja át azonnal valami mássá – például jellé –, hanem itt érvényesülő alacsonyabb és magyarázandó törvényszerűségekként fogja fel. A nézőpont kérdéséhez még hozzáteszi, hogy „ha a művészet olyan út, amely ellátja a világot jelentésekkel, akkor ez az út egyben lehetővé teszi, hogy a világ kifejezze önmagát”⁵⁵, s ez a kifejeződés vagy kifejezettség a nézőben jelenik meg. Ezért a néző „elfogyasztja” a világot; ezért mondja, hogy a színház „zsákmányszerző intézmény”, amely „nemcsak tükröt tart a természetnek, hanem el is fogyasztja”; a világot mint „táplálékot” kezeli.⁵⁶ És ezt a táplálékot „hozzáalkalmazza” az adott kulturális feltételekhez, amelyek változnak és aztán kimerülnek, meghalnak. Ebbe a nézetbe persze beszívárgott a fejlődés organikus szemlélete; de mégis magába rejti a történetiség fogalmát is. A színházi mű felfogása koronként változik tehát, s ezt „Shakespeare költői színpada”, illetve az expresszionizmus utáni „kísérleti színház” vizsgálatán keresztül mutatja meg. A fenomenológiai szempontot alkalmazza a „Színész és a szöveg”, valamint a „Színész és a közönség” című fejezetekben is.

Ennek a kitűnő elméletnek nem egy megállapítását idézzük és felhasználjuk majd a következőkben. Ha ugyanis a jelelmélet és a szemiotika alapján a színpadi „nem-valóság” kérdései összekapcsolhatók egyfelől a színpadi mű egészének létmódjával, másfelől épp jel-jelölt-jelentés hármassága az ontológiai rétegekkel, akkor a fenomenológiai nézőpont egy újabb réteget, a felfogóhálózatban közvetlenebbül megjelenő réteget kínálja az ontológiai elmélet számára. Ezen elméletek kapcsán az ontológiai színházelmélet olyan ismeretelméleti kérdésekkel is vonatkozásba hozható, mint a miméziselmélet; hiszen a jelenség létének – valóságos vagy utánczás – kérdésére is vonatkoztatható.

Ha a színházról szóló nézeteket, a színházi műalkotás különböző elméleteit vesszük számba mint az önálló színházművészet elméletének kialakulásához vezető lépéseket és mint az ontológiai színházelmélet előzményeit, akkor még egy nagyon lényeges elméletről, egy valódi, igazi elméletről kell szólnunk, s ez Székely György elmélete a színjáték-típusokról.

Azért lényeges és alapvetően jó elmélet ez, mert a tárgyból, a színjáték, a színjátszás tényéből indul ki. Ezért is lehet azt mondani, hogy talán az egyetlen valóban színházelméletnek nevezhető elmélet.

Abból indul ki, hogy „amit manapság erről a művészetről a legszélesebb körben tanítanak, az az irodalomtudomány terminológiájával történik”, noha „az írott dráma csak egyik – bár történeti fejlődésében és jelentőségében legkiemelkedőbb – része a színjátszás művészetének”.⁵⁷ Vagyis új terminusokat is kell alkalmaznia, s nézőpontjának újdonságát – azaz a régi és alapvető kívánalmakat – jelzi, hogy ezt kell tennie. Rögzíti, mi tartozik a színjátszás fogalomkörébe; különbséget tesz színjáték, színjátékszerű jelenség, színjátékszerű szokás, színjátékkalotó tevékenység stb. között. Tárgyát tehát a leghatározottabb differenciáltsággal szemléli. A színjátékot három nagy csoportra osztja: „élet-színjáték (a kezdeti differenciálatlanság fokán); az alkalmi színjáték (az ún. »népi« színjátékok zöme ide tartozik); és az intézményes színjáték (a hivatásos, állandó együttesek működési köre)”.⁵⁸ Módszerének lényegi vonása, hogy a színjáték-típusok meghatározásához – azokat áttekinti ugyan a görögöktől napjainkig és a távolkeleti színházról az

amerikaiig – nem veszi figyelembe, hogy önmagukat miként és hogyan nevezték el, adott esetben akár a játszási mód alapján. Közülük körülbelül kétszázat említ. Ezeknek a figyelembevételével, továbbá a különböző elméleti megközelítések alapján 14 tényezőt, mondhatni paramétert állapít meg, amelyek egy-egy színjátéktípust meghatároznak és elhatárolnak a többtől. Ezáltal azonban nemcsak egy-egy színjátéktípusnak a leírását adja, hanem a színjáték összetevő elemeit, és az ezek közötti összefüggéseket, amelyek a színházi mű törvényszerűségeit adják ki. Első könyvében két, majd a másodikban tíz különböző típust ír le a 14 meghatározó alapján. A tíz típust azért soroljuk fel, hogy nyilvánvaló legyen, ez az elmélet milyen mértékig alkalmazható a legkülönbözőbbnek látszó színjátékok leírására és elemzésére: tragédia, atellana, Fastnachtspiel, chronicle history, commedia dell’arte, court masque, az indiai kathakali, a japán no, a török orta-öjnu, az amerikai musical.

Felhozható – legalább látszólag – az az ellenvetés, miszerint lehetetlen, hogy csak 14 paraméterrel meg lehessen határozni ezeket az egészen különböző színpadi formációkat; hogy a 14 meghatározó érvényes legyen arra a több mint kétszáz színjátékformára, amelyet második könyvében említ, és még azokra is, amelyeket nem említ. Ez az ellenvetés értelmetlen. Csak a kákán csomót kereső okvetetlenkedés vélheti, hogy Székely György nem tudja, miszerint a 14 meghatározó közül hol az egyik, hol a másik csoport a domináns. A 14 paraméter ugyanis a színjáték összetevő elemeit tartalmazza, s egy, kettő vagy több paraméter dominanciája és viszonya, illetve az összes paraméter konkrét tartalma dönti el, mely színjátéktípus valósul meg. És csak az értetlen kritika vélheti, hogy a pontos leírásokhoz nyilván több meghatározó kell. Akik azt gondolják, hogy az elméletben az egyedileg, konkrétan összes lehetséges meghatározót, az összes lehetséges megvalósulási forma precíz meghatározóit fel kell tüntetni, nem elméletet kívánnak. Épp az elmélet elméleti mivoltát vonják kétségbe, mert a közvetlen, az éppen adott tapasztalatokat vagy az élet napi viszonyait akarják számonkérni, amivel persze az általánosítás érvényét vesztené. Ami a napi megjelenésmódokat és formákat azok részleteiben is leírja, az nem elmélet, hanem magának az életnek a rögzítése. A 14 meghatározó a következő, a legfontosabb megszorítások nélkül: 1. az adott társadalom; 2. az adott időszak; 3. a játékkalomb; 4. a játék célja, funkciója; 5. a játék helye; 6. a játék kerete; 7. a játékos; 8. a játék módja; 9. a játékeszközök; 10. mese, mesefüzér, cselekmény; 11. a jellemek és az alakok; 12. a zenei alkotóelemek és arányuk; 13. a játék közönsége; 14. a játék előzményei, eredete, utódai”.⁵⁹

Ismétlően hangsúlyoznunk kell, hogy ennek az elméletnek igen nagy, alapvető érdeme, hogy nem más tudományág terminusaival és/vagy szemléletmódjával dolgozik, nem más elméletet igazol ezen a téren. Szigorúan tárgyáról, tárgyterületéről magáról absztrahálja a törvényszerűségeket. A 14 meghatározó kimeríti mindazt, ami a színjáték és típusai meghatározásához, leírásához és elemzéséhez szükséges; egy-egy aspektusról vagy egy bizonyos szegmendumról ad képet és magyarázatot. A 14 paraméter egyfelől a közvetlen színházi tapasztalatban felfogható, de elméletileg magyarázandó összetevő elemeket és azok alacsonyabb törvényszerűségeit is tartalmazza, úgy, hogy egyben ezeknek a magyarázatát is adja; vagyis másfelől egyszerre és *ugyanazok* révén adja meg a magyarázó, a magasabb törvényszerűségeket. Még hozzá kettős aspektusban: történetileg változó és elméletileg-logikailag azonosnak megmaradó oldalaikkal együtt. A színjátékműre vonatkozó olyan elmélet ez, amelyre az irodalom esetében René Wellek csak vágyakozott s lényegében lehetetlennek minősítette.

Természetesen Székely György elmélete és a szemiotikai elméletek is – az előzőek után nem kellene külön hangsúlyozni: egyáltalán nem pejoratív értelemben mondjuk: – ismeretelméleti megközelítésűek és ismeretelméleti alapzatúak. Hiszen végeredményben két dolgot céloznak meg. Azt, hogy megállapítható legyen egy-két konkrét színjátékmű mint komplex egész. Ezzel természetesen mind a szemiotikai, mind States fenome-

nológiai, mind Székely György színházelmélete eleget tesz például G. Craig és mások azon követelésének – nyilván nem egy-egy konkrét előadásban, hanem az elméleti vizsgálódásban –, hogy az alapjellemzőt, a sok elemet egységgé, egységes komplexummá szerveződve lássák és láttassák. Bizonyos fokig eleget tesznek például Jevreinov és Coepeau kívánságának: bizonyos fokig magyarázzák ugyanis, hogy a színpadi mű azon elemei, amelyek a valóságban is megtalálhatók, mitől, hogyan, miáltal „színháziasulnak” a színpadon. Figyelembe veszik tehát a színpadi elemeket mint közvetlenül tapasztalhatókat és ezeknek az ugyancsak közvetlenül tapasztalható törvényszerűségeit, ugyanakkor megállapítanak magasabb, ezeket magyarázó törvényszerűségeket is, noha az utóbbiak – Székely György elmélete kivétel – nem az autonóm színházi előadásnak a magasabb, az előzőekből absztrahált törvényszerűségei, hanem más tudományágé.

Azonban ezen elméletek eredményei – a szemiotikaiak közül elsősorban Veltruskyé – lényegében segítséget adnak az ontológiai színházelmélet számára is. J. Veltrusky elméletére lehet a szemiotikai megközelítések közül a legjobban a színjátékmű *létmódjának* – létrétegeinek – a meghatározásában támaszkodni. Székely György 14 meghatározója pedig a színjátékmű létében megjelenő összetevő elemek megállapításához irányadó. B. O. States fenomenológiai elmélete a színjátékmű létezésének az egyik megteremtőjét, a *nézőt* vonja be az ontológiai megközelítésbe is; a mű és nézője sajátos viszonyát s e viszony következményét, a befogadóban kialakuló színjátékképet.

Ez utóbbiak – és az előzőekben ismertetett nézetek is – lehetőséget adnak immáron egy ontológiai színházelmélet számára.

(Vége)

JEGYZETEK

47. In: *Semiotics of Art: Prague School Contribution*. Edited by L. Matejka and I. Titunik; Cambridge, Mass., 1976.

48. J. Veltrusky: *Man and Object in the Theatre*, In: *A Prague School Reader on Aesthetics, Literary Structure and Style*. Selected and translated from original Czech by Paul L. Garvin, Washington, 1964. Lásd még J. Veltrusky munkáit a következő kiadványokban: *Sound, Sign and Meaning; Quintuagenary of the Prague Linguistic Circle*; The University of Michigan, 1976. – *Semiotics of Drama and Theatre Linguistic and Literary Studies in Eastern Europe*; Vol. 10. 1984. Amsterdam/Philadelphia.

49. R. Durand: *La voix et le dispositif théâtral*. In: *Etudes Littéraires*, 1980. decemberi szám.

50. J. Veltrusky: *Prague School Theory of Theater*. In: *Poetics Today; Drama, Theater, Performance, A Semiotic Perspective*; 1981. tavaszi szám, Volume 2, Number 3.

51. B. O. States: *Great Reckonings in Little Rooms, On Phenomenology of Theater*; Berkeley and Los Angeles, 1985.

52. B. O. States i. m. 6-7.

53. B. O. States i. m. 1.

54. B. O. States i. m. 19-20.

55. B. O. States i. m. 22.

56. B. O. States i. m. 13., 22.

57. Székely György: *A színjátéktípusok kutatásának módszeréről*, Budapest, 1961. További művei: *Színjátéktípusok leírása és elemzése*, Budapest, 1963; *Színjátéktípusok dramaturgiája*, Budapest, 1965.; *Színházesztétika*, Budapest, 1976. Ebben a művében sajnos nem a színjátéktípusok alapján dolgozta ki színházesztétikáját.

58. Székely Gy. *A színjátéktípusok kutatásának módszeréről*; 13.

59. Székely Gy. i. m. 63-64.

NÖVEKEDÉSRE ÍTÉLTETETT

Rónay György: Napló

A monstruózus két kötet – sommásan – 30 év alatt íródott, 1561 nyomtatott lapon. A szerző egyhelyütt így ír róla: „Valahogy úgy vagyok ezzel a naplóval, mint a hajótörött, akit minduntalan elvisz a hullám, ő azonban újra meg újra visszakapaszkodik a biztos szirtre. Ez a füzet az a bizonyos kőszál; a munkák hulláma elsodort tőle (...) s most, az orvoshoz menetel előtt visszatérek egy kicsit hozzá, ha másért nem, hát körülnézni, lélegezni egyet. Hogy közben mennyi mindent akartam lejegyezni!...” (II. kötet, 440-441. lap) Irgalmatlan föladat másfélezer lapot tisztességesen elolvasni, jegyezve s magunktól sem vonva meg azt a luxust, hogy a rengeteg, különböző szerzőtől belemásolt, aranyfedetű mondaton időnként el ne mélázzunk; mondom, irgalmatlan föladat ily tömegű szellemi anyagot elolvasni, sőt, *átélni*. Természetes azonban, hogy jelentős áldozat jelentős haszonnal jár. Az ember eleinte kószolgatja ezt a vázlat-, előtanulmány-, tájlátvány - nyal el-elválasztott idézet-, esemény-, följegyzés-, adat-, cím-, verselemzéssel s megfontolt kritikai észrevételekkel élénkített mondattegment, aztán beléereszkedik, tempózni kezd benne, majd fürdőzik, lubickol, élvezi s mire a végére ér (átúszva), kimászik a part-ra, vagyis elolvassa az utolsó sorokat is, visszatekint, s határozottan ezt mondja magában: kár, hogy végetért ez a kaland. *Kár*.

Egy – a művei után is megbecsült – író alakja emelkedik ki ebből a két vastkos kötetből, nagy életerővel, mindvégig mértéktartó higgadtsággal, ami nem zárja ki azt, hogy egy-egy helyen, ellenvéleményét hangoztatva, alaposan meg ne nyomná a szerző a tollát, elkeseredvén is ügyelve a jellemzésre, csalódottságai után is előrehaladásra bízva magát, lebeszélhetetlen s minden körülmények közt vállalt és szellemileg s filozofikusan is alátámasztott vallásos hittel, megértésre és a kellemetlenkedők elviselésére törekvő bölcsességgel, nagy pontossággal mind a kifejezésben, mind a nyelvi szerkezetekben, nem mímelve s nem sugallva, hogy nagyobb mélységbe hatol, mint amilyenre képes, bámulatos mennyiségű irodalmi ismerettel, szorgalommal, és – ami igazán ritka az irodalom külső-belső bugyraiban – emberszeretettel... Nem dicsérem túl a szerzőt. Rónay György ilyen volt. Túrta a mellőzést, az igaztalanságot, az irigységet, még a pimaszok szemtelenkedéseit is (ezeket azért nem mindig...), mert volt szeme az emberi szerencsétlenséghez. Nem elviselte, hanem kereste a magányt, mert szerette a hivatását. Íróként, s *nem másként* óhajtott üdvözülni, ezért semmiféle időt nem sajnált hivatása gyakorlásához. Aszkétikus (mert önmagán behajtott és mégsem kizárólagos) hajlama mindig visszaterelte a lényeghez, az íráshoz, az olvasáshoz, a figyelemhez. Nem volt lusta ahhoz, hogy újra és újra jegyezzen. Nagyon jól tudjuk, milyen baromi erőfeszítést követel az, hogy az embernek – éjjel, félálomban, riasztva a végképp besötétedett világban egy mondat, egy szó, egy kifejezés, egy verscím, egy fordulat képében előrontó megoldástól – föl kell kelnie, meg kell keresnie a jegyzetfüzetet, és kajla betűkkel föl kell valamit jegyeznie.

Rónay minden napszakban és minden helyzetben jegyez, gyűjti az anyagot, nekiereszti fantasztikus munkaképességű motorjait, és 6-8 oldalas kisesszékké hagyja bővülni föl-fölvillanó mondatait, akkor, mikor már hullafáradt az aznapi kéziratleadástól, értekezlettől, korrektúrától, látogatástól, idióta álfájdalmak és álproblémák meghallgatásától, a szemmel tartott család kisebb és nagyobb bajaitól, a saját tévedésektől, balságoktól

és balekségtől, a folyton halogatott jóhírek késlekedésétől, az extraszisztoléktól, a hiába-valóság lefödött, de mégis kiteljesedő tudatától, „ettől az egésztől”; és akkor leül naplót írni. Tanítható lapokat írt, egyszerű, élvezetes magyar nyelven, egy csiszolt és szenvedélyes gondolkodó módján, fejtegetései elemiek, tisztázó indulatúak, önmaga állandó sürgetése és a mulasztástól való szorongása hatja át őket, s igyekezete, hogy a számára érdekes és értékes mondanivalót összefoglalja és így mentse meg a végleges eltűnéstől. Ma már látjuk Rónay művészetének kirajzolódó határait, tudjuk, mibe, miféle határátlépésekbe nem ment bele, bizonyos ideológiai és művészeti középüti állásának mik voltak a mozgatórugói, de elgondolásában nincsenek mesterséges indokok, meggyőződésai mindenkor hitelesek és személyesek. A *Naplót* sajtó alá rendező, az előszót, a jegyzeteket író Reisinger János ezt az észrevételét szögezi le: a szerző „eleve lemondott az önálló útkeresésnek még a lehetőségéről is.” Lehet, hogy az útkeresésről lemondott, az önálló útról azonban nem, hiszen ezt járta, műről-műre ezt rakta maga elé. Ezzel az úttal lehet az ember elégedetlen, kívánhat ennél mélyebbet és „maibbat”, de mást, másmilyent nem. A rónayság – e *Napló* számbavétele után még inkább – növekvő esztétikai, morális és teológiai egység, messze sugárzó tanúságával számolni kell.

Művészeti-elméleti fölkészültsége rendkívüli, bár azt nyomban hozzá kell tennünk, hogy művészi *érzékenysége* meghatározóan hagyományos, sőt talán klasszicista: ami azt jelenti, hogy az úgynevezett új vagy legújabb ars poeticákkal szemben tökéletesség-eszménye bizonyos belső távolság tartására készítette. Eleve mégsem utasít el, nincsenek előítéletes érvei, minden jelentkezést komolyan vesz, de mindenkit – befutottakat éppúgy, mint kezdőket – az elérhetetlen maximumra serkent, mind értékben, mind valódiságban. Azt tartja, hogy csak igaz(ra törekvő), rendezett mindennapi élet képes jelentős művészi teljesítményre. Vallásos hitéből és erkölcsi életgyakorlatából következik, hogy „azt, aki vagyunk, figyelemmel, szorgalommal kell felemelni afelé, aki lenni akarunk.” (I.k., 45.l.) Már fiatalon – alig 33 évesen – kiforrott erkölcsfilozófiai gondolatokat vet papírra, és az irodalom legnagyobbjainak fejtegetéseit kommentálja. Ismereteken és olvasmányokon edzett s folytonosan gyarapított hite szerint: „A világ pánikszerűségét isten-élményünk csökkenti, megszünteti. A szentek nem félnek a magányban, s ha félnek, nem a természet irracionális erőitől, hanem a kísértéstől, a büntől. Félelmük magasabbrendű, rendezett, erkölcsi jellegű félelem.

Isten legyőzi a félelmet bennünk. Az imádkozó ember nem fél.” (I.k., 57.l.)

Sokat és alázatosan imádkozik, sokat dolgozik, és talán szüntelenül – beleértve az alvásra szánt időt is – a költő titokzatosan bizonyos s egyben bizonytalan várakozásában él, hogy amikor eléri őt „az üzenet”, készen találja. Épp ezért magaművelését, emberségének, miveltnának mint *alapanyagának* a folytonos megmunkálását nagyon fontosnak tartja, s ez – a magára vett föladatok elvégzésében – lenyűgöző és példamutató. Nyugodtan mondhatjuk, szerzetesi elszánással és alapossággal adja magát Isten kezébe, mindennapi éberséggel kíséri figyelemmel, mintegy rajtakapja magában a belső növekedés akadályait, a henyeséget, az elodázásokat, az önhittséget, a gőgöt, a nagyképűséget, a rossz hajlamokat, az önsajnálatot, a mások lenézését, a jogos vagy jogtalan haragot, és amilyen fölindított szelídséggel kíván másokhoz közeledni, oly szelídséggel szabadul meg vagy igyekszik megszabadulni fogyatékoságaitól; naplójának ezeket az intim fejezeteit az ember megilletődöttemben (valamivel halkabban...) olvassa, mint a többit. Egy léleknek ez a mindvégig diszkrét, határozott, de szemérmes kitarulkozása nagy tiszteletet ébreszt és érdemel. Komolyan vesszük, hogy kilépve reggel a Szent Anna-templomból, ezt érzi: már „nem vagyok gőgös. Megszabadultam a gőg terhétől.” (I.k., 59.l.) S azt a tapasztalatot is, amelyet Paul Claudel oszt meg vele: „Il est tellement plus facile de voler, qu’à ne plus penser à soi” – Végtelenül könnyebb levegőbe emelkedni, mint az, hogy ne gondoljunk többé önmagunkra.

Főntartva, hogy az embernek a föltételezett értékkülönbségek iránt közömbös tiszt-

telettel kell közelednie minden hithez, felekezethez, Rónay György alapmagatartásának megértéséhez tudomásul kell vennünk: ő kifejezetten katolikusnak vallotta magát, vagyis kétezer történelmi év kínzó felelősségével és gazdagságával megterhelt őseredeti kereszténynek, akiben sem vallási türelmetlenségnek, sem beszűkült főnhéjazásnak nyomma sem volt: „...a katolikus vallás igazságait teljesen és egyetemesen, teljes mélységükben és egyszerűségükben” fogadja el. (I.k., 276.l.) A Carrel orvosfilozófus – az ötvenes évek kedvelt hit-demonstráló írója – neki is számos följegyezni valóval szolgált, főleg a vulgáris, tolakodó és zaklatásaival fenyegető ateizmus „érvelése” idején. Tőle való ez a néhány sor, amelyet mintha Rónay szájából vett volna ki: „A szeretet törvénye előjog is, de kötelezettség is; a szeretet kötelessége és annak privilégiuma, hogy szeressenek minket. De nem lehet szeretni valakit, aki önző, fanyar, tisztességtelen, vad, rágalmozó, gonosz. Aki faragatlan, otromba, durva, az megsérti az evangéliumi törvényt még akkor is, ha egyébként lángol a felebarát iránti szeretettől, mert lehetelenné teszi embertársai számára, hogy teljesítsék kötelességüket, azaz hogy szeressék őt.” (I.k., 337.l.)

Julien Green naplójának olvasása hosszú időre izgalomba hozza Rónayt magát s hitéletét. Ennek az extatikus francia regényírónak lelki-szellemi végtelenségei – és végzeteségei – valósággal provokálják. A nyugodt igazságok a sötéten ragyogó szellemű franciának a forgószelebe kerülnek, s Rónay vele tusakodva is igéző hatásában áll. J. Greennek ilyen fölkiáltásai vannak: „A gyönyör (...) megöl bennünk valamit.” (I.k., 254.l.) Talán nem véletlen, hogy Rónay e napokban írja igen szép vallomását egy gyónásáról: „Végre odatértem a gyóntatószékbe. Látásból ismertem ezt a papot, aki mintha minduntalan elszundított volna s akin emiatt tréfálkoztunk is; de ma nehezen leírható bizalmat keltett bennem ez a durván ácsolt idős arc, s talán éppen az, hogy arra gondoltam: lám, ez is csak vétkező, gyarló ember. Töprengő, tétova mozdulatot tett, majd egy-két kérdést (intézett hozzám) s ilyesmit mormolt: Látja, látja... Nem mondott nagy szavakat, de ezzel a pár egyszerű mondattal... valósággal fölszabadított... Ilyesféle kifejezéseket alkalmazott: *arra kérem, azt ajánlom*; s ennek az öreg embernek a szerénysége, alázata meghatott, megszégyenített... megvigasztalt, fölemelt, bátorított. Mikor dűnyögni kezdte az abszolúciót... meg abban a kis sóhajtásban... valami megrendítően istenit, vagy inkább talán *istenemberit* éreztem... Ebben a pillanatban, mint valami belülről föltörő hullám, elborított a bánat... Nem tudnám szavakba foglalni azt a fölszabadulást, hálát, megkönnyebbulést, mely eltöltött...” (I.k., 257.l.)

Ilyenek tehát a szerzőnek legmélyebb lelki kötése, szellemi erői ilyen lelki struktúrákon nyugszanak vagy hatolnak át rajtuk s törnek fölszínre; ezek az energiák táplálják a szellem teljesítőképességét, teszik elviselhető drámává a tragédiába hajló vagy feléje terelő egyensúlytalanságokat, bajokat, félelmeket. A lélek rendező elve az abszolútum végtelenségéből veszi folytonosságát, ez vet össze és arányít ösztönösen a szellemben, ez mond ellene az időelőtti összeroppanásnak, az idő előtti elkopásnak.

Valahol itt, ezeken a belső vidékeken kell keresnünk Rónay nemes fölfogásának (s ugyanakkor valóságérzetének, sőt, a konkrétságában éles empiriájának) okait, az életről, a jóról, a jóságról (esztétikai, morális és teológiai értelemben is), a szentségről, művek valóságáról vallott érveit. Innen erednek műfaj-számba menő vitái, értékelései és fölfedezései, ezért nem nélkülözik sohasem esztétikai „fegyverrendszerei” a morális fölhajtóerőt a hatások bőségében. Hogy ki mindenkivel volt szellemi és személyes kapcsolata a magyar közéletben, az egyházban, az irodalomban, a képző- és a zeneművészetben s különösen az európai, s ebben kiemelten a francia irodalomban s filozófiában, az fölsorolhatatlan. Álljon itt egy példa a jellemzés leleményére: Claude Roy egyik bevezetőjéről írja – „karnevális, kóklерkedő, appollinaire-es, sok a kultúra-konfetti, a műnaiv...” (I.k., 71.l.) (Jellemző: nem kultúr-konfettit ír...) Régebben is híresek voltak a Valéryval, Gide-del, Mallarméval, Aragonnal, Marinettivel, Péguy-vel, Léon Bloy-val vitázó kommentárjai. A mégoly magasrendű vagy mélyhítű, de öncélú(nak tetsző) művekkel és művészi maga-

tartásokkal szemben a valóságot ihletett formában visszaadó művészet oldalára állt. S annak ellenére, hogy e kommentárjaiba mindig vegyül leleplezésszerű érvelés, sőt bizonyítás is, ellenállásában van valami rejtett értetlenség, etikai alapállásából következő korlátozottság, amely azonban a valóság, a látvány iránti hűségével, narratív becsületességével és igazmondásával mégis rokonszenves.

De a kérdés továbbra is ott motoszkál az olvasóban: valóban látta-e Rónay azt is, ami nem természet, hanem az és ami fölötte, mögötte s alatta van? Minden bizonytalán látta. De mennyinek, milyennek, meddig s milyen határig, s azon is túl terjedőnek, terjedhetőnek látta? A natúra nem a valóság, annak csak jele, igaz, bizonyos, kézzelfogható jele, s jogos, sőt szükséges és föltétlen eleme a valóság megjelenésének. A festészetet taglalva jegyzi meg a „claudeli értelemben vett reprezentációt”, ami – ismerve a nagy francia költő, „a második Dante” iránti szeretetét – befogadóképességének tágasságára és a művészi magatartással szemben támasztott követelményeire egyaránt utal. S bár vitathatatlan, hogy Rónay későbbi műveiben a valóság nem annyira a határait, mint inkább a tragikus lenyomatait tárja elének (még akkor is, ha a jó vagy a szeretet bukkan föl szövevényükben, sőt, akkor még tragikusabbak e lenyomatok), korábban a szerzőt egy bizonyos ízlés, és nem az egyetemes érzékenység vezette a művek megítélésében. A fölfokozott munkatempó, érdeklődésének sokféle iránya, az egyszerre készített 8-10 féle téma, az írói teljesítményt mennyiségben (is) mérő szemlélete külső-belső hajszát jelez, s ez elárul valamit abból, ami Rónaynak nem volt, vagy amiért folyton újra meg kellett küzdenie: az a fajta szakadékos lírai eredetiség, amely akár a kerek világ ostroma és kétkedése közepette is egyedül önmagával marad azonos, és amely ebben a megbonthatatlan és befolyásolhatatlan egységben önfeledten táncol bele „a szederjes őrületbe” is. (P. Emmanuel) Talán innen ered Rónaynak az a véleménye, hogy Pilinszky művei „ragyogó töredékek”. (II.k., 416.l.)

Ugyanakkor e *Napló* a szerzőnek szinte hihetetlen szellemi készségét tanúsítja a szüntelen aktivitásra, az írásra, az aktív és reaktív szellemi mozgásra, a meglévő belső folyamatok továbbfejlesztésére, új ismeretek szerzésére és földolgozására. Ebben az értelemben szellemi organizmusa, ennek hullámzása, sikere és sikertelensége nem külső eseményként s föladatként, hanem ontológiailag kapcsolódik a szerző életébe, életéhez; mű és lét egybefonódva adja meg ennek az életnek a rangját, a módját, az értékét is: „Minőségi munkát végezni az irodalmi gyárban. Erre törekszem; igyekszem, hogy lehetőleg soha ne adjak ki selejtet a kezemből.” (Ami egyszerre sok is, kevés is.) „Én nem vagyok kegyelt a napos oldalon, én csak a színvonallal, tudással, bizonyos dolgokban a szakértelmekkel tudom tartani magam.” (II.k., 667.l.) Épp ezért nagy belső figyelemmel kísérte élet s mű szimbiozísát, s e szimbiozísnek egyes szakaszait: „Az elmúlt évben... nem mentem előre, bármennyit dolgoztam is, jobbra inkább a készből éltem... Terjedelemre nagyon sok, amit végeztem... de érzem... nem eléggé lettem több vele; ... – megőrizni megőriztem ugyan a birodalmat, de nem növeltem, s ilyen stagnálás szokott a hanyatlás kezdete lenni... a rutin egy ideig tovább viszi ugyan a gépezetet, de folytonosan csökkenő iramban, míg meg nem áll...” (II.k., 561.l.) Művében az egyensúlyt tartja szem előtt, de úgy, hogy ez az egyensúly „tártság, tágasság, frissesség maradjon, s ne váljék betokosodássá, korlátoltsággá, nehézkes konzervatívizmussá.” (II.k., 590.l.) Lehet, munkamódszere és sokasodó művei azt a benyomást keltik, hogy „igavonó”, de állandó szellemi jelenléte a világosság vigasztaló auráját telepítette az igen sötét korabeli magyar közeletbe: Rónayt olvasni az ötvenes-hatvanas évek *Vigiliájában* fölért egy kisebb-nagyobb győzelemmel az olvasó számára is.

Az önmagával szemben is kritikus szerző jól érzi a veszélyeket: „A folytonos meló elszegényít, elsivatagosít. Ez ellen... küzdeni kell! Nem kiszáradni, óvni, táplálni a lélek, egyéniség belső vegetációját. Egyensúlyban tartani az író aktív és kontemplatív életét. Hiszen teremteni csak a kontemplációból lehet, különben minden rutin és gépiesség.” (II.k., 468. l.) E két kötet szemelvényei nem tudják érzékeltetni egy fáradsággal, betegsége-

gekkel, mellőzöttséggel (és szeretetreméltóságáért cserébe kapott) álszent és gonosz visszaélésekkel megkínzott ember összhangzatos szellemét, hiszen e néhány sor annyi csak, mintha egy élő testet megismerés céljából ölelés helyett ujjheggyel érintenénk; de arra alkalmasak e szemelvények, hogy a megfeszített művészi energiák, a célirányos szellemi háztartás, az önszabályozás és az önmérséklet tárgyiasított és erkölcsi indítékait megvilágítsák. Ezekről aligha lehet elválasztani egy teljesítmény nagyságát.

Szándékosan nem térünk ki részletesen a témákra, a franciául és németül eredetiben olvasott tömérdek könyvre, a nagy írók figyelemmel kísért levelezésére (Claudel – Rivière – Gide, Fournier és Maritain), az esszéírás mondatonként meg-meglóduló lendületére, a kommentáló tisztességre, amely a könyvek tucatjait olvastatja el a szerzővel ahhoz, hogy egy-egy jellemzésbe fogjon, a folytonosan tanulni vágyó s csak az igazra érzékeny őszinteségre, a kedves, mondatnyi, féllapnyi, impresszív hangulat-leírásra egy-egy mátrai vagy szárszói pihenés vagy külföldi meghívás alkalmából. Meghökkenítő a szerző zene iránti szeretete és zeneértése, gyakori hangversenylátogatása, és ugyanakkor az, amilyen elszántan kerül az ún. irodalmi életet („Nem vagyok esztéta és utálok azt a bizonyos irodalmi léghőrt, melyben fölpuhul a szellem, akár a test a gőzfürdőben” – II.k., 74.1.).

Jacques Rivière írja egyhelyütt Paul Claudelről: „Claudel grandit en moi” – Claudel egyre növekszik bennem. E *Napló* két kötetének elolvasása után e sorok írója úgy érzi, összegzésül le kell írnia: az a csendes, de nagyhatású emberi jelenség, amely a halála után is köztünk van, mert erkölcsi, szellemi s művészi jelzéseit folyamatosan adja le, s amelynek Rónay György a neve, grandit en moi. Nem is tehet mást. Világossága és tudása erre a növekedésre ítélte s ítéli. (*Magvető*, 1989)

BAGOSSY LÁSZLÓ

MÁNGORLÁS

Aranyi László: (szellem)válaszok

Bizonyára sokan ismerik azt a meghökkenítő történelmi tényt, hogy a II. világháború után a japán hadsereg néhány katonája még évtizedeken át „harcolt” a Csendes-óceán szigetcskéinek eldugott őserdeiben, azt gondolván, hogy a csaták még nem értek véget. Amikor pedig nagysokára rájuk akadtak, legnagyobb megdöbbenésükről és tájékozatlanságukról számoltak be a világban bekövetkezett változásokkal kapcsolatban.

Kusza és ijesztő teória-dzsungel az a helyszín, ahol Aranyi László első kötete „játszódik” – istenhátamögötti és a valóságtól látszólag teljesen elzárt: az anyagát képező művekben a szerző még mindig olyan ütközeteket vív, amelyek már réges-rég megvívattak és minden bizonnyal el is dőltek. Kusza és ijesztő, mint említettem, s ettől könnyen megriadhat a jámbor kritikus, főként ha ellenvetéseit és kifogásait próbálja megfogalmazni, vagy jótékony elhivatottságot érez, hogy Aranyi után merészkedjék, s kivezesse őt szá-

nalmas helyzetéből. De hát kiejthet-e egyetlen bíráló szót is anélkül, hogy ne érezné közben a sűrűben lapuló ellen-teóriák arzenáljának eszelős magabiztosságát?

E kötet lapjain az avantgárdnak, neo-avantgárdnak, transz-avantgárdnak és még ki tudja hányféle avantgárdnak nevezett művészeti-irodalmi mozgalmak megszámlálhatatlan, olykor nehezen elkülöníthető és egymásnak ellentmondó elméletei és áramlatai, gondolatmenetei és ideológiái alkotnak alig áttekinthető szövedéket: minimal-art és concept-art, „konkrét” költészet és wittgensteini nyelvfilozófiai szkepszis, a személyiség tagadása és a műalkotás tagadása, „szövegroncsolás” és lettrizmus, performance és theosophia, jel-elmélet és kommunikáció-elmélet, strukturalizmus és buddhizmus, Antonin Artaud és Salvador Dali, vizuális költészet és pszeudo-versformák, szójátékok és szövickek, és talán még e sorok írója sem sejtí, hogy mennyi minden, főként ha európeársége nem elég dekadens és kiábrándult ahhoz, hogy élményekre leljen a mindezeket átszövő keleti misztikában és bölcsességben.

Dehát valóban *benne* vannak-e a felsoroltak Aranyi kötetében, vagy csak a szemünk káprázik? A szerző láthatóan (és helyenként látványosan) tekintélyes műveltség-anyagot mozgat; művei különféle idézetektől, utalásoktól, nevektől, angol, német, francia, latin, szanszkrit szavaktól és soroktól hemzsegnek, még hozzá a magától értetődésnek oly feltűnő nyugalomával, hogy az olvasó úton-útfélen kénytelen zavartan lesütni a szemét, s tájékozatlanságairól és az eközben fellépő esztétikai jellegű hiányérzeteiről mélyen hallgatni. Pedig lehetséges, hogy éppen a tájékozatlansága miatt kéne valamiféle tiszteletet éreznie a költemények iránt, s ez a tisztelet a későbbiekben erőfeszítésekre is készítené, hogy a szerző műveltségét megközelíthesse. Mert tudatlansága valószínűleg kerékkötőjévé válik a mű *üzenetének* (ha szabad ezt a kis gyámoltalan kifejezést használnom), s nem képes az allúziók által hordozott kultúrtörténeti aura segítségével megfelelő közelségbe kerülni az adott problémához.

Aranyi ugyanis szavakból, félszavakból kívánja megértetni magát, miközben tekintet és műveit az e szavakhoz és félszavakhoz kapcsolódó „háttérismeret-transzcendencián” pihenteti. *A szöveg halála* című verséhez például Wittgenstein egyik divatosabb lett mondatát idézi: „A szónak nincs jelentése; csak szóhasználat van”, majd kirukkol egy rímtelen szonettel, amelyből mindez valószínűleg nem derülne ki, ám az idézett mondat fényében fürdetve magyarázhatóvá és *védhetővé* teszi az alkotást, amit leginkább a Wittgensteinre és a költészetre egyaránt érzéketlen olvasók fogadnak majd a legnagyobb megértéssel. Aranyi több verse (pl. *a kommunikáció lehetőségei élőkkel & holtakkal, keszthelyi canto/5, csakazértis* stb.) titokzatos gondolatmenetek vázlataira emlékeztetnek; a logikai és nyelvtani szakadékokat összekötő nyilak és más tipográfiai jelek feltehetően csak azok számára érthetőek, akik tökéletesen ismerik a tárgyalt témához tartozó részleteket, s Euséphia Palladino, Angelus Silesius vagy „gyengébbek kedvéért” Ezra Pound nevei mögött tudják, amit tudni illik, látják, amit látni kell, s érzik, ami érezhető. Ez még akkor is elengedhetetlen, ha a műveket „posztmodern” képződményekként fogjuk fel, ahol a különféle idegen anyagokból megkomponált, régiségekből, kacatokból (egyszóval: Múltból) összeállított alkotások legfontosabb kritériumainak egyike az, hogy alkotászelei az új összefüggésekben is felismerhetőek legyenek, még hozzá külön-külön. Ehhez persze az kell, hogy az ember ismerje a Múltat, s egy széklábról következtetni tudjon arra, hogy az melyik századból való; egy kormánykerékről felismerje a hajdani autó márkáját.

Ha nagy igyekezetünkben más értelmezési lehetőségek után kívánunk kutatni, akkor megemlíthetjük az irodalomtörténészek és esztéták egyik kedvenc példáját, amely Goethe *Wertheréből* való, s amelyben a két érzékeny (és szentimentális!) fiatal, a bálterem ablakából bámulván a vihart, egyetlen név kiejtésétől: Klopstock, a boldog és megrázó, esztétikai élménnyel felérő közös felindultság állapotába esik. Íme a napjainkba mutató példa, hogy a kulturális tradíció és a felhalmozott műveltség, a különféle elsajátított para-

digmák hogyan kezdenek el uralkodni a mindennapjainkon, miként képesek a valóság részeivé válni, vagy akár még helyettesíteni is a valóságot. Csak Goethe finom, és a saját, kissé durvább iróniám akadályoz meg abban, hogy ez a magyarázat Aranyi László kötetével kapcsolatban kielégítsen. Nem marad más hátra, mint a szerző egyik leggyakrabban használt kifejezéséből, az *öntörvényű* szóból levezethető konzekvenciák tudomásulvétele. Idézet következik a *vers* című opusból: „a szöveg átértékelt utáztat / ... / az elvárttal / öntörvényű jelrendszert / szembesít / az iszony törvényszerű / míg a mítosz martalékká / a manír kettős képződménnyé / lényegül. mert mű nincs / csak művész”. Azt hiszem, belátható, hogy poézis után kutatnunk felesleges – az *öntörvényű* kifejezés (amely cikluscímben is szerepel: ÖNTÖRVÉNYŰ BESZÉD) varázserejűnek bizonyul, mert felment bennünket a versek értelmezésének gyötrelmei alól, s egyetlen kapcsolással az *egész* kötet értelmének megkérdőjelezéséhez vezet. Miért fogott Aranyi tollat? Mik a szándékai? Jelentett-e már valaha örömet számára egy vers? Miért elavult teóriák banalitásairól beszél, s miért nem inkább az életünk nyomorult kis banalitásairól? Miért nem hallgat? A kötet borító-szövegében szerényen kijelenti, hogy ő nem költő, majd ezek után nem kevesebbet állít, mint hogy az „ISMERETLEN” mondja ki magát óáltala; általa, aki „voltaképpen nem is létezik”, s így bizonyára nem is tekinthetjük őt az „öntörvényű beszéd” okának.

Nincs tehát költő és nincs személyiség; van viszont „Ismeretlen” és van „szellem”, amely utóbbi lehet, hogy azonos az előbbivel, mindenesetre a kötet címén túl is nagyon gyakran előfordul, főként „szellemválaszok” formájában. A Szellem válaszai. Talán nem járatom le magamat túlságosan, ha erre a prózai grammatikára redukálom a dolgot. („A Szellem? – kérdezhetné a Hegelt gúnyoló Ortega y Gasset – Hát az meg miféle fickó?”) Bizonyára olyan fickó, aki a történelemhez hasonlóan az irodalomtörténetben is képes a jövőbe fúrni a tekintetét, jóslatokba bocsátkozni, biztos törvényszerűségekre hivatkozni, s végső tökélyére emelni az emberi reflexiót. Módszere és szisztémája által (ezesetben Aranyi Lászlón keresztül) meg tudja valósítani önmagát: a szerző témája maga az irodalomtörténet, s kieszelvén annak folytatását – műveket ír bele.

Sajnálatos, hogy Aranyi annak a teátrális destrukciónak a katonája, amely sok esetben magát a művészetet is merő konzervativizmusnak tartja, s inkább megkövesedett és elcsépeelt avantgárd tantételek illusztrációira vállalkozik, azok pedig eszmei háttérükben és kivitelezésükben is nélkülöznek mindenfajta korszerűséget, valóságosságot és eredetiséget – nem mások, mint üresen kongó formák, komikus gesztusok és átlátszó mesterkedések. Heroikus experimentalizmusa nem takar igazi kutatást és próbálkozásokat; inkább saját kudarcainak, tehetetlenségének, teremtő gyöngeségének leplezését szolgálja. Tartok tőle, hogy ezzel még a „posztmodern” filológus-lelkeknek sem fog örömet szerezni, hiszen ahhoz elengedhetetlen lenne az unalmukat gyógyító szellemesség. Az a halvány (vagy inkább kötelező?) önirónia, amit önmaga „A.L. úr”-ként való emlegetése jelent, ugyanúgy kevés, mint fel-felvillanó humora, amely a *hommage à georg traki, önarckép szárnyakkal, vágóhíd, alternatívák* és más versekben gyors ígéretek tesz az olvasónak, hogy azután csupán viccek és ötletek színvonalán maradjon.

Inséges időkben az ember talán túlzott várakozással veszi kezébe a legfrissebb líratermés dokumentumait, s örömet és csalódottságát is hajlamos eltúlozni. Nagy örömmel töltene el, ha Aranyi László a későbbiekben rácáfolna majd a költészetével kapcsolatos szkepszisemre, s további köteteinek olvastán nem jutna eszembe Kierkegaard *Diapszalmatájának* zsbárusa, akinél „ezt olvassuk egy táblán: Mángorlás. Ha azután megjelenénk a holminkkal mángoroltatni, a félreértés máris kiderülne; mert a tábla csupán eladásra vár.” (*Magvető*, 1990.)

BÚCSÚ

1987 tavaszán, Örkény István születésének hetvenötödik évfordulója idején sorra jelentek meg az irodalmi folyóiratokban az író kiadatlan, illetve négy-öt évtizede megjelent, s azóta elfelejtett novellái. Ezekből az írásokból áll az életműsorozat pótkötetként kiadott *Búcsú* című válogatás. Kétszáz oldalon huszonhárom elbeszélés, három ciklusban novellák, a negyedikben egypercesek. A kötetet összeállító és sajtó alá rendező Radnóti Zsuzsa magvas jegyzetében számol be a válogatás módjáról és szempontjairól, a novellák megírásának vagy első megjelenésének körülményeiről. Az első két ciklus fiatalkori írásokat közöl az 1938 és 1948 közötti időszakból, a harmadik a hatvanas-hetvenes években befejezetlenül maradt regények részleteit tartalmazza. Az egypercesek az egész írói alkotópályát átfogják.

A könyv jelképes értelmű címe két novella élén is ott áll. Az életműsorozat búcsúkötetében az 1938-ban Londontól és a következő évben Párizstól vett búcsúnak majd' egy évtized távolából megfogalmazott ikernovellái két pályaszakaszt kötnek össze: az ifjúságét és a férfikorét. A huszonéves fiatalembernek a két európai nagyvárosban töltött utolsó napjairól a frontot és a hadifogságot megjárt férfiú számol be. E távlat, s a benne foglalt utólagos tudás birtokában Örkény előérzetté stilizálja a jövőt, és a megélt borzalmak nyomán szikár mondatokkal írja le a békeévek akkor még idillinek tűnő, visszatekintve egyre szorongatóbbá váló légkörét.

A háború előtti írásokból csupán öt található a könyvben, köztük két novella. 1941-ből a *Dionysos*, mely az elbeszélő-újságíró nizzai matrózkalandját meséli el, és az 1938-as *Bún*, mely egy harminckét éves szépítkező, s eközben „kiboruló” leány képétől egy meglöpött kifutófiú peréig ível, s mely véletlenszerűen egymáshoz kapcsolódó emberi sorsok mozaikjait látatja. A „zsengék” sorába még az első három egyperces tartozik. Valamennyi korai írás magán viseli egy oldottabb, lazább elbeszélésmód jegyeit, s a *Dionysos* kivételével valamennyi a harmadik személyű elbeszélői nézőpontot képviseli.

A többi, később született írás, melyek mintegy a fele a negyvenes évek termése, már abban a lakonikus, puritán, redukált stílusban íródott, mely Örkény írásművészetét a férfikortól pályája végéig jellemezte. Az első két

ciklusban még alig-alig akad nyoma a groteszknek, a viszonylagosság megláttatásának, a paradoxonnak, ami utóbb (a hatvanas-hetvenes években) valamennyi jelentős művét meghatározza. Ez a szemlélet- és kifejezésmód a kötet második felében, a regényrészletekben és a – későbbi – egypercesekben van jelen.

A kötetben mutatkozó bő egy évtizednyi hiátus, a negyvenes évek végétől a hatvanas évek elejéig tartó űr oka részben az, hogy az ötvenes évek első felében Örkény sem vonhatta ki magát a kor stílusdoktrínája alól, vagy ha saját hangján szólt, akkor bírálatok keresztútjába keveredett – amiről e sorozat első, még általa összeállított kötetében ő maga szólt. De osztályrésze volt az elhallgattatás is – nemcsak az ötvenhat utáni közel hat évben, de már a korszak elején is. E cikk előkészületei közben jutottam hozzá egy kétforintos antikváriumí Örkény-füzethez (1949-ből), melyről Lázár István az *Arcok és vallomások*-sorozat Örkény-kötetében ezt írja: „*Idégen föld* címmel négy [valójában csak három – P. M. P.] novellája jelenne meg kis zsebkönyvben, melyet azonban váratlanul bezúznak; talán övé az egyetlen megmaradt példány.” Az ötvenes évek második felének gyógyszergyári alkalmazottjáról a közelmúltban jelent meg Kósa László *Pisti a gyógyszergyárban (Örkény István a száműzetésben)* című könyve.

A hatvanas-hetvenes évek Örkénye kevesebb meglepetést tartogat a *Búcsú*-kötet olvasójának, mint az előző korszakok írója. Az itteni egypercesek a már publikáltaknál kevésbé eredetiek, s a négy regényrészlet közül is csak a *Kandra halálának a közzététele* az igazi esemény. Ez utóbbi a *Tatárfutás* című regény egyik utolsó fejezete. Az *Önéletrajzom töredékekben* című, befejezetlen regényeket tartalmazó könyvben szereplő százhusz oldalnyi végső változatban kidolgozott szöveget és az első fogalmazvány néhány részletét ez a fejezet újabb szemelvényel egészíti ki. Már a regénytöredék első megjelentetésekor látható volt, hogy Örkény itt egyedülálló kísérletet tett a groteszknak a *nagyepikában* történő meghonosítására. A pótkötetben közzétett fejezet megerősít abban az elgondolásban, hogy érdemes és szükséges volna a teljes kéziratot: a végsőnek tekintett és az első fogalmazványt önálló kötetben megjelentetni. (Hasonlóan a *Drámák* második kötetében publikált két *Pisti a vérzivatarban*-változathoz.)

A *Búcsú*-kötet nem rajzolja át az örkényi pályaképet, s tíz évvel a szerző halála után nem módosítja Örkény irodalomtörténeti helyét.

Ezt a kiemelkedő helyet ma már nem csupán az író műveinek újabb és újabb kiadásai, s a szakmai elemzések biztosítják, hanem az Örkeny utáni frónemzedék művei, melyek magu-

kon viselik az örkenyi életmű hatását, és érlelik az általa elültetett szemlélet- és írásmód gyümölcseit. (*Szépirodalmi*, 1989)

P. MÜLLER PÉTER

A NAPPALI HÁZ

1990. évi harmadik számát teljes egészében az operának szenteli.

A tartalomból:

- Kukorelly Endre: *Walkürök* (librettó)
Szerdahelyi György Alajos: *A zenei dráma*
(részlet *A drámai költészet* [1784] című könyvből)
Vidovszky László: *Zene és próza* (Jegyzet a *Találkozásról*)
Kerényi Károly: *Orpheusz mint dionüszoszi szimbólum*
(1958-as tanulmány az olasz opera születéséről)
Barokk gesztusok
(Csengery Adrienne-nel beszélget Győri László)
Balassa Péter: *Operarészletek*
Csuha István: *Változatok az operára, opusszám kettő*
Mikesi Eszter: *Don Giovanni-díszletek*
Márton László: „*Pszt! Ez a Carmen-érzés...*”
Balázs István: *Túl az „irodalmi operán”*
(A XX. századi operáról)
Surányi László: *Schönberg Mózes és Áronjáról*
Wein O. Olivér: *Egy nevetséges ember álma* (Tokody Ilonáról)
Selmeczi György: *Levél az operáról*
Moldován Domokos-Szócs Géza *Heréltek* című
filmforgatókönyvének részletei

Megjelenik októberben

Ára 57,- Ft

Kapható az újságárusoknál és a nagyobb könyvesboltokban
Előfizethető a *Nappali Ház* levélcímén:
1094 Budapest, Tűzoltó u. 94. I. 6. (Károlyi Csaba)